

გურამ ლორთქიფანიძე
გოჩა გერაძე

მასაღები ქართული საფასმცოდნეობის
ისტორიისთვის
კულტუროლოგიური ასპექტები

**Guram Lortkipanidze
Gocha Geradze**

*Studies in the Numismatic history of Georgia
Culturological aspects*

რედაქტორი: გოგა გაბაშვილი

Editor: Goga GabaSvili

მესამე შევსებული გამოცემა
The third filled edition

თბილისი
2019

რედაქტორისაგან

ქართული ნუმიზმატიკური ნიმუშების კვლევას საკმაოდ დიდი ტრადიცია აქვს, მაგრამ უმდიდრესი მასალის სათანადო მრავალმხრივ შესწავლას თაობების ძალისხმევა დასჭირდება.

მკითხველის სამსჯავროზე წარმოდგენილი ნაშრომი პირველი ცდაა კოლხური თეთრების და სხვა სამონეტო ჯგუფების კულტუროლოგიური გააზრებისა.

უკანასკნელ წლებში საგრძნობლად გაიზარდა ინტერესი ქართული ნუმიზმატიკური ძეგლების მიმართ (Sear D. R., 1996, pp. 336.338). ესაიხსნამთელრიგ სააუქციონო კატალოგებში, რომლებიც რეგულარულად გამოდის დასავლეთ ევროპასა და ამერიკაში (იხ. მაგალითად F.r. Kunker -ის ფირმის - "Munzerhandlung" - ის გამოცემა Prof. Dr. H. Tronnier, "Munrkunst der Antiken welt". Kat. 94, Auk. 27, 2004, p.130, №939).

სამუზეუმო ფონდებში დაცული მრავალფეროვანი ნიმუშების და განძების შესწავლასთან ერთად სათანადოდ უნდა აღინიშნოს კერძო კოლექციებში არსებული საინტერესო ერთეულების აღწერა და სამეცნიერო მიმოქცევაში ჩართვა. იმედია, ნაშრომი სპეციალისტების და კოლექციონერების დიდ ყურადღებას მიიპყრობს, როგორც ჩვენში, ასევე საზღვრებს გარეთაც.

გოგა გაბაშვილი

Copyright © 2019. გამომცემლობა AUREUS

Copyright © 2019. გოჩა გერაძე

Copyright © 2019. გურამ ლორთქიფანიძე

ყველა უფლება დაცულია

ISBN 978-9941-9540-5-4

შინაარსი

მასალები ქართული საფასმცოდნეობის ისტორიისათვის კულტუროლოგიური ასპექტები

I. მიხეილ პეტრეს ძე ბარათაევი (ბარათაშვილი) ქართული ნუმიზმატიკის ფუძემდებელი	4
II. რუსეთის არქეოლოგთა V ყრილობა თბილისში (1881 წ.) და ქართული ნუმიზმატიკის პრობლემები	11
III. ოქროს ზოდები - კოლხური ფულის მონეტამდელი ფორმა	15
IV. "კოლხური თეთრი"	25
V. მონეტების შეგროვების ისტორიიდან საქართველოში ილუსტრაციები და წარმოდგენილ მონეტათა აღწერა შემოკლებათა ნუსხა ბიბლიოგრაფია	58 66 67 93

Contents

Studies in the Numismatic history of Georgia

Culturological aspects

I. Mikheil Barataev (Baratashvili)	68
II. The Fifth Congress of Archaeologists of Russia in Tbilisi and the Problems of Georgian Numismatics	71
III. Gold bars – Pre-monetary Form of Colchian money (V-III centuries B. C.)	72
IV. "Colchuri Tetri"	75
V. History of collecting coins in Georgia Description of pictures A List of Abbreviations Bibliography	89 92 92 93

I. მიხეილ პეტრეს ძე ბარათაევი (ბარათაშვილი) ქართული ნუმიზმატიკის ფუძემდებელი

ქართული სამეცნიერო ნუმიზმატიკის ფუძემდებლად სამართლიანად არის მიჩნეული თავადი მიხეილ პეტრეს ძე ბარათაევი¹ (1784-1856). ის დაიბადა რუსეთში, ქალაქ სიმბირსკში, ამ მხარის მეფის ნაცვალის, გუბერნატორის გენერალ-პორუჩიკის პეტრე მიხეილის ძე ბარათაევის ოჯახში. მისი პაპა მელიქსედეგ (მიხეილ) ბარათაშვილი 1724 წელს ეახტანგ VI-ის ამაღლაში ყოფილა და საქართველოში აღარ დაბრუნებულა. მისთვის უბოძებიათ მამულები სიმბირსკში, რომელიც „ბარათაევკას“ სახელით არის ცნობილი. მის პირმშოს, პეტრე მიხეილის ძეს, შესაფერისი განათლება მიუღია. 1820-1835 წწ. ის სიმბირსკის გუბერნიის თავად-ახნაურთა წინამძღოლია, მანამდე მონაწილეობდა 1809 წლის სამხედრო კამპანიაში ევროპაში – თანაუგრძნობდა დეკაბრისტებს, რისთვისაც მცირე ხნით პეტერბურგში დაუკავებიათ. ის სიმბირსკის მასონთა ლოჟის დამაარსებელია. ბროკჰაუზის ენციკლოპედიის თანახმად, გარდა ამისა პეტრე მიხეილის ძე ცნობილი ყოფილა „როგორც არქეოლოგი და ნუმიზმატი“. მონეტების შეგროვებას ის ახალგაზრდობიდანვე შესდგომა. ჩვენ არ ვიცით, ჰქონდა თუ არა მიხეილ ბარათაევის ოჯახს კაფური საქართველოსთან, ფლობდა თუ არა ის სრულყოფილად მშობლიურ ენას, საქართველოში ჩამოსვლამდე. ერთი კი ცხადია, წინაპართა სამშობლოსადმი უდიდესი სიყვარულით უნდა აიხსნას ის ფაქტი, რომ 1839 წელს მას მოუხერხებია საქართველოში სამსახურში განწესება. ის ინიშნება „ამიერკავკასიის ოლქის საბაჟოს უფროსად“ და ამ თანამდებობაზე „დვისტიტელნი სტატსკი სოვეტნიკი“ (სამოქალაქო გენერალი) ჩინით მან არა სრული სამი წელიწადი იმსახურა და პენსიაზე გავიდა.² აქ მნიშვნელოვნად უნდა შეეცხო ქართული მონეტების კოლექცია. მ. ბარათაევს თბილისში უცხოვრია სოლოლაკში, შადინოვების სახლში და ამისათვის ფინანსთა სამინისტროს საგარეო ვაჭრობის დეპარტამენტი 25 მანეთს უხდიდა თვიურად.

ეს სახლი, რომელიც მაშინ ახლადამენებული გახლდათ, დღემდე შემონახული. (ყოფილი ბებუთოვის ქუჩა, შემდეგ. ენგელსის, დღეს ლადო ასათიანის № 30). შემდგომში აქ ბინა დაუდია (1860-1868 წწ.) გერმანული ფირმის „სიმენსი და ჰალგეს“ წარმომადგენელს ვალტერ სიმენსს. სახლი შეუძენიათ ხატისოვებს (სურ. 1).

1. დ. კაპანაძე, ქართული ნუმიზმატიკა, მეორე გამოცემა. თბ. 1969, გვ. 23.

2. Ф. А. Брокгауз, И. А. Ефрон, Энциклопедический словарь под редакцией проф. И. Андреевича, т. III, СПб., 1891.

3. 1842 წლის 20 ნოემბერს აღექსნადრე II-ის უზენაესი განკარგულებით ამიერკავკასიის საბაჟო ოლქის უფროსის თანამდებობა ქნა გაუქმებულ („Упразднена“), რასაც მოჰყვა „Оставление его за штатом“ საქ. სახ. საისტ. არქივი, ფ. 378, აღწ. 1, ფ. 149.

მ. ბარათაევს აღუდგენია ნათესაურთა კავშირები ბარათაშვილების და ჭავჭავაძეების არისტოკრატიულ ოჯახებთან, მათ შორის: მელიტონ და ნიკოლოზ ბარათაშვილებთან. ნიშანდობლივია, რომ სწორედ მას მიუძღვნა ნიკოლოზ ბარათაშვილმა თავისი ლექსი „საფლავი მეფის ირაკლისა“, რომელიც 1842 წლით არის დათარიღებული.¹ უშუალოდ მ. ბარათაევის მოღვაწეობას საქართველოში ეხება პოეტის შემდეგი სტრიქონები: „ჟამ-ვითარებით გარდახეწილთ, შენ შეილთ მიდამო, მოაქეთ მამულში განათლება და ხმა საამო“.

ამ „გარდახეწილმა“, საქართველოსთან სამუდამო განშორების შემდეგ, 1844 წლის მიწურულს პეტერბურგში გამოსცა სერიოზული სამეცნიერო გამოკვლევა, ქართული მონეტებისადმი (V-XVIII სს.) მიძღვნილი მონოგრაფია: „Нумизматические факты грузинского царства“ (წიგნის თავსართის ფოტოები იხ. სურ. 2-4), რუსულ და ფრანგულ ენებზე, გრცელი ქართული კომენტარებით. როგორც ჩანს, ამ წიგნის, ყოველ შემთხვევაში მისი ქართული ვარიანტის, მომზადებაში პროფ. დ. ჩუბინაშვილთან ერთად ნიკოლოზ ბარათაშვილსაც უნდა მიეღო გარკვეული მონაწილეობა; თუმცა ბარათაევის წიგნის წინასიტყვაობაში ამაზე არაფერია ნათქვამი. ამ ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას იძლევა მხოლოდ მიხეილ ბარათაევის მელიტონ ბარათაშვილისადმი მიწერილი ერთი ჩვენამდე მოღწეული წერილის შემდეგი პასუხი: „შეტისმეტად გამახარებდა ჩვენი საერთო საყვარელი ნიკოლოზ მელიტონის-ძე, თუ კი შეაესებდა თავისი უხვი ცოდნითა და ნიჭით თავისი მოხუცი პაპის პირველ ნაშრომს.“ გარდა ამისა, შემოინახა კიდევ ერთი ბარათის ფრაგმენტი, ამჯერად ნ. ბარათაშვილის მიერ მიწერილი გრიგოლ ორბელიანისადმი, სადაც ნათქვამია: “აი, ჩემი უკანასკნელი ლექსი, რომელიც კინაზ ბარათაევს ალბომში ჩაუწერე მისი თხოვნით.² ისიც ორ დღეს უკან მიდის პეტერბურგში: „С большим запасом сведений об историческом Грузии“. აღნიშნულ გარემოებას პირველმა მიაქცია ყურადღება სწავლულმა ფილოლოგმა შ. გოზალიშვილმა, რომელმაც გ. ლეონიძის, მ. ჩიქოვანის კვალდაკვალ წარმოაჩინა ნიკოლოზ ბარათაშვილის პროფესიული დაინტერესება საქართველოს ისტორიის პრობლემებით.⁴

საესებით დასაშვებია – “ისტორიული საქართველოს შესახებ ცნობების მარაგის შექმნა” – ში ნიკოლოზ ბარათაშვილსაც მიუძღვის გარკვეული წილი. აქ აღბათ საქართველოში მოძიებული მონეტებიც იგულისხმება.

1976

44

1. ლექსნი თქმულნი თ. ნ. ბარათაშვილისაგან, ტფილისი, 1876, გვ. 55

2. ნ. ბარათაშვილი, თხზულებები, თბ., 1945, გვ. 96

3. ბარათაევის აღნიშნული ალბომი დაცულია მოსკოვის სახელმწიფო საისტორიო მუზეუმის ხელნაწერთა განყოფილებაში, შ. გოზალიშვილი. მიხეილ ბარათაშვილი, თბ. 1987, გვ. 70

4. შ. გოზალიშვილი. დასახ. ნაშრომი, გვ. 68-71

ობიექტურად, მ. ბარათაევის 1844 წლის ბოლოსა და 1845 წლის დასაწყისში გამოსულ წიგნს, მიუხედავად იმისა, რომ ის ნიკოლოზ I-ს ეძღვნებოდა, ეროვნული თვითშეგნებისა და ქართული საზოგადოების გამოფხიზლების საქმეში მნიშვნელოვანი როლი უნდა ეთამაშა. წიგნში ხაზგასმულია ის გარემოება, რომ XIX ს. საქართველოს ყველა ეპოქაში თავისი ფული ანუ დამოუკიდებელი სახელმწიფოებრიობა პქონდა. ამ წიგნის – “ნუმიზმატიკური ფაქტები ანუ ძველნი ფულნი საქართველოს სამეფოსანი” – ავტორმა შესავალში მოვალედ ჩათვალა თავი, უშუალოდ ქართველებისადმი მიემართა შემდეგი სიტყვებით: “თქვენს საუცხოვო და ღიდად მშვენიერ ქვეყანაში ჩემმა მცირე ხნით ყოფნამ გულში ღრმად ჩამინერგა გრძნობა უწრფელესი სიყვარულისა და მადლობისა... ეს ჩემი ნაშრომი დარჩება, როგორც მხოლოდ თქვენი სახსოვარი ჩემს გულში და მეც იმედი მექნება, გამიხსენებთ თქვენდამი პატივისცემის გრძნობით აღსავსე წინაპარს.” ჩვენ არ ვიცით, რა გამოხმაურება მოჰყვა ამ წიგნს საქართველოში. თანამედროვეთა შეფასება რუსეთში ბროკაუზის ენციკლოპედიის თანახმად მეტი რომ არაფერი ეთქვათ, საკმაოდ უცნაურია: “ეს შესანიშნავი ნაშრომი არასათანადოდ შეფასებული საქართველოში” (ხაზგასმა ჩვენია გ.ლ. გ. გ.) დიდი თანაგრძნობით იქნა მიღებული ევროპაში” (ნ.პ., III, с. 38). ამ წიგნის გამოსვლიდან ორი წლის შემდეგ სანკტ-პეტერბურგში დაიბეჭდა აკად. მარი ბროსეს რეცენზია სათაურით “გამოხმაურება შრომაზე “ნუმიზმატიკური ფაქტები საქართველოს სამეფოსანი” და ქართული ნუმიზმატიკის მიმოხილვა”.¹ მოგვიანებით ცნობილმა ფრანგმა ნუმიზმატმა ე. ლანგლუამ ბარათაევზე დაწერნობით გამოსცა წიგნი “საქართველოს ნუმიზმატიკა”.²

1846 წელს რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წევრებმა, აკადემიკოსებმა უსტლიაროვმა, დორნმა და ბროსემ პეტერბურგში კრებულში: “XV присуждение учрежденных П Н Демидовым наград.” გამოაქვეყნეს რეცენზია სათაურით -- “Разбор сочинения князя Баратаева под названием “Нумизматические факты Грузинского царства,” составленный академиками Устлиаровым, Дорном и Броссе.” (გვ. 237-246), რაც ღირსშესანიშნავ მოვლენად უნდა მივიჩნიოთ.

თუ რა იგულისხმება „недостаточно оцененный на Родине“-ს ქვეშ, ჩვენ არ ვიცით, რადგან ამ ნაშრომზე გამოხმაურებებს იმ დროინდელ ჩვენს პერიოდიკაში ჯერ-ჯერობით ვერ მივაკვლიეთ, თუ მხედველობაში არ მივიღებთ 1857 წელს ჟურნალ ცისკარში დაბეჭდილ დ. ბაქრაძის ერთ წერილს, სადაც საქართველოს ისტორიის წყაროების მიმოხილვისას მალალ შეფასებას აძლევს მ. ბარათაევის სამეცნიერო მოღვაწეობას.³ ყოველ შემთხვევაში დასაფიქრებელია ის გარემოება, რომ სულ მალე წიგნის გამოსვლის შემდეგ,

1. M. Brosset., Rapport sur l'ouvrage intitulé “Нумизматические факты Грузинского царства” et Revue de Numismatique georgienne., Spb, 1847.

2. V. Langlaas, Numismatique de la Georgie, Paris, 1852

3. ცისკარი, 1857, 32, გვ. 57-58

მიხეილ ბარათაშვილი სამსახურიდან გადადგასამუდამოდ მიატოვა საქართველო, დაბრუნდა. რა თავის მამულში — ბარათაშვილში, სიმბირსკში (ულიანოვსკი). იქნებ მიხეილ ბარათაშვილი, ისევე როგორც ნიკოლოზ ბარათაშვილი, თავისი პატრიოტული მოღვაწეობის გამო, მუდმივ ზემო დევნას განიცდიდა. 1845 წელს ამ დევნის მსხვერპლი გახდა განჯაში განწესებული ნიკოლოზ ბარათაშვილი, რომელსაც არ ეღირსა მ. ბარათაშვილის სანუკვარი წიგნის ხილვა. ბარათაშვილის მოღვაწეობის ბოლო პერიოდი ჩვენთვის უცნობია. უნდა ვივარაუდოთ, რომ ის განაგრძობდა თავისი კოლექციის შეგება-დამუშავებას, რაც ჩანს შ. გოზალიშვილის გამოვლენილი საარქივო მასალიდან. კერძოდ, 1898 წელს სიმბირსკის (ულიანოვსკი) 250 წლისთავისადმი მიძღვნილ გამოფენაზე წარმოდგენილი ყოფილა მ. ბარათაშვილის სამტომიანი ხელნაწერი ნაშრომი „ლითონური ფაქტები საქართველოს ისტორიისათვის“.¹ იგი გარდაიცვალა 1856 წლის 30 ივლისს, მისი საფლავი დაკარგულია.

მ. ბარათაშვილის სიკვდილს ქართული საზოგადოებრიობა არ გამოხმაურებია, რუსული პერიოდიკისაგან განსხვავებით. აღსანიშნავია ავტორიტეტული სამეცნიერო ორგანო „სახალხო განათლების სამინისტროს ჟურნალში“ რუბრიკით „ახალი ამბები და ნარევი“ დაბეჭდილი საკმაოდ ვრცელი უაქტორო ნეკროლოგი² მისი ქართული თარგმანი, მცირე შემოკლებით, აქ მოგვყავს: „კნიაზ მ. პ. ბარათაშვილი. 30 ივლისს სიმბირსკთან, თავის მამულ ბარათაშვილში, 76 წლის ასაკში გარდაიცვალა ერთ-ერთი უპატივცემუღესი აზნაური, დეისტეიტელნი სტატსკი სოვეტნიკი კნიაზ მიხეილ პეტრეს-ძე ბარათოვი. საზოგადოებისთვის ის ცნობილია თავისი სამსახურით გუბერნიის თავად-აზნაურობის წინამძღოლის თანამდებობაზე 1820-1835 წლებში, შემდეგ, როგორც ქრისტიანული ქველმოქმედების საზოგადოების თავმჯდომარე, სიმბირსკის სამების ტაძრის სამშენებლო კომიტეტის და კეთილშობილთა საგიმნაზიო პანსიონის საქველმოქმედო საზოგადოების თავმჯდომარე. სამეცნიერო წრეებისათვის გარდაცვლილი ცნობილია იმპერატორ ნიკოლოზ პავლე-ძისადმი მიძღვნილი წიგნით: „საქართველოს სამეფოს ნუმიზმატიკური ფაქტები“, რუსულ, ქართულ და ფრანგულ ენებზე 1844წ. მისი მოღვაწეობა არაერთხელ აღუნიშნავთ უზენაესი რესკრიპციებით. ის გახლავთ წვერი რუსული და უცხოური სამეცნიერო საზოგადოებებისა. მისი ნუმიზმატიკური გამოკვლევების ნაყოფს, გარდა ნახსენები ნაშრომისა, წარმოადგენს უძველეს მონეტათა და მედლების კოლექცია. აქედან, ბევრი მათგანი მხოლოდ და მხოლოდ აქ არის თავმოყრილი და მის კაბინეტში ინახება, სადაც სხვა იშვიათობებიც არის წარმოდგენილი. ნუმიზმატიკური მოღვაწეობისა და მონეტების პირების აღების ხერხის გამოგონებისათვის პარიზის მეცნიერებათა აკადემიამ ის თავის წევრად მიიღო“.

1. შ. გოზალიშვილი, დას. ნაშრომი, გვ. 561.

2. ЖМП, СПб, 1856, VII განკ. გვ. 107-108

ნიშანდობლივია, რომ მონეტების პირების გადაღების მის მიერ გამოგონილი ხერხი, რომელიც დაწერილებით არის აღწერილი აღნიშნულ წიგნში, დღესაც პოპულარულია ნუმიზმატებში (ფოლგის მეშვეობით ანაბეჭდის აღება და თაბაშირით ზუსტი პირის ჩამოსხმა. პირადად მე ეს შემასწავლავ ცნობილმა რუსმა ნუმიზმატმა კ. გოლენკომ – გ. ლორთქიფანიძე). გარდაცვალებიდან 15 წლის შემდეგ, 1871 წელს მის მემკვიდრე ქალბატონებს მამისეული მონეტებისა და მედლების კოლექცია, საიმპერატორო ერმიტაჟისთვის შეუთავაზებით. ბნელით მოცული ეთარების გამო, მ. ბროსეს ექსპერტიზის შემდეგ ერმიტაჟს უარი უთქვამს მ. ბარათაევის კოლექციაზე, რომელიც უმაღლესი შეუძენია ბერლინის მუზეუმს!

სხვა მონაცემების თანახმად ამაში ბრალი ნუმიზმატს, რუსეთის არმიის გენერალ-ლეიტენანტს ი. ა. ბართოლომეის (1813–1870) მიუძღვის. ის კავკასიაში მოღვაწეობდა. იყო რუსეთის გეოგრაფიული საზოგადოების კავკასიის განყოფილებასთან 1854 წ. დაარსებული მუზეუმის დირექტორი. მუზეუმს ჰქონდა სხვადასხვა, 384 მონეტისაგან შემდგარი ნუმიზმატიკური კოლექცია. „Кавказский календарь“ თბილისში გამომავალი ოფიციალური კოლონიური ორგანო XIX ს. სამოციან წლებში რეგულარულად აქვეყნებდა ცნობებს მუზეუმში შემოსული მონეტების შესახებ. ბართოლომეის კავშირი ჰქონდა პეტერბურგის „ერმიტაჟთან“, რომელსაც მონეტებით, მათ შორის ქართული საფასეებითაც, ამარაგებდა. მას 1857 წელს დაუწერია უარყოფითი დასკვნა მიხეილ ბარათაევის კოლექციის შესახებ, რომელიც ჯერ კავკასიის განყოფილების მუზეუმისათვის შეუთავაზებით მემკვიდრეებს. „აღნიშნული ფასის სიდიდის გამო“, „და უფრო იმიტომაც, რომ ის შეადგენს საგანს სრულიად შეუსაბამოს განყოფილების მიზნებისათვის“?! (დაწვრ. იხ. დუნდუა გ. დუნდუა თ. I. 2006წ., გვ. 20). როგორც იტყვიან „კომენტარები ზედმეტია“. საქართველომ მართლაც დაკარგა კიდევ ერთი თავისი ფასდაუდებელი ეროვნული მემკვიდრეობის ნაწილი...

ცნობილია იმ დროის მეორე, ქართული მონეტების კოლექცია, რომელიც კავკასიაში დიდხანს მოღვაწე, არქეოლოგიისა და ნუმიზმატიკის მოყვარულ მეფის ნაცელის კანცელარიის მაღალ ჩინოსანს გენერალ-ლეიტენანტ ალექსანდრე კოშაროვს (1823–1904 წწ.) ეკუთვნოდა.² მისი კოლექცია 1892 წელს ერმიტაჟს უყიდა 25 000 მანეთად.³

მ. პ. ბარათაევის უნიკალური კოლექციის მეორე ნაწილი – ბერძნულ-რომაული და აღმოსავლური მათ შორის სომხური მონეტები დაიქსაქსა, გაიფანტა სხვადასხვა კერძო კოლექციებში და პრაქტიკულად შეუძლებელია ფიქს

1. И. Спасский. Нумизматика в эрмитаже. СПб. «Нумизматика и эпиграфика», VIII, М. 1970, с. 176, 180
2. მის შესახებ იხ.: Военная энциклопедия, т. XIII, СПб. 1913, с. 64., «Сборник нумизматических грузинских монет из собрания А.В. Комарова, Ф. Байера и В.Н. Выхудяева». М. 1997, с. 5.
3. И. Спасский. Нумизматика в эрмитаже.

მათი გამოვლენა... მაგალითად ცნობილი რუსი ნუმიზმატიკისა და კოლექციონერის ა. გ. გოლიკოვის კოლექციაში მართო თამარ მეფის 20 იშვიათი მონეტა ყოფილა.¹

გვაქვს ბედნიერი გამოცნობისიც. ქართული მონეტების უძვირფასესი კოლექცია, რომელშიც უნიკუმებიც შედიოდა, ბაქოში მოღვაწე რუსმა მეცნიერმა და კოლექციონერმა პროფ. ე. ა. პახომოვმა (1890-1965 წწ.) უანდერძა საქართველოს ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმს; როგორც აღნიშნავდა პროფ. დ. კაპანაძე,² ე. პახომოვის მიერ მემკვიდრეობით დატოვებულმა კოლექციამ საგრძნობლად შეაღწო ხარვეზები, გამოამხვეურა მანამდე უცნობი და მიუწოდომელი მონეტები.

ე. პახომოვი მიხეილ პეტრეს-ძე ბარათაევის (ბარათაშვილი) საქმის გამგრძელებლად წარმოგვიდგება. 1910 წელს პეტერბურგში მან გამოსცა წიგნი „საქართველოს მონეტები, I“, რომელიც დიდი ხნის განმავლობაში რჩებოდა სახელმძღვანელო წიგნად ქართულ ნუმიზმატიკაში.³ მისი მეორე შვესებული გამოცემა გამოვიდა თბილისში 1970 წელს, პროფ. დ. კაპანაძის წინასიტყვაობით და კომენტარებით.⁴ ის ე. პახომოვის თავის მასწავლებლად, ხოლო თავს მ. პ. ბარათაევის საქმის მემკვიდრედ მიიჩნევდა.⁵

მიუხედავად იმისა, რომ მ. პ. ბარათაევმა (ბარათაშვილმა) მნიშვნელოვანი როლი ითამაშა ქართული ისტორიოგრაფიის განვითარებაში, სამშობლოში ის მართლაც არ აღმოჩნდა სათანადოდ დაფასებული. მაგალითად, მისი მოღვაწეობის შესახებ არაფერია ნათქვამი ისეთ სოლიდურ გამოკვლევაში, როგორიცაა „საქართველოს ისტორიის ნარკვევები“⁶ და ეს, მიუხედავად რუსეთში უკვე არსებული პრეცედენტისა, როდესაც აკად. მ. ტიხომიროვის რედაქტორობით გამოსულ „საბჭოთა კავშირის ისტორიული მეცნიერების ისტორიის ნარკვევების“ პირველ ტომში⁷ “ბურჟუაზიული ეპოქის” ამ ქართველ ისტორიკოსს მაღალი შეფასება აქონდა მიცემული, როგორც ქართული მონეტების შესწავლის პიონერს.

დღეს საყოველთაოდ ცნობილია მ. ბარათაშვილის (ბარათაევი) ღვაწლი ქართული კულტურის წინაშე. მან პირველმა აღწერა, დააჯგუფა და დაათარიღა

1. Л. А. Заворотная. Коллекционер Александр Григорьевич Голиков (1865-1940), Сб. Монеты и медали, II М. 2004, с. 259

2. დ. კაპანაძე, დასახ. ნაშრ. გვ. 3.

3. იხ. ს. ჯანაშია, ოსუ პროგრამა პალეოგრაფიისა და ნუმიზმატიკაში, შრომები, V, თბ. 1987, გვ. 182.

4. Е. А. Пахомов, Монеты Грузии. Тб., 1970.

5. Д. Капанадзе, Грузинская нумизматика. М. 1955. с. 8.

6. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, ტ. V. საქართველო XIX ს. 30-90 წლებში, თბ. 1970, იხ. პარაგრაფი “მეცნიერება”, გვ. 818-823. იხ. აგრეთვე А. Сургуладзе. Очерки по истории грузинской культуры XIX в. Тб. 1980.

7. Очерки истории исторической науки в СССР, т. I. М. 1955. с. 638

ქართული ონეტები, რითაც საფუძველი ჩაუყარა ქართულ ნუმისმატიკას, მის მეცნიერულ ტერმინოლოგიას. აკად. ა. აფაქიძის დაკვერებით, მან პირველმა მიაქცია მყურადღება VI ს კლასიკურ საისტორიო წყაროებში დაცულ ცნობას თბილისის შესახებ. მის შრომას ახასიათებს ღრმად პატრიოტული და პროგრესული კონცეფცია ქართველთა და ქართველთა სამეფოს, საქართველოს ერთიანობის შესახებ.¹ ქართულ ისტორიოგრაფიაში მ. ბარათაევის მოღვაწეობის შეუსწავლელობით გამოწვეული ხარვეზი შეავსო შ. გოზალიშვილმა, ჩვენს მიერ არაერთხელ ციტირებული ნაშრომით – “მიხილ ბარათაშვილი” თბ. 1987. გაზეთმა “ქართული წიგნი” 2002 წლის 2 ნოემბრის (№2, 14) ნომერში (გვ. 7) დაბეჭდა გ. სარაჯიშვილის წერილი სათაურით: “მიხილ ბარათაშვილი ნუმისმატიკური კატალოგების ბეჭდვის გამომგონებელი”, რომელიც ძირითადად შ. გოზალიშვილის მონოგრაფიას ეყრდნობა მითითების გარეშე. ასევე გაუგებრობაა ის, რომ თითქოს მ. ბარათაშვილი ნუმისმატიკური კატალოგების ბეჭდვის გამომგონებელია! ასევე არ არის აღნიშნული ის ფაქტი, რომ მიხილ პეტრეს ძე ბარათაევის სურათი პირველად ჩვენში შ. გოზალიშვილმა გამოამზეურა და ამით კიდევ ერთხელ დაუბრუნა საქართველოს სახელოვანი შვილი.

მ. ბარათაევის მონოგრაფიამ: “ნუმისმატიკური ფაქტები ანუ ძველნი ფულნი საქართველოს სამეფოსანი” შეასრულა თავისი წამყვანი როლი ქართული კულტურის ისტორიაში. წიგნის შესავალში მ. ბარათაევი წერდა: “მე თავს ბედნიერად ეთვლი, თუ ჩემი პირველი ნაშრომი თქვენს მშვენიერ მამულში გაადიდებს სურვილს ამგვარი მუშაობის განგრძობისას, ჩემგან დაწყებული საქმის შესაგებად და გასაღრმავებლად... მაშინ ეს ჩემი ნაშრომი დარჩება, როგორც მხოლოდ თქვენი სახსოვარი ჩემს გულში და მეც იმედი მექნება გამიხსენებთ თქვენდამი პატივისცემის გრძნობით აღსავსე წინაპარს”.

შემდეგი ეტაპი ქართული ნუმისმატიკის განვითარებაში დაკავშირებულია თბილისში 1881 წლის 8-21 სექტემბერს ჩატარებულ რუსეთის არქეოლოგთა V ყრილობასთან, სადაც არაერთხელ გაიჟღერა პეტრე ბარათაშვილის სახელმა. ყრილობის ერთ-ერთი ხელმძღვანელი და ორგანიზატორი ნუმისმატიკის მოყვარული და კოლექციონერი გენერალ-ლეიტენანტი კომაროვი გახლდათ.

1. ა. აფაქიძე. ბარათაშვილი (ბარათაევი), მ.პ. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბ. 1977. ტ. 2, გვ. 199

II. რუსეთის არქეოლოგია V ყრილობა თბილისში და ქართული ნუმიზმატიკის პრობლემები

1881 წლის 8-11. სექტემბერს თბილისში მთავარმართებლის სასახლეში (დღევანდელი მოსწავლე-ახალგაზრდობის სასახლე) დიდი მთავრის მიხეილ ნიკოლოზის ძე რომანოვის პატრონაჟითა და გრაფ ა. უვაროვის თავკაცობით ჩატარდა რუსეთის იმპერიის არქეოლოგია V ყრილობა. ყრილობის მომზადებაში აქტიური მონაწილეობა მიიღო ჯერ კიდევ 1873 წ. თბილისში დაარსებულმა “კავკასიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოებამ”. იმ დროის გამოჩენილ არქეოლოგთაგან საპატიო სტუმრის რანგში მოწვეული გახლდათ სახელგანთქმული გერმანელი ანთროპოლოგი და არქეოლოგი რუდოლფ ვირხოფი, რომელმაც 12 სექტემბერს რიგგარეშე სხდომაზე წაიკითხა მოხსენება “კავკასიის ანთროპოლოგია”. ყრილობის ოქმების თანახმად პლენარული სხდომისა და კავკასიის მუზეუმის გახსნის შემდეგ დაწყებულია სექციების მუშაობა.

საერთო საკითხებიდან ცალკე იქნა განხილული და დამტკიცებული “კავკასიის სიძველეთა შესწავლის პროგრამა”, რომელიც მთელ რიგ საყურადღებო დებულებებს შეიცავს.

პირველი სექცია იანუ. მაშინდელი ტერმინოლოგიით “განყოფილება” მიეძღვნა: “პირველყოფილ ძეგლებს”, მეორე – “წარმართობასა და კლასიკას”. სხვათა შორის ამ სექციაზე გატანილი იქნა ფ. ბაიერნის მოხსენება: “მცხეთის სამაროვნების ტოპოგრაფია და მათი გათხრები”. მესამე განყოფილება მუშაობდა “ქრისტიანულ ძეგლებზე”, ხოლო მეოთხე კონკრეტულად მუსულმანურ დაკრძალვის წესებზე. V სექცია დაეთმო ხელოვნებასა და მხატვრობას, ხოლო მეექვსე ენასა და დამწერლობას, VII – ლინგვისტიკას. მერვე სექცია – განყოფილება, რომელიც სიმრავლით გამოირჩეოდა, ეძღვნებოდა ისტორიულ გეოგრაფიასა და ეთნოგრაფიას. უნდა აღინიშნოს, რომ მიუხედავად ცარიზმის კოლონიზატორული პოლიტიკისა, თბილისის V არქეოლოგიურმა ყრილობამ პროგრესული როლი ითამაშა ქართული ეროვნული თვითშეგნების განმტკიცებაში და ხელი შეუწყო საქართველოში არქეოლოგიის განვითარებას.¹ არქეოლოგიური ყრილობის წევრთა და მონაწილეთა რიცხვმა ოთხმოცდაათს გადააჭარბა (იხ. სურ. 6), მათ შორის იყვნენ ქართველი მეცნიერები, საზოგადო მოღვაწეები და სხვ. რუსეთის მეცნიერებათა აკადემიის წ.კ. დ. ბაქრაძე, აკაკისიის არქეოლოგიის მოყვარულთა საზოგადოების თავმჯდომარე დ. ჯორჯაძე, დ. ფურცელაძე, ი. მანსვეტოვი (მანსველაშვილი), პროფ. ა. ცაგარელი,

1. Пиотровский Б.Б., «Значение V Всероссийского археологического съезда для развития археологии Закавказья. Всесоюзная конференция посвященная 100 летию V археологического съезда. Материалы, Тб. 1981. с. 3-6.

პოდპოლკოვნიკი ნ. წილოსანი, პროფ. დ. ჩუბინაშვილი, პროფ. ოქრომჭედლოვი (ოქრომჭედლიშვილი), მიქელაძე და სხვ. აქედან ა. ცაგარელი, დ. ბაქრაძე და დ. ჩუბინაშვილი სექციების ხელმძღვანელები იყვნენ. დიდი ყოფილა ქართული საზოგადოებრიობის ინტერესი ყრილობის მუშაობისადმი, რაც კარგად ჩანს საქართველოში გამოშვებული ჟურნალ-გაზეთებიდანაც.

ყრილობა დამთავრდა მთავარმართებლის ბაღში სტუმრების საპატივცემულოდ მოწყობილ თეატრალურ საღამოზე დიდი დარბაზობით. 21 სექტემბერს აკაკი წერეთელმა არქეოლოგებისადმი მიძღვნილი ლექსი-ექსპრომტი წაიკითხა, რომელსაც საზოგადოების აღფრთოვანება გამოუწვევია. მოეწყო სამეცნიერო ექსკურსიებიც: მცხეთაში, უფლისციხეში და ქუთაის-გელათში.

ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმ გარემოებას, რომ თბილისში რუსეთის იმპერიის არქეოლოგთა V ყრილობაზე (პირველი ჩატარდა 1896 წ. მოსკოვში, მეორე პეტერბურგში – 1871 წ., მესამე – 1874 წ. და მეოთხე – 1877 წ. შესაბამისად კიევისა და ყაზანში. მეთექვსმეტე ყრილობის ჩატარება დაგეგმილი ყოფილა ფსკოვში, 1914 წლის ზაფხულში, რასაც ხელი I მსოფლიო ომის დაწყებამ შეუშალა¹), რომელსაც თავმჯდომარეობდა გენერალ-ლეიტენანტი ა. ე. კომაროვი, წინა ყრილობებისაგან განსხვავებით, შედარებით მეტი ყურადღება დაეთმო ნუმიზმატიკის პრობლემებს. თავად მას წარმოუდგენია “რეფერატი” – “ზოგიერთი გამოუქვეყნებელი ქართული მონეტები”, რომელიც სამწუხაროდ არ დაიბეჭდა ყრილობის შრომებში “სტენოგრაფიის უხარისხობის გამო”.² კომაროვს ეს მოხსენება წაუკითხავს 17 სექტემბერს, მეხუთე სექციის (ხელოვნებისა და მხატვრობის ძეგლები) დილის სხდომაზე.

19 სექტემბრის საღამოს სხდომაზე, ისტორიული გეოგრაფიისა და ეთნოგრაფიის სექციაზე იულიუს ბოგდანის ძე ივერსენმა წაიკითხა მოხსენება “სამონეტო განძები”, რომელზედაც ქვემოთ შევჩერდებით. 21 სექტემბერს, საღამოს ჩატარდა დასკვნითი პლენარული სხდომა, რომელსაც გენერალი ა. ე. კომაროვი უძღვებოდა. განხილული იქნა ორგანიზაციული საკითხები, კერძოდ, დამტკიცებული იქნა ყრილობის მიერ ჩამოყალიბებული კომისიების მიერ შემუშავებული “კავკასიის სიძველეთა შესწავლის პროგრამები” – მათ შორის ნუმიზმატიკაში.³

1. Железов С.А., Введение в Археологию. История археологического знания. Петроград 1923, с. 122, 123.

2. Пяотовский Б.Б., Значение V Всероссийского археологического съезда для развития археологии Закавказья. Всесоюзная конференция посвященная 100 летию V археологического съезда. Материалы, Тб. 1981, с. 2.

3. Труды V археологического съезда в Тифлисе (1881 г.), М. 1887.

კომაროვის განცხადებით, უკანასკნელ წლებში საქართველოში გაიზარდა ინტერესი არქეოლოგიისადმი და შესაბამისად იმატა თურმე მტაცებელურმა დამოკიდებულებამ სიძველეთა მიმართ: “უმეცარი პირები თხრიან ძველ სამარხებს და აღმოჩენილ ნივთებს ყიდიან დიდი რაოდენობით, მათ შორის საზღვარგარეთაც.” ის ყრილობის სახელით მოითხოვდა არსებული კანონმდებლობის განმტკიცებას, მოქმედი კანონის გამჟღავნებას.

ნიშანდობლივია, რომ ანალოგიური ეითარება დღესაც დაუსჯელად გრძელდება. შავ არქეოლოგთა “საქმიანობის” წინააღმდეგ არც მაშინ და არც ახლა ერთი საქმეც კი არ აღძრულა! ბარონმა ვ. გ. ტიენჰაუზენმა საზოგადოებას გააცნო მის მიერ შედგენილი: “კავკასიის ნუმიზმატიკის კვლევის პროგრამა”, რომლის პროექტი მოგვიანებით დაიბეჭდა V არქეოლოგიური ყრილობის შრომებში.² პროექტში საუბარია იმაზე, თუ რა მნიშვნელობა აქვს კავკასიის ნუმიზმატიკური თვალსაზრისითაც. პროგრამაში ნათქვამია: “აქ აღმოჩენილ განძებში გვხვდება: ძველსაპარსული დარიკები და ეგრეთ წოდებული კოლხიდეები, ბერძნული, ბიზანტიური და რომაული, სასანიდებისა და არშაკიდების, სომხური, ქართული, ვენეციური და პოლონური, სხეასხეა მუსულმანური მონეტები.” პროგრამაში არის მცდელობა აღენუსხათ, დაეფიქსირებინათ XIX ს. კავკასიაში აღმოჩენილი მონეტები. ასე მაგალითად, 1874 წ. ნოქალაქეთან უპოვიათ ბერძნულ-რომაული მონეტები, 1857 წელს კი “იმერეთში, გზის გაყვანის დროს სურამთან, სხეადსხეა ადგილებში უპოვიათ ვერცხლის დარიკები, კოლხური მონეტები, არშაკიდული, სასანური, რომაული და სელჯუკური, პულაგოიდური, სპარსული, თურქული და ბიზანტიური მონეტები”. 1873-1875 წწ. ახალციხის საფარასთან XI ს. ოქროს მონეტები აღმოჩენილა და სხვ.

ბარონ კეონეზე დაყრდნობით ტიენჰაუზენი ხაზგასმით აღნიშნავდა: “სამეგრელოში გვხვდება კოლხური ტრიობოლების მნიშვნელოვანი განძები”-ო. პროგრამის დასკვნით ნაწილში ეკითხულობთ: “ადგილობრივმა კოლექციონერებმა უპირატესი ყურადღება კავკასიაში მოჭრილ მონეტებს, მათი მოჭრის ადგილებს, ადგილობრივი ზარაფხანების პროდუქციას უნდა დაუთმონ.” ამგვარად, ბარონი ვ. ტიენჰაუზენი მოუწოდებდა ნუმიზმატიკებს, მეტი ყურადღება დაეთმოთ ადგილობრივი მონეტებისა და აქ აღმოჩენილი სამონეტო განძებისათვის. ამ დროისათვის გარდაცვლილი ცნობილი ნუმიზმატიკი ი. ა. ბართოლომეი კავკასიის ნუმიზმატიკის ურყევე ავტორიტეტად რჩებოდა, ისევე როგორც ქართული სამეცნიერო ნუმიზმატიკის მამამთავარი მიხეილ ბარათაევი (ბარათაშვილი) (1784-1856 წწ), რომლის იდეებზე ჩანს დაფუძნებული

1. Чюкладзе Г., Черные археологи, жур. Природа Кавказа №3, с. 34-36

2. Труды V археологического съезда в Тифлисе (1881 г.); М.: 1887

კავკასიის ნუმიზმატიკის შესწავლის ადმინისტრაციის პროგრამა. მისი ნაშრომი (სურ. 2-4), რომელიც 1844 წელს გამოიცა სანკტ-პეტერბურგში და რუსეთის იმპერატორს ნიკოლოზ I-ს მიეძღვნა, კელაე სამაგიდო წიგნად რჩებოდა.

ი. ბ. ივერსონის მოხსენებაში "სამონეტო განძების" შესახებ განხილულია 25 წლის განმავლობაში საიმპერატორო არქეოლოგიური კომისიის თვალთახედვის არეში მოხვედრილი განძები, მათ შორის ისინიც, რომლებიც კერძო კოლექციებში აღმოჩნდნენ. 1878 წელს ოლონეცკის გუბერნიაში უპოვიათ XI საუკუნის ვერცხლის მონეტების დიდი განძი "რომელიც განსაკუთრებით საინტერესოა კავკასიის მხარისათვის" – აღნიშნავდა იგი.¹ აქ ლუდსახდელი ქარხნის სიახლოვეს ღორს მიწიდან ამოუჩინქნია ვერცხლის მონეტებით სავსე ქოთანის, საერთო წონით 11 ფუნტი. ამ მონეტების დიდი ნაწილი – 8 ფუნტი (დაახლოებით 3,4 კგ), 2500 მონეტა – ხელში ჩაუვარდა თავად ივერსონს, ხოლო დანარჩენი ერგოთ კერძო კოლექციონერებს, მათ შორის 100 ეგზემპლარი დიდ მთავარს სერგეი ალექსანდრეს ძე რომანოვს. ივერსონის გადმოცემით, გაწმენდის პროცესში პატივით დაფარულ, ერთმანეთზე მიკრულ მონეტებს შორის აღმოჩენილა: "ქართველი მეფის დავით კუროპალატის ძალზე იშვიათი მონეტა". "აქამდე ერთადერთი და პირველი ეგზემპლარი ასეთი მონეტისა ნაპოვნი ყოფილა ჯერ კიდევ 1859 წელს ანალოგიური შემადგენლობის განძში", რომელიც შემთხვევით უპოვიათ გერმანიაში ქალაქ შეანთან, მეკლენბურგ-შვერინში. ივერსონის მიხედვით: "დავითი მეფობდა 983-1001 წლებს შორის. არ ეფულობა რა ქართულ ენას, ეყვარნობი და ეუთითებ პარიზელ აკადემიკოს ლანგლუას აღწერას: შუბლზე ეკითხულობთ – ქრისტე შეიწყალე დავით. ზურგზე ბიზანტიური ჯვრის კუთხეებში – კუროპალატი". ლანგლუას დასკვნას დავთანხმდნენ აკადემიკოსი ბროსე და გენერალი შუბერტი, თავადი მიხეილ ბარათაევი "ასეთ მონეტას არ იცნობდა", თვლის იულიუს ივერსენი, ერმიტაჟის ნუმიზმატიკის განყოფილების მთავარი მცველი.

"ოლონეცკის" ეს განძი არ გამოქვეყნებულა 1859 წლის "შეანის" განძისაგან განსხვავებით, რომლის აღწერა მოცემული ყოფილა გერმანულ ჟურნალში – "Zeitschrift für Münz-Siegel und Wappenkunde. Neue Folge"-ში, გამოცემის წელი და ნომერი მითითებული არ არის. სტატია საკმაოდ მოზრდილია, გვ. 258-290. მონეტის გამოსახულება მოცემულია XIV ტაბულის №2 სურათზე.

საინტერესოა, რომ 1859 წელს გერმანიაში აღმოჩენილ დავით კუროპალატის ვერცხლის მონეტაზე საუბარი ყოფილა ჯერ კიდევ რუსეთის იმპერიის არქეოლოგთა IV ყრილობაზეც ყაზანში, სადაც დ. ივ. პროზოროვსკის გაუზიარებია მიღებული ატრიბუცია. უნდა ვივარაუდოთ, რომ V ყრილობაზე გაკეთებულ სენსაციურ განცხადებას შორეულ ჩრდილოეთში დავით

1. Труды V археологического съезда в Тифлисе (1881 г.), М. 1887, с. 251.

კუროპალატის ვერცხლის მონეტების აღმოჩენის თაობაზე ქართული საზოგადოების რეაქცია მოკეცბოდა. თუ რაოდენ დიდი კულტურული ისტორიული მოვლენა გახლდათ აღნიშნული ყრილობა ქართულ საზოგადოებრივ ცხოვრებაში, ჩანს ილია ჭავჭავაძის შეფასებიდან. მან არქეოლოგთა თავყრილობას "დაუსრულებელს სიბნელეში ერთი მცირედი რამ შუქი უწოდა". ის წერდა ამის თაობაზე: "ეს პირველი მაგალითია ჩვენს ისტორიაში, რომ ჩვენი დედა-ქალაქი თბილისი ღირსი გახდა მეცნიერთა კრებისა, განსაკუთრებით შესანიშნავი ის არის, რომ არცერთს სხვა ქალაქში რუსეთში, საცა ამგვარი კრება ყოფილა, ამდენი ხალხი არ შეყრილა კრებაზედ როგორც აქ თბილისში შეიყარა".¹

ყრილობის შემდგომ პერიოდში ინტერესი ძველი მონეტებისადმი კიდევ უფრო იზრდება. 1890 წელს თბილისში კ. მესხიევის ტიპოლითოგრაფიაში დაიბეჭდა ა. ა. გასაევის წიგნი "ძველი ნუმიზმატიკისათვის",² რომელშიც პირველად საქართველოში დაყენებულია პრობლემა ბერძენ-რომაელთა სამონეტო საქმის და ანტიკური მონეტების მიმოქცევისთან დაკავშირებით, კერძო კოლექციის საფუძველზე. ასირიელები, ბაბილონელები და ფინიკიელები, ტიროსი და სიდონი საგარეო ვაჭრობაში უპირატესად ოქროს ზოდებს იყენებდნენ. ფულის მონეტამდელი აღნიშნული ფორმა, როგორც ეს ბოლო პერიოდის არქეოლოგიურმა გათხრებმა დაადასტურა ჩვეულებრივი მოვლენა ყოფილა ადრეანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოს ეკონომიკური ცხოვრებისათვის.

III. ოქროს ზოდები – კოლხური ფულის მონეტამდელი ფორმა

არქეოლოგიური გათხრების შედეგად ვანსა (ძვ. სური-სურიუმი) და საირხეში (ძვ. სარეკე) ძვ. წ. V-III ს.ს. დათარიღებულ მდიდრულ სამარხებში დაფიქსირებულია ოქროს მცირე ზოდების აღმოჩენის (ცხრილი I) რამოდენიმე შემთხვევა. ეს სხვადასხვა მოცულობის, ზომის, მოყვანილობისა და ჯერადობის მქონე ზოდები სპეციალურ კვლევას მოითხოვენ. ფულის წარმოშობისა და განვითარების ზოგადი თეორიიდან გამომდინარე³ ისინი უნდა გაეიაზროთ როგორც მონეტის წინამორბედი, როგორც ფულის მონეტამდელი არქაული პრიმიტიული ფორმა. ანალოგიები მათ მოეპოვებათ ხმელთაშუაზღვისპირეთის ქვეყნებში, მიკენში ძვ. წ. XV-XIII ს.ს., კვიპროსზე ძვ. წ. XIII ს.⁴ გარკვეულია

1. ი. ჭავჭავაძე, თხზულებანი, V. თბ. 1955.

2. Гассиев А. А., К древней нумизматике. Описание объяснительное. Древне-греческих и римских монет собранных в Закавказье в 1879-89 гг. с историческими и хронологическими сведениями. I. 1890, с. 7.

3. Einzig P., Primitive money in its ethnological and economic aspects, Oxford 1966, p.5; Казаманова А. Н., Введение в античную нумизматику, М. 1969, с.30,31.

4. Зограф А. Н., Античные монеты, М.-Л., 1951, с. 23.; Максимов М. Н., Очерк о золоте, М. 1988, с. 18-19.; Казаманова А. Н., Введение в античную нумизматику, М. 1969, с. 30.; Richter G., Greek Art, London 1960, p. 243.

მათი მეტროლოგიური სისტემა, ისინი ე.წ. მცირე ოქროს ტალანტის 1,5 ნაწილს შეადგენენ.¹ საჭიროა კოლხურ სამაროვნებზე აღმოჩენილი ზოდების წონითი სისტემის ზუსტი გარკვევა, რაც მრავალ სირთულესთანაა დაკავშირებული. არ არის გამორიცხული, რომ ჩვენი ცალკეული ზოდი სულაც დამოუკიდებელი ღირებულებისაა და საერთოდ არ ჯდება ამა თუ იმ ქვეყნის (ლილია, მილეტი, სპარსეთი, ატიკა) სამონეტო საწონ მეტროლოგიურ სისტემაში. აქ გადამწყვეტი მნიშვნელობა უნდა აქონდეს ზოდის კონკრეტულ წონას და სინჯს. ჩვენთვის მთავარია, რომ სავაჭრო-ეკონომიკური პროცესების განვითარების გარკვეულ სტადიაზე კოლხეთშიც წარმოშობილა "ზოდური მიმოქცევა", "ფულის მიმოქცევის ზოდური ეპოქა", რომელიც თავისთავად, ყველგან ხანგრძლივ ისტორიულ პერიოდს მოიცავდა.² ეს დასტურდება ჯერ კიდევ 1890 წელს ჭუბურხინჯში აღმოჩენილი გეიანბრინჯაო ადრერკინის ხანის ოქროსა და ვერცხლის (1,25 სმ სისქისა და 6,5 სმ სიგრძის) ნაჭდეებიანი (ჯერადობის ნიშნები?! გ.ლ., გ.გ.) ოქროსა და ვერცხლის ზოდების აღმოჩენის ფაქტით.³ გარდა ამისა, ხუთ-გრამამდე წონის ოქროს ზოდი დაფიქსირებულია შიდა ქართლში, კოლხური თეთრის მიმოქცევის ზონაში, ასევე მდიდრულ ძე.წ. IV-III ს.ს. დათარიღებულ ორმოსამარხში.⁴ არის ცნობები მათი აღმოჩენის შესახებ სვანეთში, ალექსანდრე მაკედონელის სტატერებთან ერთად.

ამგვარად, ძე.წ. V-III ს.ს. კოლხეთის ისტორიულ მიწა-წყალზე საზოგადოებას განვითარების ისეთი დონისთვის მიუღწევია, როდესაც რეგულარულ სავაჭრო სავაჭრო ურთიერთობისას ბარტერს, პრიმიტიულ გაცვლას აღარ მიმართავდნენ. ამისათვის იყენებდნენ ძვირფასი ლითონის ზოდებს, საქონლის ექვივალენტურ ფორმას ე.წ. "ფულის კრისტალს". სასაქონლო წარმოების პირობებში ოქრო, თავისი ბუნებრივი უპირატესობის გამო, ვაჭრობის განვითარებასთან ერთად საქონლის საერთო მასიდან გამოიყოფა და ღირებულების საყოველთაო ექვივალენტად იქცევა. მასში უკვე გაერთიანებულია, თავმოყრილია სხვადასხვა საქონლის ღირებულებანი. ოქრო უპირისპირდება სხვა საქონელს, როგორც ფულის პირველადი მონეტამდელი ფორმა. თუ მანამდე ის თავად იყო საქონელი, შემდგომში ღირებულების საყოველთაო "აბსოლუტურ საქონლად" იქცევა. მსოფლიო საქონლებს შორის მან მონოპოლიური მდგომარეობა მოიპოვა. შესაბამისად ოქრომ მიიღო მსოფლიო ფულის ფუნქცია და აბსოლუტური სიმდიდრის მანიქენებელი გახდა. ოქროს მფლობელი პოტენციურად ყველა საქონლის მფლობელია

1. Максимов М.Н., Очерк о золоте, М. 1988, с.19; рис.3.

2. Иожел Р., История денег, Бунашшт 1968, с.30.

3. Мессен А.А., Пассек Т.С., Золото Кавказа, М.-Л. 1935, с.173,174; იმავე მ., სავაჭრო ურთიერთობათა ისტორიიდან ძველ კოლხეთში, კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, II თბ. 1962, გვ. 87.

4. გაგოშიძე ი., ზეპირი ინფორმაცია, რისთვისაც მადლობას მოუხსენებთ, 2006.

და უფრო მეტიც, მისი ძალაუფლება. თავად მწარმოებლებზე ერცელდება. ოქროს უპირატესად იყენებდნენ განსაკუთრებით ფასეული, ფუფუნების საგნების შესაძენად.¹ ამიტომ ოქროს "სასაქონლო ფულს", ეკონომისტები "ბაზრის ენას" უწოდებენ.² ოქროს შედარებით მყარი ღირებულების გამო ყოველთვის და ყველგან საბაზრო ეკონომიკის პირობებში ერთი და იგივე ღირებულება აქვს. მისი ფასი მატულობს წონისა და მოცულობის შესაბამისად, რასაც შეესიტყვება მისი სასაქონლო ღირებულება ბაზარზე. კოლხური ოქროს ზოდები შესაბამისად წარმოგიდგება როგორც საბაზრო, სავაჭრო საქონლის ექვივალენტი, სიმდიდრის დაგროვების საშუალება. ასეთი "ზოდური მიმოქცევის" პირობებში აუცილებელია განვითარებული საწონი სისტემების არსებობა, რადგან ოქროს სინჯის აუცილებელი შემოწმების გარდა, ხდებოდა ყველა კონკრეტული სავაჭრო გარიგებისას, მისი მოცულობის, წონის განსაზღვრა. აღნიშნული ვითარება დასტურდება ბიბლიური წყაროებითაც. პალესტინაში წონის ძირითადი ერთეული შეეკლია – 11,4 გრ.³

რამოდენიმე ტყეიის გირი, საწონი აღმოჩენილია ვანის ნაქალაქარზე და უკავშირდება გეიანატიკურ ე. წ. მძიმე საწონ სისტემას,⁴ რაც ყოველდღიურ პრაქტიკაში მათ ფართო გამოყენებაზე მიგვანიშნებს. ამ გირების წონაა: 1) 782 გრ.; 2) 403 გრ.; 3) 48 გრ.; 4) 41 გრ.; 5) 31,3 გრ. ელინისტურ ხანაში ამ სისტემაზე გადავიდა სინოპი და ბოსფორი. ასე რომ, საერთაშორისო, კერძოდ ატიკური საწონი. სტანდარტები უცხო არ ყოფილა ანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოსათვის, რაც ახალი მასალებითაც დასტურდება.⁵ ყველა ის სამარხი, სადაც მცირე ოქროს ზოდი აღმოჩნდა, არაფერი რომ არა ეთქვამთ ჭუბურხინჯის განძზე, ნათლად მიგვანიშნებს კოლხეთის მმართველი ფენის ხელში თავმოყრილი მატერიალური ფასეულობების, სიმდიდრის, მათ შორის ოქროს დაგროვების მასშტაბებზე. კოლხეთის სამეფო ძე.წ. V-II სს. ხასიათდება რთული კლასობრივი სტრუქტურით, სოციალური სტრატეფიკაციის მაღალი ხარისხით, განვითარებული ეკონომიკით⁶ და ფულადი მიმოქცევით. არქაულ ფულად ოქროს მცირე ზოდებთან ერთად კოლხეთში ძე.წ. VI ს. მაინც, თუ უფრო ადრე ძე.წ. VIII-VII სს. არა, მიმოიქცევა ფულის ისეთი პროგრესული ფორმები, როგორიცაა ოქროს, ელექტრუმისა და ვერცხლის მონეტები,⁷ რაც მისი მსოფლიო ვაჭრობაში ადრეული ინტეგრაციის მანიფესტებელია. მითს "ოქრომრავალი" კოლხეთის შესახებ ნამდვილად აქონია

1. Липс Ю., Происхождение вещей., Смоленск, 2003, с. 266.

2. Долан Э., Кэмпбелл К., Кэмпбелл Р., Деньги, банковое дело и денежно-кредитная политика, М.-Спб. 1993, с. 12.

3. Мазар А., Археология библейской земли, Иерусалим.-1996, с. 198.

4. Лордкипანიძე Г., о доименной форме денежного обращения в Колхиде. Тб. 1977, с. 131-134.

5. დუნდუა თ. ატიკური ნახევარიმინადოსკურიდან – ათენის პონტიური თაღსოკრატიათ. 2000 გვ. 3.

6. ინაძე მ., ძველი კოლხეთის საზოგადოება, თბ. 1994, გვ. 71, 104

7. Дундуа Г., Лордкипანიძе Г., Денжное обращение центральной Колхиды. Тбилиси 1981, сс. 4,7,8.

საფუძველი.¹ სამარხეული კომპლექსების ანალიზი ამ ეპოქის კოლხეთს წარმოგვიჩენს როგორც თავისუფალი, ღია ეკონომიკური სისტემის მქონე ქვეყანას, რომელიც იმპორტ-ექსპორტის სერიოზული ფინანსური ოპერაციებით, მასშტაბური სავაჭრო გარიგებებით, ადგილობრივი თუ უცხოელი ვაჭრების მეშვეობით მსოფლიო ბაზართანაა დაკავშირებული. ძე.წ. VI ს ფულად-სავაჭრო ურთიერთობებს კოლხეთში ისეთი მასშტაბები მიუღია, რომ იდეოლოგიის კონსერვატორულ სფეროზეც მოუხდენია ზეგავლენა, როგორცაა დაკრძალვის წესები. აქედან მოყოლებული კოლხურ სამარხებში როგორც წესი, მიცვალებულს ატანენ მონეტას, რომელსაც ან პირში ან თავთან უდებენ.² ბერძნული წეს-ჩვეულებების თანახმად, რომელიც ელინისტურ ხანისათვის უკვე მრავალ ქვეყანაში გავრცელდა,³ ჭირისუფლებს ფული უნდა გადაეხადათ იმ ქვეყანაში სულების გადაწყვენა მოხუც ქარონისა და პერმესისათვის. ამასთან დაკავშირებით საყურადღებო ცნობები აქვს შემონახული ახ.წ. II ს. ბერძენ სატირიკოსს ლუკიანე სამოსათელს ნაწარმოებში “საუბრები მეკდართა სამეფოში”. სულების გადაყვანის საფასურ-საზღაურის გამოყოფისას ქარონსა და პერმესს შორის დავაა. ქარონს ეძვირება ნაღის ღუზის ფასი – 5 დრაქმა, ნიჩბების დასამარებელი ტყავის თასმა მას ორი ობოლი უჯდება, აფრების საკემსი ნემსი – 5 ობოლი, ხოლო ნაღის შეკეთებისათვის ორ დრაქმას თხოულობენ. მას სახსარი არ აქვს, რადგან მშვიდობიანობის გამო ცოტა მომხმარებელი – კლიენტი აკუაეს; ჭირისუფლები იშვიათად აკითხავენ და ისიც იძულებულია ყველასათვის “სანუკვარი ფული” მკაცრად მოითხოვოს. “თქვენ მოვალენი ხართ გადაიხადოთ ობოლი, რადგან სხეანაირად [დაკრძალვა] შეუძლებელია” – ასე მიმართავს ის ადამიანებს.⁴

კოლხი დიდებულების სამარხებში აღმოჩენილი ოქროს ზოდებიც მიცვალებულის თავთანაა დაფიქსირებული, რაც კიდევ ერთხელ ადასტურებს მათ დანიშნულებას, ფუნქციას. ნათქვამის საილუსტრაციოდ, კერძოდ მმართველი ფენის სიმდიდრის, ეკონომიკური შეძლების, დოვლათის წარმოსაჩენად უპრიანია კიდევ ერთხელ გაეხსენოთ ყველა ის კოლხური მდიდრული სამარხეული კომპლექსი, რომლებშიც მცირე ზომის ოქროს ზოდებია დაფიქსირებული.

ჩვენ არქეოლოგიურ პრაქტიკაში, ოქროს პატარა ზოდს, პირველად ენში (სური) 1961 წელს მივაკელიეთ ე.წ. დიდებული კოლხი ქალის №8 სამარხში, მიცვალებულის თაეთან.⁵ ნ. ხოშტარია მონაცემების მიხედვით

1. ლორთქიფანიძე დ., ოქროშაველი კოლხეთი, თბ. 2006, გვ. 13-32.

2. ლორთქიფანიძე გ., გერაძე გ., კოლხური ტეთრი, თბ. 2005, გვ. 13.

3. Саридиашви В. И., Афганистан: сокровища безымянных царей, М. 1983, с. 129.

4. Лукьян из Самосата, Избранные, М. 1962, с. 149.

5. ვანი I, არქეოლოგიური გათხრები 1947-1960 წწ. ხოშტარია ნ. ფუთურიძე რ, ჯეონია ა., ვანის ნაქალაქარის ჩ.ა. ნაწილში 1961-1963 წწ. ჩატარებული არქეოლოგიური თხრის შედეგები, თბ. 1972, გვ. 116, სურ. 54.

სამარხეული კომპლექსი, რომელშიც ათასზე მეტი მარტო ოქროს ნივთი (დიადემა, ოქროს ფიალა, კირკალი, სამაჯურები, ყელსაბამები, გულსაკიდებრ, საყურეები, ბეჭდები და მრავალი სხვა, მათი საერთო წონა 2 კგ. აღწევდა) აღმოჩნდა, ძე. წ. V ს. დაათარიდა. მანვე, წინასწარულ პუბლიკაციებში საჭიროდ ჩათვალა ხაზგასმით აღენიშნა: სამარხში აღმოჩენილი ზოდი კიდევ ერთხელ ადასტურებს აქ ნაპოვნი ნაკეთობების ადგილობრივ წარმომავლობას.¹ შემდგომში ეს №6 სამარხი, რომელშიაც აღმოჩნდა 21,46 გრამიანი ოქროს ზოდი, ძე. წ. IV ს. მეორე ნახევრით დათარიღდა.² ზოდს ლობიოს მსხვილი მარცვალის მოყვანილობა აქ სოფალურგანი ეკეთიანი ბოლოებ მომრგვალებული, ზედაპირდამუშავებული, თუმცა აღინიშნება ბუნებრივი ღრმულების არსებობა, რაც მის თვითნაბად ხასიათზე უნდა მეტყველებდეს. ზოდი ბაჯაღლო, მაღალი სინჯის ოქროსათვის დამახასიათებელი მუქი ყვითელი ფერისაა. უახლესი მიკროენტგენოსკოპიური გამოკვლევების თანახმად ანტიკური ხანის ოქრომჭედლობის ნიმუშების კიმიური შემადგენლობა მსგავსია ქართულივე თვითნაბადი ოქროსი.³

ჩვენ ჯერ-ჯერობით არ გვძალუძს გაეარკვიოთ კერძო ინიციატივა თუ სახელმწიფო ინსტიტუტი ამზადებდა ამ ოქროს მცირე ზოდებს. ვიცით მხოლოდ, რომ მათ ეკონომიკური ფუნქცია ჰქონიათ, როგორც იმ დროისათვის პროგრესულ, ფულადი მიმოქცევის, სიმდიდრის დაგროვების საშუალებას:

მეორე ოქროს 5 გრამიანი ზოდი (ცხრილი I) აღმოჩნდა 1969 წ. ეანის №11 მდიდრული სამარხის დასაკრძალავ ინვენტარში, ასევე მიცვალებულის თათთან. ამ დიდებული კოლხი ქალის სამკაულიც მთლიანად ოქროსა და ვერცხლისაა. მასაც თავს უმკობდა ოქროს დიადემა, მისთვის უხვად ჩაუტანგბიათ: საყურე და სასაფეთქლე რგოლები, ხუთნაირი ყელსაბამი, მათ შორის უნატიფესი ოქროს კუები, ოქროს ჩიტებიანი საკიდები, ოქროს მძივები, ოქროს სამაჯურები, ოქროს ბეჭდები და სხვ. მიცვალებულს ეფარა სუდარა ოქროს კილიტებითა და ოქროსავე ორნამენტირებული ფირფიტებით გაწყობილი. მათ შორის არის ოქროს არწივის გამოსახულებიანი თხელი ბალთები, რომელთაც პერალდიკური ფუნქცია აქვთ.⁴

ყურადღებას იპყრობს ბერძნული, ატიკური წარმოების ვერცხლის ძვირფასი სუფრის გურგელი, ბრინჯაოს მაღალმხატვრული პატერა, ენოხორა, ვერცხლის კილიკები, ვერცხლის არიბალოსი და სარწყაული; ვერცხლის

1. Хоштария Н.В., Археологические раскопки в Вани (Предварительное сообщение) Кавказско-Ближневосточный сборник, II, Тб. 1962, с. 69

2. ჯიონია ა., ოქროს სამკაულები ეანის ნაქალაქარიდან, ეანი VI, თბ. 1981.

3. Попорице Н.Г., Гачечиладзе Х. Ш., Особенности состава самородного золота и изделия из него, найденных при археологических раскопках, труды ГИН АН Грузии, Нов. сер. Вып. 119, Тб. 2004, сс. 566, 568.

4. ეანი I, გვ. 113-239.

ფართოყელიანი სასმისი, ვერცხლის კოვზი, ატიკური შავლაკიანი კილიკი და მრგ. სხვ. სამარხი ძვ.წ. V ს. შუა ხანებით თარიღდება. ამ სამარხში დაფიქსირებული ოქროს მცირე ზოდი – 5 გრ. იწონიდა. ოქროს მსხვილი ღერო ოდნავ მორკალულია, გვერდებზე ორ-ორი წიბო აქვს, შესაძლოა ჯერადობის მანიფესტელი. განივეკეთში ოვალურია, სიგრძე – 1,55 სმ, დიამეტრი – 0,6 სმ. დიდებულ კოლხ ქალთან ერთად დაუკრძალავთ ცხენი და სამი მხეველი.

მესამე ზოდი აღმოჩნდა 1980 წელს, ვანში №16, მეომრის შედარებით ნაკლებად მდიდრულ, მაგრამ იარაღიან სამარხში, აქაც საკმაო რაოდენობით არის წარმოდგენილი ოქროსა და ვერცხლის სამკაულები: საყურეები, ხატისუღლები, სამაჯურები, ბეჭდები, ბაღთები, მძივები, ფირფიტები და სხვ.,¹ სამარხი ძვ.წ. IV-III სს. თარიღდება. ოქროს ზოდის გარდა, რომელიც 5 გრ. იწონიდა, სამარხში აღმოჩნდა ქისაში ჩადებული 80 კოლხური ჩვეულებრივი ტრიობოლი თეთრი, რომლის საშუალო წონა დაახლოებით 160 გრამია, რაც ატიკური ვერცხლის სამონეტო სისტემით 40 დრაქმას შეადგენს. ოქროსა და ვერცხლის შესაბამისობა (რაციო) ამ დროისათვის შეადგენდა 10:1. აქედან გამომდინარე ჩვენი ხუთგრამიანი ზოდი უტოლდებოდა 160 გრ. ვერცხლის ექვივალენტს.² რა საწონ სისტემაზეა დაფუძნებული ვანის №11 სამარხის ოქროს ზოდის წონა ჯერ-ჯერობით უცნობია და დამატებით შეჯერებებს მოითხოვს, რაზედაც ქვემოთ გვექნება საუბარი. ზოდს პირამიდისებრი მოყვანილობა აქვს, ზედაპირი უსწორმასწოროა.³

მეოთხე ზოდიც (სურ. 5) ვანის ნაქალაქარზეა ნაპოვნი. ის აღმოჩნდა 2004 წელს რიგით 24 სამარხში. მისი წონა 5.5 გრამია, რაც ოქროს საწონი სპარსული სისტემის მიხედვით ნახევარ სტატერს უნდა უდრიდეს, წარმოადგენს 2.5 სმ. სიგრძისა და 1.4 სმ. დიამეტრის მქონე, უმაღლესი სინჯის სხმულს. მდიდრული სამარხეული კომპლექსი მაღალი რანგის კოლხ დიდებულს, შუბოსანს, ეკუთვნის. იგი ძვ.წ. IV ს. მესამე მეოთხედით არის დათარიღებული (იხ. ბიბლიოგრაფია № 165 Kacharava D. Kvirvelia G., pp.245, 305, fig. 62 b.) ამაზე მიაწინებებს ძირითად მიცვალებულის თავთან აღმოჩენილი ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში, ბოსფორის სამეფოს დედაქალაქ პანტიკაპეონში (დღ. ქერჩი) მოპოვებული ვერცხლის მონეტა, ობოლი. (კაპარავა, კვირკველიას განსაზღვრით, რომელსაც ჩვენც ვიზიარებთ) ეს არის ძვ.წ. 340-330 წწ. მოპოვებული მონეტის ტიპი (Av. სატირის თავი, Rv. ლომის პროტომა), რომელიც სავაჭრო გარიგებების მეშვეობით სულ მალე მოხვედრილა კოლხეთში.

1. კაპარავა დ., მთაწიანაძე ზ., ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წ. ჩატარებული მუშაობის ანგარიში. ვანი VIII, თბ. 1986, გვ. 15-25.

2. Грамм М., История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег, Челябинск, 2004, с. 43.

3. ვანი VIII, არქეოლოგიური გათხრები, 1986, გვ. 27, სურ. 11.2.

ბოსფორის სამეფოსთან მჭიდრო ეკონომიკური კავშირების მაჩვენებელია ასევე ბვ.წ. IV ს. მეორე ნახევრის ოქროს სტატერების აღმოჩენის ფაქტი სვანეთში. (ლორთქიფანიძე გ. კვიციანი ზ. გერაძე გ. 2008, გვ. 55 სურ 5-6. იხ. ბიბლიოგრაფია). ზოდსა და პანტიკაპეონის ვერცხლის ფულს "ქარონის ობოლის" რიტუალური, საწესო დანიშნულება ჰქონდათ. ამით ირკვევა, რომ ფულადი ურთიერთობანი, სამონეტო მიმოქცევა ანტიკური ხანის კოლხეთში საკმაოდ განვითარებული ყოფილა. ამასთანავე მმართველ ზედა ფენებში ზვირფასი ლითონების, ოქრო-ვერცხლის ნაწარმი სიმდიდრის დაგროვების ნაცად, მიღებულ საშუალებას წარმოადგენდა. ეს კარგად ჩანს აღნიშნული სამარხის მაგალითზე.

ვანის №24 სამარხში დაკრძალულის წოდებრივი სტატუსის, მისი მნიშვნელოვანი სოციალური პოზიციის მაჩვენებელია არა მარტო მასთან ერთად სპეციალურად მოკვდინებული და დაკრძალული ოთხი მონა-მსახური, არამედ 2 ოქროს, 5 ვერცხლის და 1 რკინის ბეჭედ-საბეჭდავი (სურ. 15-18). ისინი ადასტურებენ, რომ მფლობელს უფლება ჰქონდა ამ ბეჭდების მეშვეობით ოფიციალურად დაედასტურებინა თავისი ნება, ამა თუ იმ იურიდიულ დოკუმენტზე, დაეღუპა განბთსაცავი თუ სხვა სახის საკუთრება. ისინი ძალაუფლების სიმბოლოს წარმოადგენდნენ, ისევე როგორც ქალცედონის ასურულ-ნეობაბილონური ტიპის ცილინდრული საბეჭდავი ნახევარმთვარისა და გრძელფეროიანი ყაყჩოს ნაყოფების? გამოსახულებით. როგორც გაარკვიეს დ. კაპარავამ და გ. კვირკველიამ (დასახ. ნაშრომი, გვ. 294, 295, სურ 49ab) ეს საბეჭდავი გვიანაქემენიდური ხანისაა (სურ. 20 -- ფოტოები გადმოღებულია დ. კაპარავას და გ. კვირკველიას აღნიშნული ნაშრომიდან).

არ არის გამორიცხული, რომ ეს დიდი პატივით დაკრძალული პიროვნება გარკვეულწილად ქურუმის ფუნქციასაც ითავსებდა. მის ბვირფას სამკაულებს შორისაა ნახევარმთვარის საკიდი აქურული ბალთა ლომებისა და ირმების გამოსახულებით. მარჯვენა ხელის არეში აღმოჩენილი ფარაკიანი ბეჭდების გამოსახულებები: ხარის თავი, ფრინველები, (სურ. 17-19) ლომები -- ღმერთების დიდი დედის, ნაყოფიერების ღვთაების სიმბოლოები უნდა იყოს. როგორც აღნიშნა ინგლისელმა მკვლევარმა მაიკლ ვიკერსმა: (იხ. ბიბლიოგრაფია) ვანის ნაქალაქარის №24 სამარხის ვერცხლის ბეჭდის წრეში ჩასმული ხარის თავის გამოსახულება (სურ. 16) იმეორებს კოლხური თეთრის რევერსის პირს, ხოლო „გრძელფეხება ფრინველი,“ (სურ. 18). ასევე მსგავსია ფიჭვნარში აღმოჩენილი კოლხური თეთრების უკნიწეს ერთეულზე (ჰემიტეტრატემორიონი). ამოტვიფრული ფრინველისა (იხ. სურ. 22). ასეთივე ფრინველია გამოსახული მილეტში ბვ. წ. 420-390 წწ. მოკრილ ვერცხლის მცირე ნომონალებზეც, რომლის წონა 0.17 გრ. და 0.30 გრ. (სურ. 21) შორის მერყეობს. გვხვდება 0.13 გრ. ტრიჰემიტრატემორიონები, რომელთა დიამეტრი 5 მმ-ია. მილეტურ მონეტებზე ამ ფრინველის სახეობა განსაზღვრულია როგორც სავათი -- *oris tarda*, რუსული -- დროფა.

ორნიტოლოგიურ ცნობარებში ის ხასიათდება როგორც ბატზე მოზრდილი „გრძელფეხა ფრინველი“, როგორც ჩანს ბეჭდებზე ამოტვიფრული ლომების, ხარისთავის, ფრინველების გამოსახულებები, რომლებიც გვხვდება ასევე კოლხურ თეთრებზე, დაკავშირებულია კოლხურ ნაყოფიერების უზუნაესი ღვთაების, ღმერთების დიდი დედის კულტან. სწორედ ამაზე მიგვანიშნებს 24-ე სამარხის ჭვირული ნატიფი სასარტყელე ბალთა (სურ. 17) ბროწეულებით შემკული, ლომების, ფრინველების, ირმების გამოსახულებებით. მდიდრულ კოლხურ სამარხებში ხშირია მონეტებთან ერთად ოქროს ფირფიტებისაგან დამზადებული ფრინველების, მათ შორის იხვების გამოსახულებები. როგორც ჩანს, კოლხურ მითოლოგიაში, ქვეყნის რწმენა-წარმოდგენებში მათ გარკვეული საკრალური დანიშნულება ჰქონდათ, ისევე როგორც კოლხურ თეთრებზე და საბეჭდავებზე გამოსახულ საფათებს. ისინი ნაყოფიერების, ქტონური ღმერთების ატრიბუტებია. იმ ქვეყნის მიწისქვეშეთის სიმბოლო, ამიტომ მათ სუდარაზე ამგარებდნენ. მითოლოგიური გადმოცემებით იხვი ძილისა და სიკვდილის, ცისა და მიწის დამაკავშირებელ ფრინველად ითვლება, მისი სისხლი ჯადოქრობაში, წამლების დასამზადებლად გამოიყენებოდა.

მეხუთე ზოდი ნაპოვნია 1986 წელს საჩხერესთან, სოფელ საირხეს (პტოლემეიოსის სარეკე), საბადურის გორაზე გამოვლენილ დიდებული კოლხი ქალბატონის მდიდრულ №10 სამარხში. უამრავი ოქროსა და ვერცხლის ნატიფ ნივთებთან ერთად კოლხური ტრიობოლებიც იქნა აღმოჩენილი.¹

მეექვსე ზოდი, წონით 8,1 გრ. ნაპოვნი იქნა საირხეს მდიდრულ №13 სამარხში, 1988 წელს.² საყურადღებოა, რომ ძეწ. V-IV სს საირხეული ოქროს მცირე ზოდები შედარებით კარგად ჯდება ანტიკურ სამყაროში იმ დროს გაერცვლებულ ოქროზე დაფუძნებული სამონეტო სისტემის ჯერადობაში, რომლის საფუძველს ლიდიური ე.წ. კრეზოიდი სტატერი შეადგენდა. თავად ანტიკური სტატერის წონა დროისა და ადგილის შესაბამისად ცვლილებას განიცდიდა, ისევე როგორც რაციო. ჩვეულებრივ ერთ ოქროს სტატერში იძლეოდნენ 20 დრაქმას.³ ამ დროისათვის მთელ მცირე აზიაში, მათ შორის ხმელთაშუაზღვისპირეთის იონურ სანაპიროზე დიდი რაოდენობით მიმოქცეოდა ოქროს სტატერები - კრეზოიდები წონით 8,1 გრ., არსებობდა ოქროს ნახევარსტატერებიც, რომლებიც 5,4, გრ. იწონიდნენ. მას შეიძლება გაეუტოლოთ ვანის №24 სამარხის 5,46 გრ. ოქროს ზოდი! ოქროს ე.წ. „დარიკები“ იწონიდნენ 8,4, გრ. და წარმოდგენდნენ სპარსულ მინის წონიდან - 504 გრ. გამომდინარე მის 1/16 ნაწილს. ის ეფარდებოდა 20 ვერცხლის

1. ნადირაძე ჯ.-საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი, თბ. 1990, გვ. 22-97.

2. მახარაძე გ., წერეთელი მ., „საირხე-საბადურის გორის“ სამაროვანი, კატალოგი, თბ. 2006.

3. Зварич В.В., Нумизматический словарь, Л. 1975, с. в. с. 178.

სიკლს. ერთი სიკლი კი 5,6 გრ. იწონიდა. ისინი შეადგენდნენ სპარსული ფულადი მიმოქცევის საფუძველს, რომლის ეკონომიკური გავლენის სფეროში, როგორც ჩანს, კოლხეთიც შედიოდა. ალექსანდრე მაკედონელის (336-323 წწ) ეპოქიდან გაბატონებულ მდგომარეობას იკავენს ატიკურ-ეგვიპტური სამონეტო სისტემა, რომელმაც პირწმინდად გამოდევნა სპარსული. რაციომ შეადგინა 10 :1, ოქროს 1 სტატერი წონით 8,5 უდრიდა ვერცხლის 20 დრაქმას ანუ ხუთ ტეტრადრაქმას. სპარსული სტატერი ე.წ. "დარიკი" იწონიდა 10,4 გრ. გამოთქმულია ვარაუდი - თუ ადრე დასავლეთ საქართველოში ფული მიღებული, ეგვიპტური და სპარსული საწონი სისტემის შესაბამისად იჭრებოდა, შემდეგ "აქ ატიკური სტანდარტი გაბატონდა".¹ ეანის №16 სამარხის ზოდის წონა 24,07 გრ. ლიდურ საწონ სისტემას უფრო მიესადაგება, ვიდრე სპარსულს და ატიკურს და სამ სტატერს უტოლდება. უფრო რთულია ვანური №6 სამარხის ზოდის წონის ერთეულის დადგენა, რომელიც არ თავსდება ატიკურ სტანდარტებში. ჩვენი აზრით ის უფრო სპარსული სამონეტო სისტემისკენ იხრება და 2,5 სტატერს უტოლდება. როგორც აღვნიშნეთ ყველა კონკრეტულ შემთხვევაში ხდებოდა ოქროს ზოდების აწონვა და შესაბამისად მისი ფასის დადგენა საბაზრო კონიუქტურიდან გამომდინარე. ცხადია 5,5 გრამიანი ზოდი ანუ ნახევარსტატერი უფრო ძვირი იქნებოდა 5 გრამიან და 4,6, გრამიან ზოდზე. შესაბამისია მისი რაციო ანუ ვერცხლთან, ვერცხლის დრაქმასთან შეფარდება.

ცხადია, ჩვენ არა გვაქვს პრეტენზია კოლხური ოქროს ზოდების საწონი სისტემის საბოლოო დადგენისა, რაც შესაძლებელი გახდება სამეცნიერო მიმოქცევაში მხოლოდ ახალი მასალების შემოტანის შემდეგ. დადგენილად შეიძლება ჩაითვალოს ჩვენში "ზოდური მიმოქცევის" ფაქტი. ძვ.წ. V-III ს.ს. ოქროს ზოდები კოლხეთში ძირითადად საგარეო ვაჭრობაში, დიდი სავაჭრო გარიგებებისათვის გამოიყენებოდა. ამავე დროს ოქროს ზოდები კოლხურ მმართველ ფენაში სიმდიდრის დაგროვების ნაცად საშუალებას, საყოველთაო ფულად საქონელს წარმოადგენდა.

ოქროს ზოდების მოჭრის ტრადიცია XVIII ს. ქართლ-კახეთის სამეფო კარზეც არსებულა. თეიმურაზ ბაგრატიონი 1840 წლით დათარიღებულ ბარათში ასეთ საინტერესო ცნობას იძლევა: "რაც ოქრო საქართველოს მადნებიდან შემოდიოდა იმას ჩვენი მეფეები არ აჭრევენებდნენ." (იგულისხმება მონეტების მოჭრა ანუ "ბეჭეტი") მისი თქმით: ოქროს მადნის "უფროს ნაწილს კი პყიდნენ," რადგან ეს "ზოდები" შედარებით მაღალი ხარისხით გამოირჩეოდნენ. (იხ. სარგის კაკაბაძე. თეიმურაზ ბატონიშვილის წერილი ქართული საფასის შესახებ. საისტორიო მოამბე, I. თბ. 1925; გვ. 31-35)

1. ღუნდუა თ., 2000, გვ. 6.

ცხრილი I
კოლხური ოქროს ზოდები (ძე.წ. V-III სს.)

#	ხაველე და საინვენტარო ნომერი	აღმოჩენის ადგილი და დრო	მეტროლოგიური მოჩავენები	დათარიღება*	საწონი სის- ტემა	შენიშვნა
1	ს - 86/458	საირხე (სარეკე) სამარხი №10 1986წ	4,6 გრ, 1,3 სმ X 0,6 სმ	ძე.წ. IV ს	ნახევარი სტატერი ატიკური საწონი სისტემით (დრაქმა)	ინახება შ. ამირანაშ- ვილის სახ. საქართველოს ხელოვნების მუზეუმში
2	ს. -88/548	საირხე (სარეკე) სამარხი №13 1988 წ.	8,1 გრ. სიგრძე 1,7 სმ	ძე.წ. IV ს.	კრეზოიდი ლიდიური სტატერი (დიდრაქმა) იცვლებოდა 20 დრაქმაზე ვერცხლით	—
3	3-69/408 10-975:70	ვანი (სური- სურიუმი) 1969 წ. სა- მარხი №11	5გრ. სიგრძე 1,55 სმ, სიგანე 0,6 სმ.	ძე.წ. V ს.	სპარსული გ.წ. ღარიკის ნახევარი = 1/2 სტატერს (სიკლი?)	ინახება ს.ჯანაშიას სახ. საქარ- თველოს სახ. მუზეუმში
4	07:1-04 1405	ვანი, სა- მარხი №24 2004 წ.	5,463 გრ ანუ 5,5, სიგრძე 2,5 სმ. დ -1,4 სმ	ძე.წ. IV ს.	ნახევარი სტატერი კრეზოიდის 1/2	—
5	3-61/662 11-974:38	ვანი სა- მარხი №6 1961 წ.	21,46 გრ.	ძე.წ. IV ს მეორე ნახ.	სპარსული 2,5 ღარიკი, 2,5 სტატერი	—
6	49-981:25 07:1/954	ვანი სამარ- ხი №16	24,7 გრ.	ძე.წ. IV-III სს.	სამი ლიდიუ- რი (კრეზოი- დი) სტატე- რი	—

ეტალონური დანიშნულების ნატურალური ოქროს სხმულების, ზოდების საფლავში ჩაბანების დრო არაა აუცილებელი ემთხვეოდეს მათი დამზადების თარიღს. ძე.წ. V-III სს სავაჭრო გარიგებები ძირითადად მაინც ფულის განვითარებული ფორმის, - მონეტის მეშვეობით ხდებოდა, მისი წონა, სინჯი და ღირებულება გააუმჯობესებდა სახელმწიფოს მიერ გარანტირებულია. შესაბამისად მას მოცულობით კი არ ღებულობენ, არამედ თვლით. ეს აადვილებდა აღებ-მაცემობის პროცესს, ვაჭრების საქმიანობას. სამონეტო მომოქცევის მაღალ განვითარებაზე მეტყველებენ ისტორიული საქართველოს მიწაწყალზე მრავლად აღმოჩენილი და აქვე მოჭრილი ვერცხლის საფასეები ე.წ. "კოლხური თეთრები" იგივე "კოლხიდეები."

IV. "კოლხური თეთრი".

კოლხური თეთრის ძე.წ. VI-IV ს.ს. სამონეტო ჯგუფის ძე.წ. II ტიპის დრაქმებს არაერთი გამოკვლევა მიეძღვნა (იხ. ბიბლიოგრაფია), მაგრამ მთელი რიგი პრობლემები კელაე გადაუჭრელია¹ და დავას იწვევს. კოლხური თეთრი იმდენად არის გავრცელებული ანტიკური ხანის დასავლეთ საქართველოში, რომ კოლხური კულტურის ერთ-ერთ შემადგენელ ელემენტადაც კი შეიძლება ჩაითვალოს, კოლხურ ქვეყრბთან, საღვინე კერამიკასთან, იარაღთან და სხვა მატერიალური კულტურის ძეგლებთან ერთად. ამ ბრწყინვალე კულტურას გვიანი ბრინჯაოს ეპოქაში ჩაეყარა საფუძველი. იმდროინდელ საქართველოში, (ისევე როგორც დასავლეთ ევროპაში), დიდი რაოდენობით გეხდებოდა ეგრეთ წოდებული მდნობელთა განძები, რომელთა გავრცელება ემთხვევა კოლხური თეთრების განძების არეალს. ანტიკური მეტალურგიის მკვლევარი რ. ფორბსი² ახასიათებდა რა მელითონეთა განძებს, გამოაყოფდა მათ ოთხ კატეგორიას: საოჯახო-სამეურნეო, ვოტიუვურს, კომერციულსა და ინდუსტრიალურს. კოლხური თეთრების სამონეტო განძები თავისი არსითა და დანიშნულებით მკვეთრად განსხვავდებიან მათგან. ისინი წარმოადგენენ განვითარებული სავაჭრო-სასაქონლო ურთიერთობების (საქონელი, ფული, საქონელი) პროდუქტს, რომელიც ახასიათებს კლასობრივ საზოგადოებასა და სახელმწიფოს. ამასთანავე ამოუხსნელი რჩება გამოცანა, ხშირ შემთხვევაში რის გამო ვერ მოახერხეს განძის მფლობელებმა დანაზოგის გამოყენება. კოლხური განძების რაოდენობა არასრული მონაცემებით უკვე ორმოცდაათს აღემატება. ამ განძებში წარმოდგენილი დიდი უმეტესობა ნახევარდრაქმიანი საფასეებია, რომელთა საშუალო წონა შეიძლება 2,1 გრამით განისაზღვროს. ნ. ხოშტარიძე დაბლაგომში აღმოჩენილ მცირე ზომის კოლხურ თეთრზე დაყრდნობით ვარაუდობდა ნახევარდრაქმაზე უფრო კინი ერთეულის არსებობას,³ შემდგომ ეს ვარაუდი დადასტურდა ფიჭენარის სამაროვანზე ძე.წ. V ს. ბერძნულ სამარხში ა. კახიძის მიერ აღმოჩენილ ვერცხლის სამი უმცირესი მონეტის წყალობით.⁴ მონეტაზე ამოტეიფრულია იგივე ღეთაება, რასაც ვხედავთ ნახევარდრაქმიანების მასობრივ სერიებზე და რომელიდაც გრძელფეხა ფრინველი (სავარაუდოდ სავაითი). მათი წონაა 0,150; 0,111 და 0,110გრ. რაც ანტიკური ობოლის 1/4 ან 1/8 უნდა შეადგენდეს. ასეთი დანაწევრება სამონეტო საწონი სისტემისა ახასიათებს პოლისურ და არა სამეფო ემისიებს. ასე რომ დასაშვებია მათი გამოშვება ფასისის ზარაფხანას

1. გ. ღუნდუა, კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1 თბ. 2003, გვ. 33

2. Forbes R., Metallurgy in the antiquity, Leiden, 1950, p. 322

3. საქართველოს არქეოლოგია, თბ. 1959, გვ. 230

4. ღუნდუა გ., კახიზე ა. კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები, მაცნე, 1979, №2, გვ. 66, სურ. 1

დაეუკავშიროთ.¹ ამასთანავე მათი ტოპოგრაფირება ნათლად გეიჩვენებს, რომ კოლხური თეთრები წარმოადგენდა დასავლეთ საქართველოს, კოლხეთის სამეფოს ძირითად ფულად ერთეულს, სიმდიდრის დაგროვების ნაცად საშუალებას თითქმის სამი საუკუნის განმავლობაში – ძვ.წ. V-III ს.ს. სავარაუდოა, რომ მათი მასობრივი სერიები ადგილობრივ ნედლეულზე, ვერცხლის კაეკასიურ საბადოებზეა დაფუძნებული. ამ მონაცემებით დასავლეთ საქართველო, ისტორიული კოლხეთი, სამონეტო ცივილიზაციის ერთ-ერთი უძველესი ქვეყანაა. აქ, როგორც აღვნიშნეთ, ძვ.წ. VI-IV ს.ს. იჭრებოდა და III-II ს.ს. სპორადულად მიმოიქცეოდა კაეკასიაში პირველი ვერცხლის ფული ე.წ. კოლხური თეთრი.² XIX საუკუნიდან დღემდე მათ მეცნიერების ყურადღება არ მოკლებიათ,³ თუმცა უნდა აღვნიშნოთ, რომ მათი კვლევისას კულტუროლოგიურ ასპექტებს ნაკლები ყურადღება ექცეოდა.

დღია ამ მონეტების როლი და მნიშვნელობა კოლხური საზოგადოების ეკონომიკურ ცხოვრებაში, იმ გეოგრაფიულ-სამეურნეო კომპლექსის ჩამოყალიბებასა და განვითარებაში, ქვეყნის “სასიცოცხლო არედი” რომ მოიაზრება.⁴ ნიშანდობლივია ის ფაქტირომ კოლხური თეთრების განსაკუთრებით ე.წ. II ტიპის ჩვეულებრივ ტრიობოლ-ნახევარდრამების (1,2-2,6გრ.)⁵ წერილი საფასეების არეალი ზუსტად ემთხვევა ქვეყნის ზემოთ აღნიშნულ სასიცოცხლო არეს, კოლხეთის პოლიტიკური და ეკონომიკური გავლენის სფეროს (სურ.7). ეს მონეტები პრაქტიკულად დასავლეთ საქართველოს საზღვრებს გარეთ არ გადიოდა. ქვეყნის შიდა ბაზარზე კი, ინტენსიურად მიმოიქცეოდა. ეჭვგარეშეა, ისინი ყოველდღიურ საცალო სავაჭრო-სასაქონლო გარიგებებში, წერილმან ოპერაციებში ხურდა ფულის დანიშნულებას ასრულებდნენ. ბერძნული კლასიკური სამონეტო ტექნიკით მოჭრილი კოლხური თეთრის ჩვეულებრივი სერიები შეადგენდა ამ დროის დასავლეთ საქართველოს ძირითად სამონეტო ნომინალს, რომელიც ამასთანავე კონკრეტული ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონის სოციალურ სტრუქტურასთან სრულ შესაბამისობაშია.⁶ ასევე ადგილობრივ რწმენა-წარმოდგენების კონტექსტში უნდა მოვიაზროთ ამ მონეტებზე სხვადასხვა მხატვრული ღირებულების სიქით ამოტიფრული,

1. გ. ღუნდუა, კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1 თბ. 2003, გვ. 39.
2. კაპანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969 (მეორე გამოცემა); გვ. 9, 27-31; Голенико К., Денежное обращение Колхиды в римское время., Л. 1964, с.10; Lang D., Studies in the Numismatic history of Georgia, New York, 1955 pp.5,6; გ. ღუნდუა, კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1 თბ. 2003, გვ. 33-45.
3. Пахомов Е.А., Монеты Грузии, I, Спб. 1910. с. 4-9; Дулдуга Г., Нумизматика античной Грузии, Тб. 1987, с. 3-9, 165-181; Draund D., Georgian in Antiquity, Oxford, London, 1994, pp.118-121.
4. გამყრელიძე გ., ისტორიულ-ტოპოგრაფიკოლოგიური ძიებანი, თბ. 1993 გვ. 17-19.
5. Капанაძე Д., Голенико К., К вопросу о происхождении колхидок. ВДИ, №4 1957 с. 91; კაპანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969 (მეორე გამოცემა) გვ.30.
6. ღუნდუა თ., ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 41

აღბეჭდილი რეალისტური გამოსახულებები (სურ. 8). მონეტის; შუბლი: არქაიზირებული სტილის თმაგაშლილი, თმაჩამოშვებული... ღვთაების თავი, მარჯვნივ, დიადემაში. ჩასმულია ხაზოვან ან წერტილოვან რქალში. ზურგი: ასევე წერტილოვან ან ხაზოვან რქალში ჩასმული ხარის თავი მარჯვნივ. თუ აღნიშნული მონეტები მართლაც ფასისის (ფოთი) ზარაფხანაში იჭრებოდა,¹ სადაც არქეოლოგიური მასალითა და ბერძნულ-რომაული წყაროებით დადასტურებულია ლეტოს და მისი ტყუპების: აპოლონისა და არტემიდეს, აგრეთვე ჰეკატესა და სხვათა, მათ შორის ქალაქის მფარველის – ფასისის კულტების არსებობა, მაშინ უპრიანია ამ მონეტებზე გამოსახული ღვთაებები მათ წრეს დაეუკავშიროთ.² გამოსახულებათა სემანტიკის მათი იკონოგრაფიული კვლევისას აუცილებლად გასათვალისწინებელია ქვეყანაში არსებული კონკრეტული კულტურულ-ისტორიული ვითარება. კოლხური თეთრი 200 წელზე მეტ. ხანს, სულ ცოტა, რვა თაობისათვის მაინც ეროვნული ვალუტის როლს ასრულებდა – ის კოლხეთის მოსახლეობის ყოველდღიური ყოფის შემადგენელი ნაწილია. შესაბამისად, მონეტებზე მოცემული ღვთაება და მისი წმინდა ცხოველი, ნაყოფიერების კულტის სიმბოლო, არ უნდა ყოფილიყო კოლხთათვის უცხო, მათი რწმენისთვის მიუღებელი. ეს რომ ნამდვილად ასეა, დასტურდება დ. კაჭარავას მიერ ეანში ახლახან აღმოჩენილ მდიდრულ, №24 ძვ.წ. IV ს. სამარხში ნაპოვნი ვერცხლის ფარაკიან ბეჭედზე ამოტყეფრულ ანალოგიური ხარის თავის გამოსახულებითაც (სურ. 16). შესაძლოა ისიც, რომ მონეტაზე გამოსახული ღვთაება აპოლონია ან ფრიქსე.³ არ გამოვირიცხავთ, რომ აპოლონის ხატი იკონოგრაფიულად შეერწყა კიდევ ადგილობრივ უზენაეს ღმერთს – მზეს. აპოლონიუს როდოსელის (ძვ.წ. III ს.) ცნობის თანახმად (Arg. III, 714-716), კოლხთა მთავარი ღმერთი მზეა – პელიოსი, აიეტისა და გრძნეული კირკეს მამა. კოლხების უმთავრესი საფიცარია ცა (ურანი) და

1. ოშტარია ნ., ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში; საქართველოს არქეოლოგია, თბ. 1959, გვ. 224, 231; დუნდუა გ., ლომის გამოსახულებიანი კოლხური თეთრის გენეზისისათვის, თბ. 1972, მაცნე 1972, №1 გვ.71; Дундуа Г.Ф., Нумизматика античной Грузии, Тб. 1987 с. 9-32; Дундуа Г.Ф., Нумизматика Грузии античного периода, АЗФКА, Тб. 2004, с.66; Балутянова А.И., Колхидский ВДИ, №4 1973 сс. 97-103; დუნდუა გ., კოლხური თეთრი: (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1, თბ. 2003, გვ.43
2. ლორთქიფანიძე ო., მდინარე-ღვთაება ფასისი, კოლხური დიდრატების I ტიპის იკონოგრაფიისათვის; მიუბანს, თბ. 1998 №1, გვ. 15-34; ლორთქიფანიძე ო., "განძები" კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში (ფუნქციის დეფინიციისა და კულტურულ-სოციოლოგიური ინტერპრეტაციის ცდა); ძიებ. დამატება VI, თბ. 2001 გვ. 45-49; შიად. Капанадзе Д., Шенгелия И., Триморфная Геката с колхидской ауррахмы V в. до н.э., сб. Античная история и культура. Л. 1968, сс. 154-161; Лортушанидзе Г., Греко-колхидские взаимоотношения в VI-IV вв. до. н.э. ВДИ, 1982, №2, сс.31-34; მიწიშვილი ნ., კოლხური თეთრის იკონოგრაფიის საკითხისათვის. თხუ, საქართველოს ისტორიის კათედრა. სამეცნიერო კონფერენცია. მოხსენებთა თეზისები. თბ. 2002, გვ. 8; მათიაშვილი ნ., კოლხეთის წარმართული პანთეონის იკონოგრაფიისათვის. კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული XI, თბ. 2004, გვ.226-235
3. Braund D., Georgian in Antiquity, Oxford, London, 1994, p. 119, შენიშვნა 200

მიწა (გეა), რომელსაც იგი ღმერთების “დიდ დედასაც” უწოდებს. მიუხედავად იმისა, რომ ფასისი აკონტროლებდა კოლხეთის შიდა ბაზარს, რიონ-ჟიჟირილას საეპრო მაგისტრალს, მისი გავლენა პინტერლანდის ხალხის ყოფაცხოვრებაზე მაინც ზედაპირულია. ეს იმაში გამოიხატა, რომ საგრძნობი ცვლილება ძე.წ. VI-IV ს.ს. არქეოლოგიურ კულტურაში არ შეიმჩნევა. კოლხური პანთეონი ძირითადად ინარჩუნებდა თავის თვითმყოფადობას, რაც ვანის ნაქალაქარის (სურიუმი) არქეოლოგიური გათხრების შედეგად მოპოვებული მრავალრიცხოვანი მასალებითაც დასტურდება. ამგვარად, კოლხურ მონეტებზე გამოსახული მზისა და ნაყოფიერების ღვთაება კარგად თავსდება კოლხური რწმენა-წარმოდგენების სისტემაში. ცნობილია, რომ ეროვნულ ღმერთებს შეეძლოთ სხვა ხალხების ღმერთების შეწყნარება თავიანთ გვერდით, რაც ძველ ცივილიზაციებში გაერცვლებული წესია. ამასთანავე ადგილობრივი ღმერთები არ ითმენენ უცხო ღმერთების თავიანთ თავზე გაბატონებას; ხოლო, თუ ეროვნული ღვთაებები ვერ იცავენ თავისი ქვეყნის, ერის დამოუკიდებლობას, თავისთავადობას, თვითონ კნინდებიან და ეღებათ ბოლო.¹ ვანში, ძე.წ. IV-III ს.ს. კულტურულ ფენაში აღმოჩენილ ბრინჯაოს სტელა-დაფაზე შემორჩენილ ძე.წ. IV-III ს.ს. ბერძნულ წარწერაში მოხსენიებულია კოლხეთისათვის ტრადიციული კულტები: მზე, დედამიწა და მთვარე.²

კოლხური თეთრების აბსოლუტური უმრავლესობა ანონიმური, უსახელო, ანეპიგრაფიკულია. აღნიშნული ვითარება, კულტურულ-ისტორიული გარემოება, სულაც არ უშლიდა ხელს მის ემისიებს მოეხდინა შიდა კოლხური ბაზრის მონოპოლიზაცია. მაშინ იქ კარგად იცოდნენ მისი იკონოგრაფია (დღეს სადავოა მონეტაზე ქალის თავია ამოტვიფრული თუ მამაკაცისა), ისიც თუ ვინ ჭრიდა ამ მონეტებს, იცოდნენ მისი რეალური შინაგანი ღირებულება და, შესაბამისად, ნდობით ეკიდებოდნენ მას. ამით უნდა აიხსნას ძე.წ. V-IV ს.ს. განძების მომრავლება, მონეტების ფულადი მიმოქცევიდან ამოღება, ტეზავრაცია (სურ. 14). კოლხური თეთრი ისეთივე ნდობით სარგებლობდა ადგილობრივ მოსახლეობაში, როგორც მასთან ერთად მიმოქცევაში მყოფი “პასპორტიზირებული” ბერძნულწარწერიანი ფულები, მაგალითად, ქალაქ სინოპეს საქალაქო ეერცხლის მონეტები.³ მოგვიანებით, ძე.წ. IV ს. მიწურულისათვის, კოლხეთშიც წარმოშობილა (კონტროლის მიზნით?) მათზე ბერძნული ზედწერილობის – ასონიშნების დატანის საჭიროება. საუბარია ჩვეულებრივი ტიპის ტრიობოლ-ნახევარდრაქმებზე. სხვა უსახელო მონეტებთან შედარებით მათი რიცხვი საგრძნობლად მცირეა; თვინიერ “ბარლების განძისა”. და კერძო კოლექციებისა, კოლხურ ასონიშნიან მონეტათა რეგისტრირებული

1. ენგელსი ფ. ბრუნო ბაუერი და ადრეული ქრისტიანობა. თბ. 1955, გვ. 13

2. ყაუხიშვილით. ქაქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი (მეორე გამოცემა) თბ. 2004 გვ. 150

3. ლუნდუა გ. საქართველოში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები. მაცნე, 1971, №1 გვ. 144-147

რაოდენობა 150 თუ აღწევს.¹ ამ ასო-ნიშნებს (A, D, ΣO/ MO, M, E, O, Π, ΦΨ), რომელთა რიცხვი ჯერ-ჯერობით 7-8-ს. არ აღემატება, კოლხეთის ქალაქების ზარაფხანებს ან მაგისტრატებს უკავშირებენ². რიცხოვრებიდან მათზე ბევრად მეტია დასავლეთ საქართველოში ნაპოვნი ანონიმური კოლხური თეთრების ტრიობოლ-ნახევარდრაქმების რაოდენობა. მაგალითად: საქართველოს ისტორიის ს. ჯანაშიას სახელობის სახელმწიფო მუზეუმის ფონდებში დღეისათვის რამოდენიმე ათასი მონეტა ინახება. მოსკოვის საისტორიო მუზეუმში, პუშკინის სახელობის სახელმწიფო ხელოვნების მუზეუმსა და პეტერბურგის ერმიტაჟში - 1500-ზე მეტი. ათეულობით და ასეულობით არიან ისინი წარმოდგენილი კერძო კოლექციებში (სურ. 8), ჩვენი რეგიონების (მაგ. მესტიის მუზეუმში დაცულია 20 კოლხური თეთრი) თუ საზღვარგარეთის მუზეუმებში.³ ასევე სიმპტომატურია კოლხური განძების აღმოჩენის ხშირი შემთხვევები, რომელიც არასრული მონაცემებით 50-ს აღემატება. მარტო “მშრალი ხიდის” თბილისის ბაზრობაზე 2003-2004 წ.წ. დაფიქსირებულია “კოლხური თეთრების” ოთხი დიდი განძის გამოჩენა: 1) დიდი ჯიხაიშიდან 2) ფოთიდან 3) სენაკიდან და 4) ხობიდან (სოფ. ხორგა). ეს უკანასკნელი 1200 ჩვეულებრივი კოლხური ტრიობოლებისაგან შედგებოდა (მადლობას მოვახსენებთ ბატონებს სვეერიან თურქიასა და გოგა გაბაშვილს აღნიშნული ცნობის მოწოდებისათვის).

იხსენებდა რა ფოთის შემოგარენში 1910 წელს აღმოჩენილ და თბილისში გასაყიდად ჩამოტანილ დიდ განძს, ე. პახომოვი ამბობდა: ჩემს ხელში გაიარა ასეულობით კოლხურმა მონეტამ და რამოდენიმე განძმა. ჩემს პირად კოლექციაში კი 500 კოლხური მონეტა მაქვს.⁴ ჯერ კიდევ XIX ს. დასაწყისში ე. პახომოვი ხაზგასმით აღნიშნავდა: “ძველია მოინახოს დასავლეთ საქართველოში დღესაც კი ოდნავ გაერცილი რაიონი, სადაც არ იყოს ნაპოვნი კოლხური თეთრი”.⁵ (მარტო ქუთაისის სახელმწიფო მუზეუმში XX საუკუნის სამოციან წლებში შემოვიდა კოლხური თეთრების ორი

1. შედა. Капанадзе Д.Г., Голенко К., К вопросу о происхождении колхидок. ВДН, №4, 1957, с. 89 прим. 6; Дундуа Г., Нумизматика античной Грузии. Тб. 1987, сс. 22,30, 189, прим. 17
2. ხოშტარია ნ., ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში; საქართველოს არქეოლოგია, თბ. 1959 გვ. 243; ინაძე მ., ანტიკური ხანის კოლხეთის ზღვისპირა ქალაქების თეომატარელობის საკითხისათვის; საქ. მეცნ. აკად. შობაზე, ტ. XXI, №2, თბ. 1952, გვ. 241; დუნდუა გ., კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1, თბ. 2003, გვ. 39; Дундуа Г., Нумизматика античной Грузии. Тб. 1987, сс. 16, 22-26
3. იხ. Lang D. M., Studies in the numismatic history of Georgia, New York, 1955, p. 7; Капанадзе Д.Г., Голенко К., К вопросу о происхождении колхидок. ВДН, №4, 1957, с. 89 прим. 6; შედა. Казамаanova Л.Н., Введение в античную нумизматику, М. 1969, с. 9; დუნდუა გ., კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1, თბ. 2003, გვ. 39
4. Пахомов Е.А., Несколько слов о происхождении рисунка колхидок, Батуми 1911, с. 4;
5. Пахомов Е.А., Монеты Грузии, Тб. 1970 с. 10, (მეორე გამოცემა)

განძი, სოფელ დღნორისიდან - 80ც. და ს. მესხეთიდან - 174ც., შ.წ. №7182, ინგ. №ც-506; შ.წ. №7430, ინგ. №ც-507. სამუზეუმო აღწერების მიხედვით, “ზოგიერთი დაფარულია მწვანე პატინით”; “ზოგიერთი ჟანგით”, ზომა: დ=1,2სმ). არ არის გამორიცხული, რომ კოლხურ თეთრებს გულისხმობდა ზ. ჭიჭინაძე, როდესაც წერდა: “ლაზისტანში “მაკრიადიდან ტრაპიზონამდე” ხშირად პოულობენ “მიწაში დამარხულ ღირსსახისოვარ ფულებს”.¹ ამ ასპექტით არანაკლებ საინტერესოა ცნობილი რუსი ნუმიზმატის ა. ზოგრაფის 1937 წლის ინფორმაცია. მან ანტიკური მონეტების კოლექციების გაცნობის მიზნით მოიარა დასავლეთ საქართველოს (ფოთი, ზუგდიდი, ქუთაისი და სხვ.) და თბილისის მუზეუმები და მათი ფონდების შესწავლის საფუძველზე აღნიშნა: “ჩვენ დაეფიქსირეთ, კოლხური მონეტების, ხშირად საკმაოდ დიდი განძების პოვნის 30-ზე მეტი შემთხვევა! მათი აღმოჩენები რეგისტრირებული ყოფილა უპირატესად სამეგრელოს, გურიასა და იმერეთში; განძები აღმოჩენილა აჭარასა და აფხაზეთში.” კოლხეთის მუზეუმის დირექტორ ე. გიგოლაშვილზე დაყრდნობით, ის დასძენდა - სამეგრელოში ისე ხშირად პოულობდნენ მათ, რომ ადგილობრივი მონადირეები “კარტყად”, ტყვიაც იყენებდნენო.² როგორც ეხედავთ, ანტიკურ ხანაში ფულად-სასაქონლო ურთიერთობებს ისეთი ხასიათი ჰქონდა, რომ საცხებით მისაღებია აზრი ქვეყნის ეკონომიკურ აღმავლობაზე ძე.წ. V-IV ს.ს.³

ამ თვალსაზრისით საყურადღებო დასკვნების გაკეთების საშუალებას უნდა იძლეოდეს კოლხური თეთრების აღმოჩენის ფაქტების ანალიზი საქართველოს ცალკეული კუთხეების მიხედვით. ძალზე საინტერესოა ხონის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის მონაცემები. ამ მხარეში, კოლხური თეთრის სულ ცოტა, 4 განძია აღმოჩენილი და მოპოვებული მონეტების საერთო რაოდენობა 1270 აღწევს.⁴ ამ შედარებით მცირე სასოფლო-სამეურნეო მხარის მაგალითი ნათლად გვიჩვენებს, თუ რაოდენ აქტიურად იყო ჩართული ქვეყნის ეკონომიკურ ცხოვრებაში ცალკეული სასოფლო თემი. კოლხური მონეტების გაცემის ხარისხი ადასტურებს, რომ საეაჭრო გარიგებები მხოლოდ პატარა, საკუთარი დასახლების, სოფლის მასშტაბით არ იფარგლებოდა; ფულადი-სასაქონლო ურთიერთობა ბევრად ვრცელ ეკონომიკურ სივრცეს, ერთმანეთისაგან დაშორებულ რეგიონებს მოიცავდა, რაც, შესაბამისად, ქვეყნის სტაბილურობისა და უსაფრთხოების მაჩვენებელია. სამონეტო მიმოქცევის ინტენსივობით გამოირჩევა კოლხეთის ქალაქები, განსაკუთრებით

1. ჭიჭინაძე ზ., მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები., თბ. 1913 გვ. 243

2. Зограф А.Н., Распространение находок античных монет на Кавказе. Труды нумизматического отдела Гос. Эрмитажа 1. Ленинград, 1945. с.35

3. ღუნდუა თ., ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 43

4. ფაილოძე ა., მატინე ხონისა, თბ. 1999, გვ. 22

ზღვისპირეთში. ამ მხრივ შთამბეჭდავია არქეოლოგიური მონაცემები ანტიკური სამყაროს ერთ-ერთი მნიშვნელოვანი ცენტრის ქობულეთ-ფიჭვნარიდან, სადაც დღესაც წარმატებით გრძელდება არქეოლოგიური გათხრები.¹ ქობულეთ-ფიჭვნარში, მხოლოდ 1940 წლიდან 1952 წლამდე, კოლხური თეთრების ოთხი დიდი განძაა რეგისტრირებული.² აქედან ყურადღებას იპყრობს 1948 წელს აღმოჩენილი რამოდენიმეკილოგრამიანი განძი, რომლის, მხოლოდ 110 მოაღწია მხილველების აზრით მუზეუმების საცავებამდე. ნაქალაქარზე არქეოლოგიური გათხრების დაწყებისთანავე ნ. ხოშტარიამ “ნაპურვალას” კულტურულ ფენებში 1953 წელს რამოდენიმე კოლხური თეთრი დააფიქსირა. ხშირია კოლხური თეთრების აღმოჩენის შემთხვევები ფიჭვნარის ნაქალაქარის ძვ.წ. V-III ს.ს. ორმოსამარხებში, როგორც კოლხურ, ასევე ბერძნულ და განსაკუთრებით ელინისტური ხანის სამაროვნებზე. საფლავებში აღმოჩენილია დაახლოებით 353-ზე მეტი მონეტა, მათ “ქარონის ობოლის” დანიშნულება ჰქონდათ.³ ამ მონეტებს მიცვალებულებს პირში ან მარცხენა ხელში უდებდნენ, რათა სულების გადაშენებისათვის მიეცათ.

18 მონეტა და ერთი ე.წ. “ფოცხოს” განძი დაკავშირებულია ნოქალაქეთთან და მის “ქვეყანასთან”.⁴ კოლხური თეთრი დაფიქსირებულია ძვ.წ. II ს. დათარიღებულ №24 ქვეერსამარხში.⁵ ხშირია მათი აღმოჩენის შემთხვევები მდ. ტეხურის აუზის სამარხებში.⁶ უნიკალური ნუმიზმატიკური ძეგლები, მათ შორის კოლხური თეთრის სამი განძი (საბერიოს, ნაბაკეის (400 ცალი) და ბარლების) ინახებოდა აფხაზურ-ქართული კონფლიქტის დროს განადგურებულ გალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმში. საყურადღებო ცნობები შემოგვინახა გალის მუზეუმის გზამკვლევა,⁷ რომლის გადმოცემების საშუალება დღეს აღარ არსებობს. განსაკუთრებით საინტერესოა გალის რაიონის ს. ბარლებში 1982 წელს აღმოჩენილი კოლხური მონეტების განძი (387 ც). ამ განძში თავმოყრილი მონეტების წონა მერყეობს 1,1 გრ. და 1,9 გრამს შორის. გამოსახულებათა ნაწილი მხატვრულად, ფაქიზად, ყოფილა შესრულებული, დანარჩენი უხეში და სქემატურია. განძის 160 მონეტაზე ბერძნული ასოწიშნები, უპირატესად – MO-ა დატანილი. ერთ ცალზე ხარის კისერთან მოთავსებულია ასო – A. ასევე ერთ ცალზეა ხარის ყელთან ასო Φ.

1. კახიძე ა., ვიკერსი მ., ფიჭვნარი I, ბათუმი-ოქსფორდი, 2004, გვ. 16

2. კახიძე ა., საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები. თბ. 1971, გვ. 116

3. კახიძე ა., ვიკერსი მ., ფიჭვნარი I, ბათუმი-ოქსფორდი, 2004, გვ. 38, 102; Braund D., Georgia in Antiquity, Oxford, London, 1994, pp. 115-116.

4. აბრამიშვილი თ., ნოქალაქეთ-არქეოპოლისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მოპოვებული მონეტები 1978-1982 წწ. ნოქალაქეთი II, თბ. 1987, გვ. 75; 1993, გვ. 270, 275

5. გეინიძე გ., ნოქალაქეთის სამარხეული ძეგლები, ნოქალაქეთი I, 1981, გვ. 170

6. გეინიძე გ., მდ. ტეხურის აუზის ძვ.წ. IV ს. ახ.წ. VI სს სამარხები; კრ. იბერია-კოლხეთი №1. თბ. 2003, გვ. 23-26

7. ზუხბაია გ., ხეისტანი რ., გალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი. თბ. 2000, გვ. 27, 28, 67-75

განსაკუთრებით გამოირჩევა კოლხური თეთრების ინტენსიური მიმოქცევით კოლხეთის ველის, რიონის ორივე სანაპიროზე მდებარე დასახლებები, სადაც ძეწ. IV–III ს.ს. ქვეერსამარხებიც არის გამოვლენილი კოლხური ნახევარდრეკებით.

სამხარეთმცოდნეო ლიტერატურაში ხშირია ცნობები მათი აღმოჩენის შესახებ. ასე მაგალითად, ერთ მათგანში ნათქვამია, რომ აბაშის რაიონის ადგილ ოფანაფეში ქვეერსამარხებში “აღმოჩნდა კოლხური თეთრის, ფულის ჭრელი კოლექცია. აქ არის კოლხური ნახევარდრეკებიანები, მათზე ჯერ კიდევ ჩანს გამოსახულებანი, მაგრამ საკმაოდ მოცვეთილი შუბლი და ზურგი აქეთ”.¹

ასევე საყურადღებოა სამტრედიის რაიონის სოფელ დაფნარის შედარებით პატარა სამაროვანი: აქ ძეწ. IV–III ს.ს. ქვეერსამარხებში აღმოჩნდა 50-მდე კოლხური თეთრი, რომელთაც “ქარონის ობოლის” დანიშნულება ჰქონდათ. მათი უმეტესობა მიცვალებულის კბილებთან დაფიქსირდა.² ასეთივე 14 მონეტა და ვერცხლის ჯამში ჩადებული 109, მათ შორის ასონიშნიანი კოლხური თეთრია ნაპოვნი მეზობელ სოფელ – დაბლაგომშიც.³ ეანის “ქეყნის” სოფელ მთისძირში აღმოჩენილია ცალკეული კოლხური თეთრები და ერთი განძი, რომელიც შემდეგ მოსახლეობაში გაიფანტა.

ამგვარად, კოლხური თეთრების გავრცელება და გაცხოველებული მიმოქცევა ქეყნის შიდა ბაზარზე ძეწ. V–II ს.ს. ეჭვს არ იწვევს. ის ინტენსიური ეკონომიკური ცხოვრებისა და ქეყნის მაღალი პოლიტიკური ორგანიზაციის მანიშნებელი კონკრეტული რეალობაა. ფულადი მიმოქცევა, თავის მხრივ, რთული ეკონომიკური სტრუქტურის, კონსოლიდირებული კლასობრივი საზოგადოების, ამ ურთულესი ორგანიზმის არსებობის უტყუარი ნიშანია. ფული ყველგან ექსპლუატაციის საშუალებაა. მისი მეშვეობით იმართება სახელმწიფო, რომლის პოლიტიკური საზღვრები და ეკონომიკური გაელენის სფერო, როგორც აღვნიშნეთ, ზუსტად იფარგლება კოლხური თეთრის გავრცელების ტერიტორიით. ფ. ბროდელის სიტყვებით “ფულად მიმოქცევისთან ერთად ნებისმიერი საზოგადოება ახალ სახეს იღებს”.⁴

ყველა შემთხვევაში, ძეწ. V ს. ორმოსამარხებიდან დაწყებული ძეწ. II ს. ქვეერსამარხებით დამთავრებული, ისინი ირეალურ, ვირტუალურ, იმქეყნიურ ცხოვრებაშიც თავის ფუნქციას, ამ შემთხვევაში “ქარონის ობოლის”

1. ელიავა გ. აბაშისა და ტყუარის ხეობების ისტორიული ღირშესანიშნაობანი; თბ. 1971, გვ. 64. უფრო ადრე გ. მაკალათია აღნიშნავდა: კოლხური ვერცხლის ფულები “მრავალადა აღმოჩენილი დღევანდელი სამეგრელოს ტერიტორიის ფარგლებში”. იხ. მისი “სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია.” თბ. 2006, გვ. 102 (მესამე გამოცემა)

2. კალუშაძე ნ. მონეტები დაფნარის სამაროვნიდან. ძეგლის მეგობარი, XXIII. თბ. 1970 გვ. 15-19

3. Ходярия И. В., Археологические раскопки в Ваши, КБС, 2, Тб. 1964, с. 154

4. Бродель Ф., 1986., Структуры повседневности, возможное и невозможное, I, М. 1986, с. 466

დანიშნულებას ასრულებდნენ. ეს კი უეჭველად, ანარეკლია იმ საზოგადოებაში, ბერძნულ-ქართულ საქალაქო და სასოფლო თემში არსებული ღრმად ფესვგადგმული, განვითარებული ფულად-სასაქონლო ურთიერთობისა. წარმოებას უდავოდ სასაქონლო ხასიათი აქვს, რასაც შეესაბამება ვაჭრობის ორგანიზაციის გარკვეული დონე.¹ მეკლევართა დასკვნით, აქ “ეკონომიურად მნიშვნელოვნად დაწინაურებულ საზოგადოებასთან” გვაქვს საქმე, რაც ჩვენი მონაცემებითაც დასტურდება.²

არქეოლოგიური მასალებიდან კარგად ჩანს, თუ რა დიდ როლს თამაშობდა კოლხური თეთრი ძველი ვანის (სურიუმი) ეკონომიკურ ცხოვრებაში. ჯერ კიდევ ე. თაყაიშვილი აღნიშნავდა, რომ ვანის ნაქალაქარის გათხრების პროცესში, 1896 წელს, სხვა მონეტებთან ერთად უპოვნია პატარა ვერცხლის ფულები ხარის თავის გამოსახულებით. მისი დაკვირვებით, “მათ დიდი გასაავალი პქონიათ ძველ საქართველოში”³, რაც საეცებით შეესაბამება ობიექტურ სინამდვილეს. კოლხური თეთრები (საერთო რაოდენობა 210-ზე მეტი) გვხვდება როგორც ნაქალაქარის ძვ.წ. IV–II ს.ს. კულტურულ ფენებში, ასევე IV–III ს.ს. მდიდრულ სამარხებში.⁴ ამ მხრივ აღსანიშნავია მდიდრული სამარხი №16, დათარიღებული ძვ.წ. IV ს. მეორე ნახევრითა და ძვ.წ. III ს. დასაწყისით, სადაც 80 კოლხური თეთრი აღმოჩნდა.⁵ ასევე დიდი რაოდენობით უნდა ყოფილიყო წარმოდგენილი კოლხური თეთრი №17 გაბარცველ სამარხში, სადაც ორი ტრიობოლი დაგარდნიათ მმარცველებს. 90 კოლხური თეთრი იქნა ნაპოვნი 2004 წელს, დ. კაჭარაევას მიერ გათხრილ, ძვ.წ. IV ს. მეორე ნახევრით დათარიღებულ №22 სამარხში. არქეოლოგების დაკვირვებით ისეთი შთაბეჭდილება იქმნებოდა, რომ ორივე შემთხვევაში მონეტები ქისაში იდო და მიცვალებულებს ხელში ეჭირათ. ჩვენთვის განსაკუთრებული მნიშვნელობა აქვს იმ ფაქტს, რომ ვანის ნაქალაქარის მდიდრულ სამარხებში, რომლებიც ძვ.წ. V–III ს.ს. ქრონოლოგიურ ჩარჩოებში თავსდება, ოქროსა და ვერცხლის მონეტებთან ერთად დაფიქსირებულია ოქროს ზოდების აღმოჩენის შემთხვევები (სამარხები №№6, 11, 16, 24), რაც კიდევ ერთხელ ავლენს კოლხური თეთრების წერილი ნომინალების, როგორც ხურდა ფულის დანიშნულებას. მსხვილი საგარეო საეაჯრო გარიგებები ჩანს ხდებოდა ამ ოქროს ზოდებისა და ოქროს მონეტების მეშვეობით. როგორც ეს ზემოთაც აღვნიშნეთ, ძვ.წ. IV ს. კოლხი ქალის №6 მდიდრულ სამარხში აღმოჩენილი ოქროს ზოდი (სურ. 11)

1. ლორთქიფანიძე ო., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ. 2002, გვ. 206

2. ინაბე. მ., საეაჯრო ურთიერთობათა ისტორიიდან კოლხეთში; კავკასიურ-აზიურ-აფრიკულ კრებული, II თბ. 1962, გვ. 171

3. თაყაიშვილი ე., არქეოლოგიური მოგზაურობანი... I, თბ. 1907, გვ. 7

4. დუნდუა გ., ლორთქიფანიძე გ., მონეტები ვანიდან. ვანი III, თბ. 1977, გვ. 120

5. კაჭარაეა დ., მკაეანაძე ზ., ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში. ვანი VIII, თბ. 1986, გვ. 22

იწონის 21,46 გრამს, №11-ში – 5გრ.; №16-ში – 24,7გრ.; №24-ში – 5,5 გრ. რაც გარკვეული მეტროლოგიური სტანდარტის არსებობაზე უნდა მიგვანიშნებდეს. ოქროს ზოდი დაფიქსირებულია ძვ.წ. V ს. საირხის მდიდრულ სამარხშიც. 1896 წელს ოქროსა და ვერცხლის სპეციალურ ჯდებებიანი ზოდები აღმოუჩენიათ ძეირფას სამკაულთან ერთად სოფელ ჭუბურხინჯში.¹ აღმოჩენილი ზოდების საგანგებო კვლევამ შეიძლება ნათელი მოყინოს კოლხური სამონეტო სისტემის საიდუმლოს, ფულის მონეტამდელი ფორმების, შემდეგ კი ოქროს სტატერისა და ვერცხლის დრაქმის რაციოს ერთმანეთთან მიმართებას. ძვ.წ. VI-IV ს.ს. არსებული რაციოს შესაბამისად 8,1 გრ. ოქროს სტატერი უტოლდებოდა 108 გრ. ვერცხლს, ხოლო 8,4 გრ. “დარიკებისა” – 112 გრ. ვერცხლს.² თუ როგორი იყო ოქროსა და ვერცხლის რეალური შესაბამისობა კოლხეთში, ჩვენთვის უცნობია, მაგრამ მას რომ კონკრეტულად შიდა ბაზარი განსაზღვრავდა, ეჭვგარეშეა. ძვ.წ. IV ს. ვანის მდიდრულ №16, 22 სამარხებში აღმოჩენილი კოლხური თეთრების საერთო წონიდან გამომდინარე (160 გრ. და 180 გრ.), ისინი №16 სამარხის ოქროს ზოდთან მიმართებაში,³ რომელიც მიცვალებულის თავთან მათეკვივალენტად იდო, უნდა განეხილოთ, ეს კიდევ ერთხელ გვიჩვენებს სიმდიდრის დაგროვების საშუალებასთან ერთად, მათ უოველდღიურ, პრაქტიკულ მნიშვნელობას. ძირითადი სამონეტო ერთეულის თეადსაზრისით კოლხური ნახევარდრაქმები თავის დანიშნულებას ძვ.წ. II-III სს. ალბათ აღარ ასრულებდნენ, მაგრამ ვანი - სურიუმის ე.წ. დიდი სატაძრო კომპლექსთან დაკავშირებულ კულტურულ ფენებში ხუთიოდე კოლხური თეთრის აღმოჩენის ფაქტი მათ შორის არის 50 ნიშნისანი ცალისა, სპეციალურ კვლევას მოითხოვს.

ვანის ნაქალაქართან (ქალაქი სურიუმი) კავშირში უნდა განეხილოთ რიონის მარცხენა შენაკადის მდ. სულორის ხეობაში სოფელ სულორში, სადაც მესხეთისაკენ მიმავალი მნიშვნელოვანი სავაჭრო გზის მონაკვეთი გადიოდა, 1990 წელს სიმინდის ყანაში აღმოჩენილი განძი, საიდანაც ვანის მუზეუმმა მიიღო 694 ცალი,⁴ დანარჩენი გაიფანტა მოსახლეობაში. ჩვენ დამატებით შევაგროვეთ ინფორმაცია კიდევ 150 კოლხურ თეთრზე, მათი წონითი მაჩვენებელი ასეთია: 1,4 გრ. – 3 ც; 1,7 გრ. – 3 ც; 1,8 გრ. – 4 ც; 1,9 გრ. – 4 ც; 2 გრ. – 32 ც; 2,1 გრ. – 91 ც; 2,2 გრ. – 39 ც; 2,3 გრ. – 12 ც; 2,4 გრ. – 2 ც; საერთო წონა – 314 გრ. მუზეუმში დაცული მონეტების წონა

1. Иессен А., Пасек Т., Золото Кавказа, ИГАИМК, вып. 110, 1935. с. 173, 174

2. Зограф А. Н., Античные монеты, МИА. М.-Л.: 1951 с. 42 Грамм М., История цивилизации в зеркале мер. единиц и денег. Челябинск, 2004. сс. 35,36,43

3. ვანი VIII, არქეოლოგიური გათხრები. თბ. 1986; გვ. 22

4. მათიაშვილი ნ., ელინისტური ხანის კოლხეთის კულტურის ისტორიის საკითხები; დისერტაცია ისტ. მეცნ. დოქტ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 2002, გვ. 250-255

5. Lebaniдзе L., Le trésor monétaire de Sulori. La Mer Noire Zone Le Contacts, 1999, p.156

მერყეობს 1,48 გრ. – 2,72 გრ. შორის,¹ მთლიანად განძის საერთო წონა 1,041 კგ-ია. სხვაობა ამ კოლხური თეთრების წონაში, პირველ პუბლიკაციაში ახსნილია ტექნოლოგიური პროცესების თავისებურებებით, რადგან თითქოს არ ხდებოდა ცალკეული ნაშაადების “სამონეტო რგოლების” აწონა.² წერილმან ვაჭრობაში ასეთ სხვაობას პრაქტიკული მნიშვნელობა არც კქონდა, მაგრამ სოლიდურ საეჭრო გარიგებისას, აუცილებელი ხდებოდა ვერცხლის ფულის აწონა. იქნებ ამით აიხსნას ის გარემოება, რომ სულორის განძში ძველადვე გაჭრილი მონეტები იყო (სურ. 8), ისევე როგორც ნოქალაქეთან აღმოჩენილ “ფოცხოს განძში”. ვანის ნაქალაქარზე და ქობულეთ-ფიჭვნარში აღმოჩენილია ატიკური საწონი სისტემის ტყვიის საწონები,³ რომლის ამოსავალი წერტილი დრამაა. ჩანს, სულორის განძის ფორმირება ორ ეტაპად მიმდინარეობდა. თავდაპირველად ერთი პატარა კოჭობი ჩაუფლავს პატრონს, სადაც ათ კოლხურ თეთრთან ერთად სამი ვერცხლისავე უცხოური მონეტაა წარმოდგენილი. თუ განძი ასახავს ფულადი მიმოქცევის ხასიათს დროის იმ მონაკვეთში, როდესაც მისი ჩაფლვა მოხდა, მაშინ გასაგებია – ჩასთან ერთად კოლხეთის ბაზარზე შედარებით მცირე რაოდენობით, მაგრამ მაინც რატომ მიმოიქცეოდა უცხოური ფული. სამივე ეს უცხოური მონეტა, როგორც ჩვეულებრივი კოლხური ნახევარდრამები, ანეპიგრაფიკულია:

1) კრეზოიდი, შუბლი: ღომისა და ხარის თავი, ერთმანეთის პირისპირ ზურგი: ორი კეადრატული ჭდეული (quadratum incusum) წონა – 5,37 გრ., ღიდა, მეფე კრეზის ეპოქა (ძვ.წ. 561-564 წ.წ.)⁴ ან მისი გვიანდელი ვარიანტი, მოჭრილი კრეზის ეპოქის შემდეგ, დაახლოებით ძვ.წ. 500 წ.⁵

2) სიკლოსი, შუბლი: მუხლმოყრილი მოისარი, მარჯვნივ ზურგი: ჭდეული კეადრატი, (quadratum incusum), წონა 5,25 გრ. მოჭრილია სარდსში(!), დაახლოებით 490 წლის ახლოს,⁶ თუმცა, აღწერილი გამოსახულებიანი ე.წ. აქემენიდური სიკილები იჭრებოდა დარიოს I (523-486 წ.წ.) მემკვიდრეების დროსაც ძვ.წ. V-IV ს.ს.⁷

ამ დროისათვის მცირე აზიის, იონიის ზღვისპირეთის ფულადი მიმოქცევის საფუძველს წარმოადგენდა აქემენიდური სიკილები, რომლებიც საზღვაო საეჭრო გზებით ფასიის გავლით კოლხეთში უნდა მოხედრილიყო. სულორის განძმა დაადგტურა ცნობის სისწორე XIX ს. შუა წლებში სურამში კოლხურ თეთრებთან ერთად აქემენიდური სიკილის აღმოჩენის

1. Lebanidze L., 1999, p. 157.

2. შუბლ. Зорца А. Н., 1951. с. 40.

3. Лортушанидзе Г., О колхидской весовой системе. Сб. Кумытара античного мира. М. 1966. с. 131-134

4. Lebanidze L., 1999, p. 165; Dundua G., Dundua T., Georgia within the European integration (short intercultural stories). Tbilisi 1999, p. 108

5. ლორთქიფანიძე ო., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ. 2002 გვ. 206

6. იხ. იქვე

7. Зорца А. Н., 1951. с. 42; Elsen J., Vente Publique veiling Auction. Auction 74, 2003, №230, p. 20

3) შუბლი: ღომის თაღი მარჯვნივ

ზურგი: quadratum incusum -ჩაჭდულ კვადრატში ვარსკვლავისებურად ამოტიფრული ღოტოსის 4 ყვეილის გამოსახულება. წონა 1,22 გრ. მოჭრილია ძე.წ. 540-530. წ.წ. შორის.²

ეს უცხოური ძე.წ. VI-V ს.ს. მონეტები კიდევ ერთხელ ავლენენ კოლხეთთან საშუაშელო ვაჭრობაში ფასისის მნიშვნელობას, რომელიც შესაძლოა “სამონეტო ექსპანსიას” მართლაც ახორციელებდა ძე.წ. V-IV ს.ს., რასაც თითქოს კოლხური თეთრების ქიმიური ანალიზიც (იხ. ცხრ. II-V) ადასტურებს.

ამ პატარა განძის გვერდით, რომლის საერთო წონა 32 გრამია (იმ ეპოქის კერსით, ოქროსთან დარიოს I-ის “დარიკებთან” მიმართებაში 8,4 გრ.), რაც მისი ღირებულების 1/3 შეადგენს, აღმოჩნდა ასევე თიხის ქოთანში ჩაფლული დიდი განძი, წონით - 1,321 კგ., მისი რაციოს შეფარდებითი ღირებულება 12 ოქროს სტატერს უნდა უდრიდეს, რაც მნიშვნელოვანი თანხაა. თუ, პირველი განძის ფორმირება დროის შედარებით მოკლე მონაკვეთში ხდებოდა, რაც დასტურდება კოლხური თეთრების, ტრიობოლ-ნახევარდრაქმების ადრეული ძე.წ. V ს. I და II სერიების ერთად ყოფნით, მეორე - ხაგრძლივი დაგროვების პროცესის შედეგია. აქ წარმოდგენილია კოლხურების არამარტო ცნობილი სერიები (განსაკუთრებით ხშირია გოლენკო-კაპანაძისეული V-VI სერიები), არამედ, აქამდე უცნობი ვარიანტებიც. განსაკუთრებით აღსანიშნავია ის გარემოება, რომ განძში აღმოჩნდა ერთი “A” ნიშნიანი კოლხური თეთრი, რომელიც იძლევა საშუალებას მეორე დიდი განძის თარიღი ძე.წ. IV ს. მიწურულთ განესაზღვროთ. ნიშანდობლივია, რომ ეანის მდიდრულ IV ს. მეორე ნახევარით დათარიღებულ სამარხებში აღმოჩენილ კოლხურ თეთრებში არ ურევია არცერთი გრაფემიანი ეგზემპლარი! რაც შეეხება პატარა განძს, თუ აქემენიდური სიკილის თარიღი ჩვენს მიერ სწორად არის განსაზღვრული, ძე.წ. V-IV ს.ს. შეიძლება დათარიღდეს. სხვა შემთხვევაში მათი ერთ პატრონთან, ერთ მფლობელთან დაკავშირება არ მოხერხდება, თუ არ დაეუშვით, რომ აღნიშნული ძე.წ. VI ს. ლიდიური მონეტები კოლხეთში დიდი ხნის, სულ ცოტა 100 წლის განმავლობაში მიმოიქცეოდა. არც ის არის გამოსარიცხი,

1. Barlomaes Gr., 1843, pp.23,63. Зограф А. Н., Распространение находок античных монет на Кавказе. Труды нумизматического отдела Гос. Эрмитажа I Ленинград 1945. с. 35, მიხედვით 2 ღუნდუა თ., ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 53, განსაზღვრული J. Price, 1989 და J. Garzadice - ს 1987, მიხედვით, მას მიღებურ ობოლად თელის, შეად. ღუნდუა გ., კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1, თბ. 2003, გვ. 42

3. ღუნდუა თ., ქართული ეთნოკულტურული ევოლუცია და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით. თბ. 1997, გვ. 32

რომ აქ ორ, ძე.წ. V ს. და ძე.წ. IV ს. განძთან გეაქვს საქმე, რომლებიც შემდგომ მექანიკურად გააერთიანეს.

ჩვენთვის მთავარია გავერკვეთ მრავალრიცხოვანი კოლხური თეთრების განძების დაგროვების მექანიზმში, რასაც ადგილი აქონდა ძე.წ. V-IV ს.ს. კოლხეთის ეკონომიკური ბუმის პირობებში. მათი დაკავშირება არ შეიძლება ომიანობის საფრთხესთან ან რაღაც კონკრეტულ რელიგიურ-საკულტო მოქმედებასთან, ის წმინდა სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენაა, პირველ რიგში დაკავშირებული ქვეყნის შიდა ბაზართან, ერთიან პოლიტიკურ სისტემასთან, მის სასაქონლო წარმოებასა და ვაჭრობასთან. უსაფრთხოების მიზნით მათ სახლში კი არ ინახავენ, არამედ მიწაში ყლავენ უკეთესი მომავლის იმედით.

კოლხური თეთრების თითოეული განძი, ხანმოკლე თუ ხანგრძლივი დაგროვების შედეგია, ძირითადად პატრონის დანაზოგი ფულისაგან შემდგარი. ამ საფასევებს თავისი შინაგანი ობიექტური ღირებულება აქვს, რაც ყოველთვის მიბმულია შიდა საბაზრო ეკონომიკასთან, სადაც ვერცხლის ფასი ჩვენს კონკრეტულ შემთხვევაში მაღალი უნდა ყოფილიყო. უნდა ვიფიქროთ, ეს განაპირობებდა საბოლოო ჯამში კოლხური თეთრების ფულადი მიმოქცევიდან ამოღებასა და განძებში დევანების ხანგრძლივ პროცესს მთელი ქვეყნის მასშტაბით, მთასა თუ ბარში. ასეთი, ხურდა ფულის, ვერცხლის კნინი მონეტების ფართო გავრცელება დამახასიათებელია ბერძნული საქალაქო ეკონომიკისათვის. მათ ბაზრობაზე პირით ატარებდნენ და აქედან იღებს სათავეს მიცვალებულისათვის პირში მონეტის ჩადების წესიც,² ე.წ. "ქარონის ობოლი", რომელიც ასევე გავრცელებულია საქართველოში მთელი ანტიკური ხანის განმავლობაში. უფრო მეტიც, დასავლეთ საქართველოს ზოგიერთ კუთხეში ის დღემდე შემოინახა. ეს იყო გასამრჯელო მოხუცი ქარონისათვის, რომელსაც მიცვალებულების სულები გადაჰყავდა ნავით მდინარე სტიქსის მეორე ნაპირზე. აქედან ქართული გამოთქმაც - "გაღმა გავიდა". ის ვითარება, რომ ღარიბი ან რიგითი ელინები მათ შორის ათენელები წერილ მონეტებს, ხურდა ფულს პირით ატარებდნენ დასტურდება ძე. წ. V-IV ს.ს. სახელგანთქმული კომედიოგრაფის არისტოფანეს მონაცემებითაც. კომედიაში "ქალები სახალხო კრებაზე," აგორაზე მოუაჯრე ქრემატიოსი ევება: "ეს ეს არის გაუყიდე ყურძენი, პირი ამოვიტენე სპილენძის ფულით და გაისმა ბაზრის მაცნეს ძახილი - არვინ მიიღოს სპილენძი, რადგან დღეიდან მხოლოდ ვერცხლის მონეტებია ხმარებაში." ადვილი წარმოსადგენია რა მოუვიდოდა ამის გამგონეს. მეორე

1. შეად. ლორთქიფანიძე ო., "განძები" კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში (ფუნქციის დეფინიციისა და კულტურულ-სოციოლოგიური ინტერპრეტაციის ცდა). ძიებ. დამატება VI, თბ. 2001 გვ. 178-194

2. Robinson C.E., *Everyday Life in Ancient Greece*. Oxford, 1933, p.92

კომედიის “ფრინველები” პერსონაჟი შიშისგან მოულოდნელად ჩაყლაპავს საყიდლებისთვის განკუთვნილ პირში შენახულ ხურდა ფულის. თეიმურაზ ბატონიშვილი პეტერბურგში 1848 წ. გამოცემულ “ისტორია დაწეებითაგან ივერიისა” (გვ. 52) მიცვალებული ქალებისათვის ოქროსა და ვერცხლის მონეტების პირში ჩადებას ქართლოსიანთა წესად მიიჩნევდა. ჯერ კიდევ ლუკიანე სამოსათელი (ახ. წ. II ს.) ირონიულად აღნიშნავდა, მართალია ქარონს ფულს უხდიან მიცვალებულთა სულების იმ ქვეყანაში გადაყენისათვის, მაგრამ უცნობია რომელი სამონეტო სისტემა მოქმედებს საიქიოშიო. ამიტომ მისი აზრით იქაც უნდა არსებულიყო ფულის გადაცემის პუნქტები. ასევე ძველი წარმოშობისაა ცნობილი ქართული გამოთქმა: “ქრთამი ჯოჯოხეთს ანათებსო.”

კოლხური თეთრის ე.წ. მეორე ტიპის ტრიობოლის მსყიდველობითი უნარის მიახლოებით დადგენაში შეიძლება დაგვეხმაროს ძე.წ. V-IV სს ატიკაში დაფიქსირებული ფასები საქონელსა თუ მომსახურებაზე. მაგალითად, შავი მუშის დღიური გასამრჯელო 6 ობოლს ანუ ერთ დრაქმას შეადგენდა. კვალიფიციური ხელოსანი დღეში 2-2,5 დრაქმას იღებდა,¹ ისე რომ, სულორის განძის მფლობელი თავის დროისათვის საკმაოდ მდიდარი კაცი უნდა ყოფილიყო.

გრეშემის (XVI ს.) კანონის თანახმად, ეაჭრობის ყოველდღიურობაში უფრო იაფი მონეტა ფულადი მიმოქცევიდან ღვენიის უფრო ძვირ საფასეებს. ამ ფენომენის გამო ძვირფასი ლითონის მონეტების განძებში პრაქტიკულად არ გვხვდება სპილენძის ფული, ე.წ. საკრედიტო მონეტები. ისინი მიმოქცევიდან ამოღებისთანავე უფასურდებოდა და უბრალო ჯართად იქცეოდა. კოლხეთის შიდა ბაზარი ძე.წ. VI-II ს.ს. საერთოდ არ სცნობდა და არ აღიარებდა მათ, რაც იქნებ ფულადი მეურნეობის განვითარების შესაძლო დაბალ დონეზეც მიგვანიშნებს, თუმცა კოლხური თეთრის “უჩვეულოდ დიდი რაოდენობით” ტრიალი,² მათი “არაჩვეულებრივი სიმრავლე” ქვეყანაში არსებული თავისებური, სპეციფიკური ეკონომიკური ვითარების, ფულადი მეურნეობის, ეაჭრობის ორგანიზაციის მაღალი დონის მაჩვენებელია. (დასავლეთ საქართველოს ფულად მიმოქცევაზე XVIII ს. მეორე ნახევარში საინტერესო დაკვირვება აქვს იოჰან გიულდენშტედტს. მისი გადმოცემით, ამ დროს იმერეთის სამეფოსა და გურია-სამეგრელოს სამთავროებში ფულს არ ჭრიდნენ და არც არავითარი საბადოები არსებობდა. აქ მხოლოდ თურქული ვერცხლისა და ოქროს მონეტები მიმოიქცეოდა. სპილენძის ხურდა ფული საერთოდ არ

1. Robinson C.E., *Everyday Life in Ancient Greece*. Oxford, 1933, p.94

2. კაპანაძე დ., ლორთქიფანიძე გ., ანტიკური ხანის მონეტები ეანის ნაქალაქარიდან, თბ. ციკარი №8, 1967, გვ.186

3. ლორთქიფანიძე თ., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ. 2002, გვ. 206

ტრიალებდა, ხოლო მის მოვალეობას ასრულებდა ცუდი სინჯის ვერცხლის წერილი ფულები, ისინი “ყველაზე გავრცელებული” ყოფილა.¹ ერთი ფარა 8 გრანს (დაახლოებით 1,2 გრ.) იწონიდა, რაც რუსული კურსით 1,5 კაპიკს უტოლდებოდა, რამაც არ შეიძლება არ გამოიწვიოს ასოციაცია ანტიკურ კოლხეთთან.

უფრო ადრე 1672 წ. დასაუღლეთ საქართველო მონიხულა ცნობილმა ფრანგმა მოგზაურმა ჟან შარდენმა. კოლხეთის აღწერისას მან აღნიშნა, რომ სამეგრელოს მთაყარს, რომელიც მის ჩამოსვლამდე 20 წლის წინათ გარდაცვლილა (იგულისხმება ლევან II დადიანი) დაუწვია ფულის მოჭრა, მაგრამ ეს დიდხანს არ გაგრძელებულა “შემოხიდული ვერცხლის მცირე რაოდენობის გამო და, აგრეთვე იმიტომაც, რომ ვერცხლი ადგილობრივად სრულად არ მოიპოვება”.² ანტიკური ხანისაგან განსხვავებით, როდესაც კოლხეთში ძირითადად საფასეს ვერცხლის წერილი ფული ე.წ. კოლხური თეთრი წარმოადგენდა, XVII ს. დასაუღლეთ საქართველოში ევროპელი მოგზაურების ცნობით მთელ ვაჭრობას გაცვლითი ხასიათი უფრო პქონია. ნიშანდობლივია, რომ ტრადიციული იყო კოლხეთიდან გატანილი საქონლის ასორტიმენტი (შეად. Strabo, XI, II, 17. Polib. IV, 38, 4). ესაა ხე-ტყე, ტყა-ბეწვეული, სელის ნართი, თესლი, ტილო, ბზა, ცვილი, თაფლი.³ თურქებს გაქონდათ რა აღნიშნული საქონელი, ოთხმაგ მოგებას ნახულობდნენ, შარდენის გათვლით 1 ეკიუ – ოქროს მონეტა (4 - 4,5 გრ.) 4 ეკიუს მოგებას იძლეოდა. არქეოლოგიური მონაცემებით თურქები სავაჭრო ოპერაციებს კოლხეთში ანხორციელებდნენ ვერცხლის წერილი მონეტების აყმას მეშვეობით. ამასთან დაკავშირებით პროფ. დ. კაპანაძე აღნიშნავდა: “XVII ს. აყმას კატასტროფული დაკნინება-დაცემით აღინიშნა. თანდათანობით გაუარესდა ლითონის ხარისხი, სულ უფრო და უფრო კლებულობს მისი წონა, ზომა მცირდება. მიუხედავად ამისა დაკნინებული ფული პალიან ხშირი მოვლენაა”.⁴

მოსკოვის საიმპერატორო არქეოლოგიური საზოგადოების კავკასიის განყოფილების სხდომის №67 ოქმის მიხედვით (23 დეკემბერი 1913 წ.) ერთი ასეთი განძი თიხის ქოთანში აღმოჩენილა ბათუმთან, სამების ეკლესიის ნანგრევებთან, (ბათუმიდან 2-3- ვერსის დაშორებით) განძი შეიცავდა XVII ს. 537 ვერცხლის მონეტას. აქედან 517 ცალი წერილი, ქაღალდით თხელი, დაბალსინჯიანი 6-9 მმ. დიამეტრის მქონე ე. პახომოვის დასკვნით თურქული “აყნის” ადგილობრივი ე.წ. “ბარბაროსული მინაბაძია.”⁵

1. გელაშვილი გ., გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, თბ. 1965, გვ. 263

2. შ. შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში. ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკლევა და კომენტარები დაურთო მ. მგალობლიშვილმა თბ. 1975, გვ. 125

3. შ. შარდენი — თბ. 1975, გვ. 124

4. კაპანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა, თბ. 1969, გვ. 136

5. Пахомов Е., Заметка о монетах найденных близ Батуми. ИКОИМАО, IV, Тифлис, 1916, с. 3-4

ამგვარად, საუკუნეების განმავლობაში უცხოური ვერცხლის ფული და მისი ადგილობრივი მინაბაძები კოლხეთში გამოიყენებოდა მის ეკონომიკაზე ეფექტური ზემოქმედების საშუალებად. ასეთი არაექვივალენტური ვაჭრობა მძიმე მდგომარეობაში აყენებდა კოლხეთს.

ყველა შემთხვევა კოლხური თეთრის განძის აღმოჩენისა, ზუსტად ასახავს კულტურულ-ისტორიული ეპოქისათვის, კონკრეტული რეგიონისათვის დამახასიათებელი ფულად-სასაქონლო მიმოქცევის ხასიათს: დაგროვების საშუალება აქ ყველგან წამყვანი ფულადი ერთეული, წერილი ნომინალის (ტრიობოლ-ნახევარდრაქმები) ვერცხლის მონეტებია, რომლებიც დიდი ხნის განმავლობაში ნდობით სარგებლობდა მოსახლეობაში, მათ ძე.წ. V-II ს.ს. საფლავშიაც ატანდნენ და ოჯახებშიც ინახავდნენ. რაც უფრო წონადია განძი, მით უფრო დიდი უნდა ყოფილიყო მისი საბაზრო ღირებულება. მსხვილი საეპოქო გარიგებებისას, როგორც აღენიშნეთ, ხდებოდა მათი აწონა, წერილმანი ვაჭრობისას ამის საჭიროება არ არსებობდა, რადგან ნაკლები ან გაცივითილი ნომინალი შესაბამისად კარგავდა ფასს და მსყიდველობით უნარს. როგორც აღენიშნეთ, დადგენილია ატიკაში ძე.წ. V-IV ს.ს. არსებული ფასები, მათ შორის ფართო მოხმარების საგნებზეც. ანტიკურ სამყაროში, მაგალითად, ამფორა ლეინო 4 დრაქმიდან 10,5 დრაქმამდე მერყეობდა, 1 მეტრეტესი ზეთუნის ზეთი ანუ 40 ლიტრი 12 დრაქმა ღირდა, თხის ფასი 10 დრაქმას არ აღემატებოდა, ძროხისა კი 50-70 დრაქმას შორის მერყეობდა. კარგი ცხენი ძვირად ფასობდა და ბევრად აღემატებოდა მონის საბაზრო ღირებულებას – 60-დან 360 დრაქმამდე. რკინის ცულის ფასი 2 დრაქმას არ აღემატებოდა, ტანსაცმლისა 20 დრაქმას, ხოლო ფეხსაცმლისა 8 დრაქმას.¹ დღიური პურის რაციონი ნახევარი ობოლი იყო, ამდენივე ღირდა თევზი, ბოსტნეული.² დაახლოებით ასეთი უნდა ყოფილიყო ფასები სახელოსნო ნაწარმზე კოლხეთში, ხოლო რაც შეეხება კვების პროდუქტებს, მათი ღირებულება უფრო დაბალი უნდა წარმოვიდგინოთ. ალბათ ამაში გამოიხატებოდა ფასისის ეკონომიკური ინტერესები, რომელიც მის მიერ მოჭრილი ვერცხლის მონეტების მეშვეობით იაფად იძენდა და მერე გაჰქონდა კოლხური ნედლეული. ჩანს, ეს იყო ძვირფასი ჯიშის ხეტეკი, ცვილი, სელისა და კანაფის ნაწარმი და სხვა სასოფლო-სამეურნეო პროდუქტები (Strabo, XII, 2, 17), ლითონი და სხვა. საგარეო ვაჭრობაში კოლხურ თეთრს საერთაშორისო ვალუტა, ინტერლოკალური, ელექტრუმის (კიზიკინები) და ოქროს ზოდები და მონეტები ცვლიდა, რომელთა აღმოჩენის არაერთი შემთხვევაა დაფიქსირებული კოლხეთში.

ანტიკურ სამყაროში, იქ, სადაც დაწინაურდა სასაქონლო-ფულადი ურთიერთობა, დიდი ინტენსივობით მიმოიქცეოდა ძვირფასი ლითონის,

1. Selcuk Cür Ö., Daily Life in ancient times; İstanbul, 1998, p.48,49

2. Шелов Д., Торговля и денежное обращение. Сб. Античная цивилизация. М. 1973, с. 64

ოქროსა და ვერცხლის მონეტა, აღინიშნება საზოგადოებრივი ცხოვრების გაცხოველება და ეკონომიკური აღმავლობა, საზოგადოებრივი ცნობიერების ევოლუცია, ფული მისი ინკულტურიზაციის ანუ სოციალიზაციის მექანიზმი ხდება. მონეტამ ყველგან შეცვალა ძველი “პრესტიჟული და პრიმიტიული ფასეულობანი”, რადგან მონეტის ვერცხლი, კეთილშობილი ლითონი, თავად გამოდიოდა რეალური მომხმარებლური ღირებულების მატარებლად. არც ის არის შემთხვევითი, რომ კოლხური თეთრები მაღალმხატვრული, რეალისტური იერის საკულტო, რელიგიური ხასიათის გამოსახულებითაა შემკული. მისი ესთეტიკური მხარე შესაბამისობაშია მონეტის მომხმარებელი საზოგადოების გემოვნებასთან, მისი კულტურული განვითარების დონესთან. ამასთანავე კოლხური მონეტები მაღალპროფესიონალი, და არა უცილობლად ბერძენი ოსტატების ნაწარმია.² ასეთი სპეციალისტების ყოლით სახელმწიფო ინსტიტუტები იყვნენ დაინტერესებული, შესაბამისად მაღალი უნდა ყოფილიყო მათი სოციალური სტატუსი. კოლხეთში მონეტების ასეთი ფართო გაერცვლება გვიჩვენებს რომ ამ საზოგადოებაში უკვე ფული ყველგან და ყველგან იყო საჭირო გამხდარა, კლასობრივ საზოგადოებაში “ყველგან ვერცხლის მონეტების წკრიალი ისმის”,³ ის მისი ინდიკატორი და ექსპლუატაციის საშუალებაა. სადაც მონეტა მიმოიქცევა, იქვე წინდებიან საგადასახადო ინსტიტუტები, გადამხდელები და გადასახადის ამკრეფები, სახელმწიფო მოხელეები, კაპიტალის, ჩვენ შემთხვევაში განძების დამგროვებლები. ამასთანავე, ამ უკანასკნელებმა, რაც შეიძლება მეტი საქონელი უნდა გაყიდონ და ნაკლები შეიძინონ, რათა შექმნან დანაზოგი – კაპიტალი. ძე.წ. V-III ს.ს. კოლხეთში მონეტების დაგროვება, მათი ამოღება მიმოქცევიდან ნამდვილად ასეთი ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების მანევრებელია. საუურადღებოა დ. კაპანაძისა და კ. გოლენკოს დაკვირვება კოლხური განძების წარმოშობაზე. მათი აზრით: “განძების ფორმირების პროცესში უპირატესობა ყოველთვის ძველ მონეტებს ეძლეოდათ თუ კი ისინი მაღალი სინჯის, ხარისხისა იყვნენ.” ეს კარგად ჩანს “ქობულეთის განძის” მაგალითზე, რომელშიც სრულფასოვანი, სრულწონიანი, საგანგებოდ შერჩეული მონეტებია შეგროვებული, ხოლო მისი “პატრონის ხელში, კოლოსალური რაოდენობის კოლხურ თეთრებს გაუვლია”.⁴ იგივე შეიძლება ითქვას სულორის განძის თაობაზეც. შესაბამისად კოლხური თეთრის მიმოქცევა კოლხური საზოგადოების ყოველდღიური ცხოვრების ფონზეა განსახილველი, რადგან ფულად-სასაქონლო ურთიერთობებს მოსახლეობის ყველა სოციალურ ჯგუფზე, მმართველ ფენებზე თუ უშუალო მწარმოებლებზე,

1. Dalton G., Primitive Money, "American Anthropologist", 1965, №1, pp. 97

2. შად. Braund R., Georgian in Antiquity, Oxford, London, 1994 pp. 118, 119

3. Бродель К., Структуры повседневности, возможное и невозможное, I, М. 1986 с. 464

4. Голенко Ф., Капанадзе Д., Четыре клада Колхидок. Нумизматика и Эпиграфика, VI, М. 1966, сс. 45, 46, 48

მევენახე-მეღვინე მეთემეებზე, ერთნაირად ღრმა გაგლეჩა მოუხდენია. მხოლოდ ასეთ განვითარებულ, ხანგრძლივი ტრადიციის მქონე ფულად-სასაქონლო ურთიერთობას შეეძლო შეეცვალა იდეოლოგიის, რწმენა-წარმოდგენების ისეთი კონსერვატორული სფერო, როგორიცაა დაკრძალვის წესები თავისი მკაცრად რეგლამენტირებული დასაკრძალავი ინვენტარით. ძე.წ. V საუკუნიდან ვერცხლის კოლხური მონეტები სამარხეული ნივთების აუცილებელი ელემენტია არა მარტო ზღვისპირეთში, არამედ ქვეყნის შიდა რეგიონებში, მაგალითად, ყვირილის ხეობაში, საჩხერესა და საირხეში (სარეკე). აქ ძე.წ. V-IV ს.ს. ორმოსამარხებში 34 კოლხური ნახევარდრაქმა-ტრიობოლია დაფიქსირებული,¹ ძე.წ. V ს. მეორე ნახევრის მოდინახეს №4 ორმოსამარხში 4 კოლხური თეთრი აღმოჩნდა, ასევე კოლხური თეთრი აღმოჩენილია ხაშურში გათხრილ ძე.წ. V ს. სამარხშიც. ამგვარად, “ქარონის ობოლი”-ს ჩატანების წესი (როგორც აღენიშნეთ, ბერძნული მითოლოგიით გასამრჯელო იმ ქვეყანაში სულების გადაყვან მოხუც ქარონისათვის,² ადგილობრივ ნიადაგზე ჩანს წარმოშობილი.³ ეს ვარაუდი მით უფრო გასათვალისწინებელია, რადგან კოლხური თეთრის წერილი ნომინალები აღმოჩენილია ქუთაისში, ძე.წ. VI-V ს.ს. კულტურულ ფენებში, “გაბაშვილების გორაზე” თ. ლანჩავას მიერ ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრების დროს⁴ და ამბროლაურის რაიონის სოფელ ღიხეთში ძე.წ. V ს. სამარხში.⁵ ამ დროისათვის ბერძენ მოახალშენეთა კულტურული ზეგავლენა პინტერლანდზე, როგორც ეს ზემოთ აღენიშნეთ მხოლოდ ზედაპირული შეიძლება ყოფილიყო; მას არ შეეძლო შეზღუდული კონტაქტების პირობებში სიღრმისეული ცვლილებების მოხდენა ადგილობრივ რწმენა-წარმოდგენებზე, მით უმეტეს, დაკრძალვის არქაულ რიტუალზე; ამისთვის სხვა პირობები, კონტაქტის ხანგრძლივი პერიოდი იყო საჭირო.

ქვეყანაში, სადაც წერილი ხურდა ფული ასეთი დიდი რაოდენობით მიმოიქცეოდა, მიუხედავად სავაჭრო ბრუნვიდან მათი რეგულარული ამოღებისა, უბრალო პრიმიტიული გაცვლისთვის ადგილი არ რჩებოდა. ქვეყნის შიდა ტევადი ბაზრის საფუძველზე ჩამოყალიბებული ჩანს ერთიანი ეკონომიკურ-გეოგრაფიული რეგიონი, სადაც “კოლხური თეთრი ლოკალური იურიდიული სუბიექტის სამონეტო განხორციელება”⁶ და რომელსაც

1. ნადირაძე ჯ., ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ. 1975 გვ. 34,35 ტაბ. XIV; ნადირაძე ჯ., საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი, I თბ. 1990, გვ. 38, ტაბ. VI

2. იხ. Garland R., The greek way of Death. N.-Y., 1988, pp.23,49,54

3. შადა, კაჭარავა დ., მუჟანაძე ზ., ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში. ვანი VIII, თბ. 1986, გვ. 22

4. ლორთქიფანიძე ო., ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ. 2002 გვ. 207

5. გ. გობეჯიშვილის გათხრები, Голенико К., Капанაძე Д., Четыре клады Колхидок. Нумизматика и Эпиграфика, VI, М. 1966, сс. 45, 46, 48

6. დუნდუა თ., კოლხური თეთრი და კოლხეთის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი, თბ. 2002, გვ. 10

სახელმწიფოებრივი ორგანოები იცავენ და წარმართავენ. გეოროენულმა საზოგადოებამ არ იცის ეალისა და სესხის ინსტიტუტი, მეეახშეობა და ხე. ზოგიერთი მეელეეარი არ გამოორიცხავს, რომ კოლხურ თეთრებზე ამოტეიფრულია კოლხეთის “მმართეელის ბიუსტი”!

ძე.წ. VI-IV ს.ს. პრაქტიკულად ყველა ბერძნული ქალაქ-სახელმწიფო ჭრიდა პოლისურ მონეტებს, რომლის სისტემის საფუძეელს ჩეუელბრიე დრაქმა (4,36 გრ.) შეადგენდა. ისინი იჭრებოდა, როგორც წესი, კარგი ეერცხლისაგან. ცნობილია ქალაქ სინოპეს მონეტების ნედლეულის წყარო, მისი ეეცხლის საბადოები მიკელეულია მდ. კიზილ ირმაკის (პალისა) ქეედა დინებაზე, თანამედროეე მერზიფონის შემოგარენში ე.წ. გიუმიუშხანეს საბადოები. უდიდეს შემოსავალს აძლეედა ათენს მისგან სამხრეთით 40-იოდე კმ-ით დაშორებული ლაერიონის ეერცხლის ცნობილი მადაროები, რომლის სინჯი ცნობილია. შესაბამისად დასადგენია კოლხური თეთრის ქიმიური შემადგენლობა, მისი მრავალრიცხოვანი ემისიების ნედლეულის წყარო, ეკონომიკური ბაზა. ვარაუდობენ, რომ ფასისელთა კომერციულ წარმატებებს, ქალაქის მფლობელობაში მეოფი ეერცხლის საბადო განაპირობებდა; ის იქცა “ბაზად ეერცხლის ფართო მაშტაბის სამონეტო ემისიისათვის”,² დასადგენია ფასისის ეერცხლის საბადოების ადგილმდებარეობა,³ თუკი ასეთი საერთოდ არსებობდა,რაც ჯერ-ჯერობით უცნობია. არც ის ეიციით,ათენიდან ან სინოპედან საზღეაო გზით შემოტანილი ეერცხლი გამოყენებოდა აქ,თუ ადგილობრივი, იაფი ნედლეული. ზ. ჭიჭინაძის დაკეირეებით,მურდულის ხეობაში ჯერ კიდეე ანტიკურ ხანაში ამუშაეებდნენ თითბერს (ცინკი),სპილენძსა და რკინას,მათი წარმოების ნიშნები “დღესაც ჩანს”.⁴ გიულდენშტეტის ცნობით, ერეკლე II საკუთარი სამეფო ეერცხლის საბადოების ექსპლუატაცია იაფი უჯდებოდა და “ამ კარგი ჭედილი ეერცხლისაგან მეფე სახელმწიფო ფულებს ჭრიდა”.⁵ სულ ადვილი შესაძლებელია ფასისის ზარაფხანისათვის იაფი ნედლეულის, ეერცხლის ზოდების მომწოდებელი სამხრეთ-აღმოსაეღეთი საქართველო ყოფილიყო. გეოლოგიური მონაცემებით კავკასიის მთიანეთში ეერცხლის საბადოები უცნობია.⁶ სტრაბონის თანახმად, “პონტოს აღმოსაეღეთ აპირას” მოსინიკეებისა და ხაღიბ-ქაღდების მიწა-წყალზე, ქალაქ ფარნაკიის (გეიანდელი კერასუნტი,თანამედროეე თურქულ ქალაქ გირესუნთან) მეეიდრნი, “მომთამადნეები თავს ირჩენდნენ ლითონის მოპოეებით”. ისინი ნ“მიწიდან

1. Кошеленко Г.А., и др. Древние монетизации. М. 1989. с. 174

2. ღუნდუა თ.,ქართული ეთნოკულტურული ეეოლუცია და დასაეღეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედეით. თბ. 1997., გე. 43

3. შეად. Braund D., Georgian in Antiquity. Oxford, London, 1994, pp. 120,121

4. ჭიჭინაძე ზ.,მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები – თბ. 1913, გე. 211

5. გელაშვილი გ.-გიულდენშტეტის მოგზაურობა საქართველოში, I, თბ. 1965, გე. 283, 285, 313

6. შეად. Braund D., Georgian in Antiquity, Oxford, London, 1994, pp. 120,121

იღებდნენ ლითონებს უწინ ვერცხლსა” (Strabo, XII, 3,19). ამ დროს ვერცხლის მადანი იქ უკვე ამოწურული ყოფილა (Strabo, XII, 3,21), რაც მხოლოდ მათი ხანგრძლივი ექსპლუატაციით შეიძლება აიხსნას. სტრაბონს ეჭვი არ ეპარებოდა იმაში, რომ კოლხეთის წიაღისეული სიმდიდრე: ოქრო, ვერცხლი, რკინა და სპილენძი იყო არგონაუტების ლაშქრობის მიზეზი (Strabo, I, 2,39).

სპეციალისტებმა ყურადღება მიაქციეს იმ გარემოებას, რომ “კოლხური თეთრის” წონის მერყეობა (რემიდიუმი) სერიოზულ გადახრას იძლევა 1,1- 2,8გრ. შორის,¹ სახეუა კოლხურების სინჯისა და წონის “ეტაპობრივი შემცირება”, მათი დეგრადაციის ტენდენცია,² რაც ელინისტური ხანის კოლხეთში არსებულ კრიზისულ მოვლენებთან, კონკრეტულ პოლიტიკურ-ეკონომიურ ვითარებასთან კავშირში უნდა გავიაზროთ ისევე როგორც ე.წ. სუბერატულ-სპილენძისგულიანი ვერცხლის ფიოტიკაგადაკრული ე.ი. ნაჟალბევი კოლხური თეთრების პრობლემა. დ. კაპანაძის დაკვირვებით, ვანის ნაქალაქარზე აღმოჩენილია ორი კოლხური თეთრის “მთლიანად სპილენძისაგან დამზადებული” ცალი.³ მათი გამოჩენის მიზეზები სახელმწიფოებრივი ინსტიტუტების მიზანდასახულ ეკონომიკურ პოლიტიკაშია საძიებელი, როგორც ეს ათენში პელოპონესის კრიზისის დროს იყო. ხოლო იმ შემთხვევაში, თუ ყალბი ფულის მჭრელთა კერძო ინიციატივასთან გვაქვს საქმე, პრობლემა ძნელად გადასაწყვეტია. ორივე შემთხვევაში ამ უკანონო საქმიანობიდან მიღებული ეკონომიკური ეფექტი, ცხადია, მოსახლეობის ფართო ფენების ხარჯზე, დიდი უნდა ყოფილიყო, სულ ცოტა, 1 : 5 მაინც,⁴ ხოლო თუ მათ ემისიას მასობრივი ხასიათი ჰქონდა, მაშინ კოლხური თეთრების ავტორიტეტი თავისთავად ეკონომიკურ სიერცეში, შესაბამისად, მალე დაეკუმოდა და მოსახლეობის ნდობას დაკარგავდა. შესაძლოა, საბოლოოდ ამ ფაქტორმაც გადაწყვიტა მისი შემდგომი ბედი, ემისიების შეწყვეტა IV ს. ბოლო მეოთხედში. კოლხური თეთრების გარკვეული ნაწილი ხანგრძლივი მიმოქცევის გამო იმდენად არის გაცვეთილი, რომ მათი წონა განახევრებულია, ცალკეულ შემთხვევაში 0,60-0,80 გრ. შორისაც მერყეობს. შესაბამისად, შემცირებული უნდა ყოფილიყო ასეთი მონეტების მსყიდველობითი უნარიც. ამის გამო ბაზარზე გარიგება უნდა მომხდარიყო არა მარტო ნომინალის კურსის შესაბამისად, არამედ ვერცხლის ფულების წონით, მისი რეალური თვითღირებულებით, რადგან როგორც მთელ ანტიკურ სამყაროში, ასევე კოლხეთშიც ყველაზე საიმედო გასაცვლელ საქონლად, მის ექვივალენტად ძვირფასი ლითონი, ოქროს და ვერცხლის მონეტები რჩებოდა.

6. კაპანაძე დ., ქართული ნუმიზმატიკა თბ. 1969 (მეორე გამოცემა), გვ. 30

1. ღუნდუა თ., საქართველო და დასავლეთი ნუმიზმატიკური მასალების მიხედვით, თბ. 1995, გვ. 40

2. კაპანაძე დ., ლორთქიფანიძე გ., ანტიკური ხანის მონეტები ეანის ნაქალაქარიდან, თბ. ცისკარი №8, 1967, გვ. 143

3. შეად. Вернун Г., Аферы с фальшивыми деньгами, пер. с немецкого, М. 1990, с. 13

სტაბილურ და სანდო ბერძნული ვერცხლის დრაქმის ფულად სისტემაზე მიბმული კოლხური თეთრის მასობრივი ემისიების – (ნახევადრაქმები საშუალო წონით 2,18 გრ.) სინჯი, როგორც ჩანს, თანდათანობით გაუარესდა.

ტრადიციულად, კოლხური მონეტების ვერცხლის ხარისხის სინჯის დადგენა ეიზულურად ხდებოდა. ასე მაგალითად, გალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმის გზამკვლევაში ბარლების განბთან დაკავშირებით ნათქვამია: “შეიმჩნევა ვერცხლის სინჯის სხვაობა. ნაწილი მონეტებისა შედარებით მაღალი ხარისხის ვერცხლისგანაა მოჭრილი, ნაწილი კი დაბალხარისხიანი ვერცხლისაგან”.¹ სხვები სინჯის ხარისხს პატინის ინტენსივობით ადგენდნენ. კოლხურ თეთრზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ გურტზე გაკეთებული ჭდეების მეშვეობით უკვე ძველ დროში ხდებოდა მათი სანდოობის შემოწმება. როგორც ითქვა, კოლხურ თეთრებში გვხვდება სპილენძის გულიანი, ვერცხლის თხელი ფირფიტებით გადაფარებული ე.წ. პლაკირებული მონეტები (სურ. 9; 10;). ჩვენთვის ძალზე საყურადღებოა ზუგდიდის რაიონის სოფ. ერგეთაში აღმოჩენილი კოლხურების განბი, რომლის მხოლოდ მცირე ნაწილმა (79 ც.) მიაღწია საქ. სახ. ისტორიის მუზეუმამდე. ყველა მათგანზე შესაძლოა ბერძნული მაგისტრატის სახელთან დაკავშირებული ასო-ნიშნებია – უპირატესად “ΣΟ”, რაც კონკრეტული ქრონოლოგიური ჯგუფის მაჩვენებელია, მიუხედავად სიკატა მრავალფეროვნებისა.² ამ განბის მონეტების “აბსოლუტური უმრავლესობა”, მათ შორის 11 ნატეხი “დაფარულია მოწითალო ფერის ბრინჯაოს ნაფიფქით, ზოგიერთი მათგანი საერთოდ სპილენძისაგან უნდა იყოს დამზადებული”. გარდა ამისა, მონეტის თერთმეტივე გადანაჭერი სუბერატული ჩანს.

1950 წელს ქიმიკოსმა თ. აროშიძემ ე.წ. წვეთოვანი მეთოდით შეისწავლა მხოლოდ ოთხი კოლხური თეთრის სტრუქტურული შემადგენლობა და, მიუხედავად ამისა, მეტად საყურადღებო შედეგი (იხ. ცხრილი II) მიიღო: ამ მონეტებში სპილენძის რაოდენობა მერყეობდა 48,00% 71,73%-მდე, ხოლო ვერცხლის შემცველობა შესაბამისად 28,42%-დან 51,17% აღწევდა. ერთ-ერთ ნიმუშში ტყვიის შემადგენლობა 2%-ია. ორ მონეტაში ოქროს მინარევიც არის,³ რაც იქნებ სხვადასხვა საბადოების მადნის გამოყენებაზე, მათ თავისებურებაზე მიგვანიშნებდეს.⁴ ხალასი, თვითნაბადი ვერცხლი ბუნებაში იშვიათობაა. მისი მოპოვება ხდება თანამგზავრ პოლიმეტალების შემცველ მადნებთან ერთად, როგორცაა არგენიტი (Ag_2S), პრუსიტი (Ag_3AsS_3) და სხვა. ის გვხვდება ე.წ. ჟანგულ მადნებში, სპილენძმინარევებთან ერთად ტყვია-თუთიის საბადოებში. ცხადია, ასეთი შეზღუდული მონაცემები არ არის საკმარისი შორს

1. ზუხბაია ე., ხეისტანი რ., გალის მხარეთმცოდნეობის მუზეუმი, თბ. 2000, გვ. 69

2. Дундуа Г. Ф., Нумизматика античной Грузии, Тб. 1987, с. 30

3. Арошадзе Т. В., Химический состав грузинских монет. Автореферат кандидатской диссертации. Тб. 1950, с. 9

4. შუად. Магакян И., Рудные месторождения, М. 1960, с. 252-265

მიმავალი სერიოზული დასკვნების გასაკეთებლად, მაგრამ შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ასეთ სპილენძმინარვეებიანი ვერცხლისაგან ამზადებდნენ კოლხური თეთრების გარკვეულ სერიებს,¹ რასაც ხელი უნდა შეეწყო ინფლაციური პროცესების განვითარებისათვის კოლხეთის სამეფოში. ჯერ კიდევ ე. პახომოვი აღნიშნავდა, რომ კოლხური თეთრების “ვარიანტების არაჩვეულებრივი სიმრავლე გვაძლევს ყველა საფეხურს მშვენივრად დამზადებული ცალებიდან უხეშად შესრულებულ ტიპებამდე. ამავე დროს ისინი მოჭრილია სხვადასხვა სინჯის ვერცხლისაგან, რაც მიუთითებს მათი ემისიის ხანგრძლივობაზე”.²

ც ხ რ ი ლ ი II

მონეტის დასახელება		კოლხური თეთრი ჩვეულებრივი ტიპისა			
მონეტის კუთრი წონა და ქიმიური შემადგენლობა		1	2	3	4
კუთრი წონა			8,10	7,17	8,75
Cu	%	71,73	48,00	56,38(1)	55,81
Ag		28,42	51,17	40,97	39,51
Pb		—	—	—	1,92
Au		0,36	—	—	0,709
Sn		—	0,30	0,05	0,18
Ni		—	—	—	—
Fe		—	—	—	—
Zn		—	—	—	—
Mn		—	—	—	—
Al		—	—	—	—
Co		—	—	—	—
Cr		—	—	—	—
Yn		—	—	—	—
SB		—	—	—	—
As		—	—	—	—
Cd		—	—	—	—
Bi		—	—	—	—
Ba		—	—	—	—
S		—	—	—	0,10
ჯამი		100,51	99,47	97,40	98,223

1. Braund D., *Georgian in Antiquity*, Oxford, London, 1994, p.121

2. Пахомов Е., *Монеты Грузии*, I, СПб. 1910, с. 6,8

(1) ელექტროანალიზურად მიღებულია 56,31%

შესაძლოა, თ. აროშიძის ინფორმაციას ეყრდნობოდა პროფ. დ. კაპანაძე, როდესაც ე. პახომოვის მონოგრაფიის კომენტარებში არ ეთანხმებოდა კოლგის შემდეგ დასკვნას: “კოლხური თეთრი, მართალია, სხედასხვა ხარისხისაა, მაგრამ ყოველთვის საკმაოდ კარგი სინჯისააო”.¹ დ. კაპანაძის აზრით, კოლხური თეთრის ემისიის გამოშვების ხანგრძლივ პერიოდში მათი მასალა “შერყეობდა თითქმის სუფთა ლითონიდან, ძალზე დაბალ სინჯამდე; იშვიათ შემთხვევაში გვხვდება სუბერატული ეგზემპლარები”.² ასეთი სპილენძისგულიანი, ვერცხლის თხელი ფირფიტით დაფარული მონეტები ერგეთის გარდა ბარლების განსწივ ყოფილა შენიშნული და ჩვენს მიერ საანალიზოდ გადაცემულ მასალაშიც დადასტურდა (იხ. ცხრილი III-V).

ეფიქრობთ, ეს მწირი მონაცემებიც ადასტურებს სპეციალისტების მიერ შენიშნულ იმ გარემოებას, რომ კოლხური თეთრების გარკვეულ სერიებში მართლაც შეიმჩნევა ვერცხლის სინჯის გაუარესება, რაც შესაძლოა შეგნებულად არის გაკეთებული. სუბერატული, პლაკირებული მონეტების სერიული წარმოება-დამზადება შესაბამის ჩეევებს, ოსტატობას და განსხვავებულ სპეციფიკურ ტექნოლოგიას მოითხოვდა. ჩვენი ერთი ვერსიით მონეტის ნაშადას, სპილენძის გულგულას, რომლის დნობის ტემპერატურა 1083°C , ამოავლენდნენ გადამდნარ ვერცხლში, რომლის დნობის ტემპერატურაა $- 960^{\circ}\text{C}$. ამ პროცესის დროს ვერცხლი მას მჭიდროდ ეკეროდა, ფარავდა თხელი ფირფიტის სახით (იხ. სურ. 23); შემდეგ ნაშადად მუშავდებოდა სიქის (შტამპი) მეშვეობით. ამიტომ მისი გარჩევა სრულფასოვანი მონეტებისაგან ძნელია. დროთა განმავლობაში, მიმოქცევის პროცესში მონეტა იცვითებოდა და სიყალბე მუქადენდებოდა. ჩვენს ხელთ არსებული ქიმიური ანალიზის შედეგები (ცხრილი III-IV) გვაფიქრებინებს, რომ ფასისის ზარაფხანაში ვერცხლის ზოდები სხედასხვა ხარისხისა და წარმომავლობის მაღარო-საბადოდან იყრიდა თავს. ჯერ-ჯერობით საქართველოში არ მოიპოვება თანამედროვე ხელსაწყოები – რენტგენული ანალიზატორ AP – 104 ტიპისა, რომელიც საშუალებას მოგვცემდა მონეტის დაუზიანებლად მიგველო მისი შედგენილობის სრული სპექტრი, მიკროელემენტების უმცირესი დოზის ჩვენებით; ჩვენ იძულებული ვართ კვლევის ამ ეტაპზე მაქსიმალურად შევზღუდოთ საანალიზო მონეტების რაოდენობა, ქიმიურად დავაშუშაოთ არა მუზეუმების ფონდებიდან აღებული დოკუმენტირებული ნიმუშები, არამედ შემთხვევით აღმოჩენილი და კოლექციონერების მიერ ამ საქმისათვის შემოწირული მონეტები, სულ 20 ცალი (მათი ქიმიური ანალიზი ჩატარდა

1. იხ. Пахомов Е., Монеты Грузии, Тб 1970 сс. 10, 278 (მეორე გამოცემა)

2. Капанაძე Д., Грузинская нумизматика. М. 1955, с. 35

საქართველოს მეცნიერებათა აკადემიის ფ. თავაძის სახელობის მეტალურგიისა და მასალათმცოდნეობის ინსტიტუტის მასალათა ქიმიური შემადგენლობის კვლევის ლაბორატორიაში).

ცხრილი III

№ როზე	სინჯის დასახელება	სინჯის №	ელემენტების მასიური წილი %								
			Ag	Cu	Au	Sn	Bi	Tl	Ni	AS	B
1	ოლხური თეთრები	№1	54,0	43,8	0,003	—	0,005	0,01	0,001	—	0,01
2	ახეუარ დრაქმები	№2	48,3	49,5	0,004	—	0,003	0,01	—	—	0,007
3	შემთხვევით მონაპოვარი	№3	53,7	43,7	0,006	0,002	0,006	0,01	0,008	—	0,02
4	კერძო კო- ლექციიდან	№4	54,8	41,7	0,004	—	0,02	0,01	—	—	0,03

დამატებით, კიდევ ოცდაათი კოლხური თეთრის ქიმიური, მიკროენტგენოსპექტრალური ანალიზი აპარატ Camebax microbeam-ზე ჩატარდა საქართველოს ტექნიკური უნივერსიტეტის გეოლოგიისა და მინერალურ ნივთიერებათა კვლევის, დიაგნოსტიკისა და გადამუშავების რესპუბლიკურ ცენტრში, ხელმძღვანელი გეოლოგიურ-მინეროლოგიურ მეცნიერებათა დოქტორი, პროფესორი ნოდარ ფოფორაძე. შედეგები გამოქვეყნებულია.¹ ისინი არ ცვლიან წარმოდგენილ ვითარებას. დოკუმენტურად კელაე მტკიცდება მათი სუბერატული ხასიათი. ამ კოლხურებსაც აქვთ სპილენძის გული (გულგულა) და ვერცხლის ქერქი, გარეთა შრე, თხელი გარსაკრავი. მასში ვერცხლის სინჯი საკმაოდ მაღალია, საშუალო მაჩვენებელი 96% აღწევს. სპილენძის საშუალო შემცველობა კი საკმაოდ მცირეა – 3,5%. მონეტის გარსაკრავში ვერცხლის წყლის მაღალი შემცველობიდან გამომდინარე სტატიის ავტორები თვლიან: სპილენძის საგულე ნამზადი დაბალ ტემპერატურაზე გახურების შემდეგ ვერცხლის გარსით დაუფარავთ ამაღლამის მეთოდით. ამის შემდეგ კი რკინის სიქების მეშვეობით მასზე ხარის თავისა და ღვთაების გამოსახულებები ამოუტევიფრავთ. შეადარეს რა კოლხური თეთრის ქიმიური ანალიზის შედეგები, საქართველოს სპილენძისა და ვერცხლის საბადოების ნიმუშებს, სპეციალისტები მივიდნენ იმ დასკვნამდრომ მათი წარმოებისას ქვემო ქართლის, კერძოდ კაზრეთის ნედლეულს იყენებდნენ. თუმცა, სამწუხაროდ ბოლნისის რაიონისა და საერთოდ ქვემო ქართლში, ბორჯომის ხეობისაგან განსხვავებით კოლხური თეთრების აღმოჩენის ფაქტი დღემდე არ დადასტურებულა.

1. ფოფორაძე ნ., გაჩეჩილაძე ხ., გერაძე გ., კოლხური თეთრის ქიმიური შემადგენლობა. სამთო ჟურნალი, 2005, №2, გვ. 14-22

ჩანს, რომ კოლხური თეთრის სუბერატობა იმთავითვე ცნობილი გახლდათ და ამიტომ მას გასავალი ქვეყნის გარეთ პრაქტიკულად არ ჰქონია. კოლხეთში, ასევე შედარებით მცირეა ძვ. წ. V-III ს.ს. უცხოური მონეტები. არ არის გამორიცხული მათ აღნობდნენ და შემდეგ კოლხურების დასამზადებლად იყენებდნენ, რაც დიდი მოგების საშუალებას იძლეოდა სინჯის შემცირების მეშვეობით. შეიძლება, კოლხური თეთრის "ორიგინალური" ტექნოლოგიიდან გამომდინარე, რომ მათ ნაშნადებს ყალიბებში ასხამდნენ და მერე ხდებოდა შტემპელებით გამოსახულებების სერიული დატანა. თაველშისაცემია მათი სერიების დიდი მრავალფეროვნება – უხეში, სქემატური ცალებიდან მაღალმხატვრული ნიმუშებით დამთავრებული. ქიმიურმა ანალიზებმა დაადასტურა კოლხური თეთრების ცვეთის კვალი, რაც მათი მიმოქცევაში ხანგრძლივი ყოფნის დასტურია. ქვეყნის გარეთ მათ ნდობა დაკარგული ჰქონიათ.

ცხრილი IV
კოლხური თეთრის ქიმიური შემადგენლობა

№	სამარხის დასახელება	ნივთის დასახელება	ნივთის დეტალი	განსახილველი ადგილი	ელემენტის პროცენტული შემცველობა								
					Ag	Sb	Sn	Si	Cu	Pb	As	Fe	ჯამი
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
1		კოლხური თეთრი	ზედაპირი	4	92.46	—	—	—	2.70	0.95	—	—	96.11
				6	96.41	—	—	—	1.42	0.52	—	—	98.38
				8	96.68	—	—	0.06	1.56	0.65	—	—	98.95
				9	94.91	0.15	—	0.11	1.43	—	1.39	—	97.99
				3	87.43	—	—	0.01	0.07	0.55	0.01	—	88.07
			განიკვეთი	5	67.02	—	—	—	30.92	1.72	0.14	—	99.8
				7	16.55	—	—	—	76.47	3.45	0.21	—	96.68
				9	77.67	—	—	—	13.74	8.35	0.19	—	99.86
				11	91.74	—	—	0.02	3.89	0.83	2.40	—	99.07
				12	93.93	—	0.09	0.04	3.89	1.57	—	—	99.53
2		კოლხური თეთრი	ზედაპირი	18	93.30	—	0.06	—	3.33	2.52	—	0.10	99.15
				13	51.76	0.03	—	0.08	47.58	—	0.03	—	99.48
				16	47.59	—	—	0.26	48.05	3.13	0.50	—	99.53
		განიკვეთი		17	57.59	—	—	0.09	31.34	8.66	1.20	—	98.88
				18	8.65	—	—	—	83.61	4.50	0.13	—	96.89

№	სამარხის დასახელება	ნივთის დასახელება	ნივთის დეტალი	განსაზღვრის აღგები	ელემენტის პროცენტული შემცველობა								
					Ag	Sb	Sn	Si	Cu	Pb	As	Fe	ჯამი
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
3		კოლხური თეთრი	ზედაპირი	14	90.27	0.12	0.20	0.16	8.13	—	—	0.03	98.91
				15	90.56	0.02	0.08	—	8.74	0.35	—	0.01	99.76
				16	92.15	—	0.06	0.07	7.46	—	—	—	99.74
			განივკეუთი	20	0.97	0.05	—	0.07	77.02	0.78	—	0.02	78.91
				20	90.70	—	—	—	8.66	—	—	—	99.36
				22	25.27	—	—	—	70.88	3.81	—	—	99.96
4		კოლხური თეთრი	ზედაპირი	25	70.63	0.21	—	0.05	26.08	2.66	—	—	99.63
				31	76.16	—	—	0.06	21.95	0.57	0.41	—	99.15
				6	90.34	—	—	—	6.90	—	2.67	0.03	99.94
			განივკეუთი	8	91.32	0.06	—	—	7.83	—	—	0.01	99.22
				9	90.01	—	—	—	7.22	0.05	0.02	—	97.3
				6	12.91	—	—	—	66.51	—	—	—	79.42
			განივკეუთი	9	88.81	—	0.14	0.52	8.85	1.53	—	0.09	99.94
				32	89.01	—	—	0.12	6.96	1.67	—	—	97.76
				33	73.66	—	—	—	25.45	—	—	—	99.11
				21	90.18	0.22	—	0.20	1.97	2.69	—	—	95.26
5		კოლხური თეთრი	ზედაპირი	22	91.37	0.03	0.01	—	4.47	0.56	—	—	96.44
				23	90.93	—	0.01	—	4.87	—	3.43	—	99.24
			განივკეუთი	36	75.03	0.01	—	0.30	20.04	3.58	0.28	—	99.24
				38	0.06	0.06	—	0.07	91.19	7.92	0.15	—	99.45
				39	7.12	—	—	0.03	84.54	0.20	—	—	91.89
				43	81.37	—	—	0.17	13.79	2.25	0.21	—	97.79
				1	90.92	0.07	—	—	3.98	1.52	2.91	0.02	99.42
			განივკეუთი	2	95.98	—	—	—	3.10	0.61	—	0.06	99.75
				3	91.36	—	—	—	3.67	0.96	—	0.05	96.04
				47	79.43	—	—	0.02	0.03	—	—	—	79.48
				49	68.71	—	—	0.03	10.45	3.92	0.24	—	83.35
				50	29.41	—	—	0.06	67.78	2.01	0.36	—	99.62
				52	70.14	—	—	0.21	27.86	—	0.78	—	98.99
				53	11.41	—	—	0.22	71.95	2.05	0.05	—	85.68

№	სამარხის დასახელება	ნივთის დასახელება	ნივთის დებილი	განსაზღვრის ადგილი	ელემენტის პროცენტული შემცველობა						
					G	Sb	Si	Cu	Pb	As	ჯამი
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
7		კოლხური თეთრი	ზედაპირი	2	92.11	—	—	4.61	2.45	0.35	99.52
				3	92.77	—	—	4.04	2.18	0.39	99.38
				5	92.07	—	—	3.26	—	0.15	95.48
			ბანიკეპეითი	3	15.15	—	—	80.27	2.38	0.35	98.15
				6	17.40	—	—	80.69	0.97	0.45	
				9	86.87	—	—	9.56	3.56	—	99.51
				12	85.10	—	—	9.60	0.48	0.24	99.99
											95.42
8		კოლხური თეთრი	ზედაპირი	6	94.18	—	—	2.67	2.18	—	99.03
				8	94.41	—	—	3.86	0.13	0.43	98.83
				9	92.71	—	0.04	4.50	—	—	97.25
			ბანიკეპეითი	3	77.14	0.03	0.87	4.09	—	0.17	82.3
				16	18.08	—	0.02	79.91	—	0.06	98.07
				17	86.49	—	—	11.48	1.31	0.01	
				19	91.09	—	—	6.84	0.54	0.30	
											99.29
											98.77
9		კოლხური თეთრი	ზედაპირი	8	90.87	—	—	6.49	—	0.39	97.75
				9	92.30	—	—	4.75	1.57	0.66	99.28
				11	90.94	—	—	5.79	0.68	0.53	97.94
			ბანიკეპეითი	29	17.58	0.07	—	79.26	0.90	0.1	
				31	85.85	—	—	11.35	1.72	0.49	97.91
				33	15.17	0.06	—	80.03	1.65	0.27	99.41
				34	87.17	—	—	10.26	2.27	—	97.18
											99.7
10		კოლხური თეთრი	ზედაპირი	17	89.05	0.03	—	5.09	2.18	—	96.35
				18	92.42	0.04	—	6.00	—	—	98.46
				19	96.51	—	—	1.89	—	—	98.4
			ბანიკეპეითი	21	21.69	0.07	—	75.02	1.11	0.82	98.71
				25	60.48	—	0.14	39.09	—	0.02	99.73
				26	77.23	0.08	—	20.81	1.39	0.40	99.91
				28	90.86	—	—	8.81	—	—	99.67

II-IV ცხრილებში წარმოდგენილი კოლხური თეთრების ქიმიური ანალიზი, მიუხედავად მათი რაოდენობრივი შეზღუდულობისა, მაინც იძლევა ზოგიერთი დასკვნის გაკეთების საშუალებას. მონეტების სინჯი ასახავს კონკრეტულ, რეალურად არსებულ სამონეტო პოლიტიკას, რის შედეგადაც სპილენძის წილი 50% აჭარბებდა. როგორ რეაგირებდა ამაზე კოლხეთის შიდა ბაზარი, ჩვენთვის უცნობია, მაგრამ (ფასისს?) ამ პოლიტიკის წყალობით ორჯერ თუ მეტად არა, უნდა გაეზარდა თავისი შემოსავალი. თუ რა დიდ როლს თამაშობდა ეს ქალაქი კოლხეთის ეკონომიკაში, ჩანს სტრაბონის ცნობიდან, რომლის თანახმადაც ფასისი კოლხთა სავაჭრო ადგილია (Strabo, XI, II, 17), მათი ემპირიონი, ხოლო ევქსინეს პონტოს აღმოსავლეთი მონაკვეთი "კოლხთა ზღვადაც" მოიაზრებოდა (Strabo, XI, I, 6). კოლხეთის საზღვაო-სახმელეთო კომუნიკაციების მეშვეობით ძვ.წ. V-II ს.ს. წინაურდება ფასისი და მისი საშუაშალო საგარეო ვაჭრობა. ნიშანდობლივია, რომ ქერჩთან, ბოსფორის ნიშფონში, დამეტრას ტაძრის არქაულ ფენებში აღმოჩენილია ორი კოლხური ნახევარდრაქმა და კოლხური ქვევრები.¹ ჩრდილოეთ შავიზღვისპირეთში ხშირად გვხვდება კოლხური ამფორები, ღვინის გადასახიდი ტარა, რაც კოლხეთის ეკონომიკაში, მის საგარეო ვაჭრობაში მევენახეობა-მეღვინეობის მნიშვნელობაზეც მეტყველებს. კოლხური ქვევრები ნაპოვნია პანტიკაპონში, მირმეკსონში, ტირატიკში და სხვ. ვარაუდობენ, რომ ქვევრებით კოლხეთიდან გაქონდათ სელის ზეთი, ცვილი და თაფლი, ღვინო და სხვ.²

როგორც ცნობილია, სოფლის მევენახე-მეღვინე მოსახლეობას უკავშირდება დასავლეთ საქართველოში ძვ.წ. IV-II ს.ს. ფართოდ გავრცელებული ქვევრსამარხები, რომლებშიც, როგორც აღენიშნეთ, კოლხური თეთრებიც არის წარმოდგენილი. მართალია, ეს კოლხური თეთრები ყოველთვის მიცვალებულების ქონებრივი შეძლების მაჩვენებელი როდია,³ მაგრამ უდავოა ამ უშუალო მწარმოებლების მასის ჩართვის ფაქტი საბაზრო ეკონომიკაში, კომერციულ საქმიანობაში. მათ ტოპოგრაფირებაზე დაკვირვება გვიჩვენებს, რომ მონეტები ქვეყანაში ვრცელდებიან არა მარტო ფასის-ყვირილას სავაჭრო მაგისტრალის მეშვეობით, არამედ სარეგიონთაშორისო (აფხაზეთი-სამეგრელო-გურია, აჭარა, იმერეთი და სხვ.) შიდა საურმე გზებით. კოლხური თეთრები ნაპოვნია როგორც მაღალმთიან რაიონებში, მაგ. სვანეთში,⁴ ლენტეხსა და ონში, ასევე შიდა ქართლში ცხინვალთან და ბორჯომის ხეობაში, რაც ამ

1. Скудилова В.М., Находки колхидских монет и пифосов в Нимфе. ВДИ, 1952, №2, сс. 238-242, შეად. Голеница К., Монеты из раскопках Нимфея 1939-1970 гг. НЭ, XI, 1974, с. 67 ამ მონეტებს ის 420-375 წწ. ათარიღებდა

2. ინაძე მ., სავაჭრო ურთიერთობათა ისტორიიდან კოლხეთში; კავკასიურ-ახლოაღმოსავლური კრებული, II, თბ. 1962, გვ. 98, 99

3. თოლორდვა ე., ლაქრძაღვის წესები ელენისტური ხანის საქართველოში; თბ. 1980, გვ. 66

4. ჩართოლანი შ., მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის. თბ. 1976, გვ. 28, ტაბ. XIV, 2,3

კომუნიკაციების აქტიური ფუნქციონირების, ამ გზებზე ფულისა და საქონლის ინტენსიური მოძრაობის დამადასტურებელია. ამ ფონზე გაზვიადებულად არ უნდა მოგვეჩვენოს სტრაბონის ცნობა ქვეყნის მთავარ საეპიკრო, რიონ-ყვირილას მაგისტრალზე 120 ხიდის არსებობის შესახებ (Strabo, XI, 3, 4). კოლხური თეთრების გავრცელების არეალი ნათლად გეიხენებს ძვ.წ. V-III ს.ს. დასაწყისით საქართველოში ერთიანი ეკონომიკური სივრცის არსებობას, რასაც განაპირობებდა კოლხეთის სახელმწიფო. ამასთანავე კოლხური ფულის აღმოჩენის სიხშირე, მიუხედავად იმისა, თუ ვინ ჭრიდა მას, უდავოდ ქვეყნის კლასობრივი დიფერენციაციისა და სახელმწიფოებრივი კონსოლიდაციის მაღალი ფორმის არსებობის დამადასტურებელია.¹ არქეოლოგიური მასალების ანალიზის თანახმად, ძვ.წ. V-IV ს.ს. კოლხეთის ეკონომიკა დინამიურად ვითარდებოდა შესაბამისი პოლიტიკური სტაბილურობის პირობებში.

ძვ.წ. V-IV ს.ს. იზრდება წარმოება, მეცხოველეობა, მიწათმოქმედება, ხელოსნობა. ქვეყანა დიდი რაოდენობით აწარმოებს სასაქონლო პროდუქციას, რომელიც აღარ არის გათვლილი მხოლოდ საშინაო მოხმარებაზე. წინაურდება საგარეო ვაჭრობა, შესაბამისად იზრდებოდა პირადი საკუთრების მასშტაბები, რაც კარგად ჩანს კოლხური თეთრების განძების მაგალითზე. კოლხური თეთრი რომელიც ძვ.წ. VI ს. მიწურულში მოიჭრა, როგორც ფასისის? საქალაქო მონეტა, თუმცა სულ მალე გადაიქცა მთელი ქვეყნის ძირითად საგადასახადო საშუალებად, წამყვან ფულად ერთეულად, თაყისებურ ეროვნულ ეალუტად, რომელიც ნაკლები რაოდენობით, ინერციით ძვ.წ. III ს. განაგრძობდა არსებობას, მიუხედავად ალექსანდრე მაკედონელის ოქროსა და ვერცხლის ფულის მოზღვაებისა. ამ მხრივ ნიშანდობლივია ც. თოლორდავას მიერ ეანში გათხრილი №15 სამარხი, რომლის დასაქრძალავე ინეენტარში, გარდა ალექსანდრე მაკედონელისა და ფილიპე III მაკედონელის (ძვ.წ. 323-316 წ.წ.) ოქროს სტატერებისა, ორი ჩვეულებრივი ტიპის კოლხური თეთრი, ტრიობოლი აღმოჩნდა.² ამასვე მოწმობს ქობულეთ-ფიჭვნარში, ჯერ კიდევ 1940 წელს შემთხვევით ნაპოვნი ორი კოლხური ნახევარდრაქმა და ალექსანდრე მაკედონელის (ძვ.წ. 336-323 წ.წ.) სტატერი, რომლებიც საქართველოს ისტორიის ს. ჯანაშიას სახ. სახელმწიფო მუზეუმის განძების ფონდში ინახება.

დაწვრილებით განვიხილავთ სოფელ ცაიშში შემთხვევით მოპოვებულ "კოლხურ თეთრებს." ივ. ჯავახიშვილის სახ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის კულტურის ისტორიისა და თეორიის კათედრაზე ახალგაზრდებმა მოიტანეს ზუგდიდის რაიონის სოფელ ცაიშში შემთხვევით აღმოჩენილი არქეოლოგიური მასალები (მადლობას მოვახსენებთ ზუგდიდის

1 კახიძე ა., ვიკერსი მ., ფიჭვნარი, I, ბათუმი – ოქსფორდი, 2004, გვ. 47

2. ეანი VIII, არქეოლოგიური გათხრები, თბ. 1986, გვ. 84-85

მკვიდრს ბატონ რუსლან ჩუხუას აღნიშნული კომპლექსის გადარჩენისა და ჩვენამდე მოტანისათვის). ის შედგებოდა ბრინჯაოს ე.წ. ზურგჩაზნეკილი, რკალგახსნილი, ბურთულებითა და ცხოველის, გველის თავებით შემკული სხვადასხვა ტიპის სამაჯურებისა, ვერცხლის საკისრე რგოლებისა, ვერცხლის საყურეებისა და მძივსაკიდებისაგან (სურ. 12). აღნიშნული არტეფაქტები დამახასიათებელია დასავლეთ საქართველოს, ისტორიული კოლხეთის ძვ.წ. III-II ს.ს. მატერიალური კულტურისათვის (მათიაშვილი, 2005, გვ. 10-12, თოლორდავა, 1980, გვ. 12, კილურაძე, 1968, ს. 51-53). აღნიშნულ კომპლექსში შედიოდა ცუდად შემონახული მცირე ზომის ვერცხლის მონეტები 79 ცალი (სურ. 9-10-11), მიუხედავად ამისა, მონეტები განისაზღვრა როგორც ჩვეულებრივი II ტიპის "კოლხური თეთრები." აგრესიულ გარემოში (ნესტიანი მიწა) დიდი ხნის განმავლობაში ყოფნის გამო ამ მონეტათა გამოსახულებები ძნელად გასარჩევია. მხოვენლთა იმფორმაციით ეს მონეტები მიწის სამუშაოების დროს დანგრეული ქვევრსამარხებიდან ამოუკრეფიათ. ძვ.წ. IV-II ს.ს. კოლხური ქვევრსამარხების დასაკრძალავ ინვენტარში, როგორც წესი, წარმოდგენილია კოლხური თეთრების მცირე ნომინალები, ნახევარდრაქმიანი საფასეები. მათი რიცხვი მერყეობს ერთიდან რამოდენიმემდე. ფულის სამარხში ჩაყოლების ჩვეულება ბერძნული კულტურის გავლენით ვრცელდება საქართველოში. თავის მხრივ, აღნიშნული წესი ასახავს ქვეყნის ფულად-სასაქონლო ურთიერთობების გარკვეულ დონეს. ამ პროცესში აქტიურად არიან ჩაბმულნი კოლხეთის სასოფლო თემების წარმომადგენლები, მიწათმოქმედი (მევენახე, მეღვინე) მოსახლეობის საშუალო ფენები. მათ უკავშირდებათ ისტორიულ კოლხეთში ესოდენ გავრცელებული ქვევრსამარხების კულტურა. (ინაძე, 1994, გვ. 147). სამარხებში აღმოჩენილი მონეტები ადასტურებენ უშუალო მწარმოებელთა აქტიურ მონაწილეობას ქვეყნის სავაჭრო-სასაქონლო ურთიერთობებში. ამასთანავე, როგორც აღვნიშნეთ, კოლხური თეთრი სიმდიდრის დაგროვების საშუალება გახლდათ, რაც მათი საკმაოდ მრავალრიცხოვანი განმეების აღმოჩენის ფაქტებითაც დასტურდება. როგორც აღვნიშნეთ ყოფაში ასეთ წვრილ ხურდა ფულს პირით ატარებდნენ (მაგ. იხ. არიტოფანეს კომედია "ფრინველები" ლექსი 503) შესაბამისად გარდაცვლილსაც ქარონის კუთვნილი გასამრჯელო პირით უნდა ეტარებინა. ნავით "გალმა" გადაყვანის ფასი ორი ობოლით ყოფილა განსაზღვრული (არისტოფანე, "ზაყაყები" ლექსი 139, 142) მათი რაოდენობა კოლხთა სამარხებში ჰირისუფალთა შეძლებაზე ან ინფლაციურ პროცესებზე შეიძლება ყოფილიყო გათვლილი. ცაიში ახლად აღმოჩენილი კოლხური თეთრები, რომელთა შუბლზე გრძელთმიანი ღვთაებაა გამოსახული, ხოლო ზურგზე მისი საკულტო ცხოველის, ხარის თავი მარჯვნივ, გამოირჩევა რემედიუმი, წონის მკვეთრი სხვაობით (ცხრილი VI-XII) განსხვავებულია მონეტების დიამეტრი. შესაძლებელია მათი საშუალო წონის გამოყვანა, რაც 0.98 გრამს უტოლდება. ნახევარდრაქმიანი საფასეების წონის

ასეთი მკვეთრი შემცირება, განახევრება მისი გვიანდელი სერიებისათვის არის დამახასიათებელი, რაც ცაიშის ქვევრსამარხების თარიღითაც ძვ.წ. III-II ს.ს. -- გვიანელინისტური ხანა -- დასტურდება. ცაიშური მონეტების წონა 0.35 გრ. და 1.71 გრ. შორის მერყეობს, რაც მხოლოდ მათი დაცულობის ხარისხით არ უნდა აიხსნას. სპეციალისტებს დაფიქსირებული აქვთ კოლხური თეთრების წონისა და სინჯის ეტაპობრივი შემცირების ტენდენცია. რაც ცაიშური ახლადდამოჩენილი მონეტებითაც დასტურდება. ბევრი მათგანი სუბერატულია და განეკუთვნება ე.წ. პლაკირებულ მონეტათა კატეგორიას. ისინი დამზადებულია ვერცხლის თხელგარსიან სპილენძის სამონეტო რგოლისგან და არ შეიძლება ჩაითვალოს სრულფასოვან საფასედ. ექვსი მონეტა აღნიშნული კოლექციიდან გადაეცა თსუ ბირთვული ფიზიკის სამეცნიერო კვლევით ლაბორატორიას. (ხელმძ. პროფ. ნ. გუბაძე) ლაზერული, სპექტრული ანალიზების ჩასატარებლად. მათი წონებია: 0.39 გრ; 0.63გრ; 0.79 გრ; 1.08 გრ; 1.32 გრ; 1.35 გრ. შესაბამისი დიამეტრებია: 7 მმ; 7.1 მმ; 7.3 მმ; 7.4 მმ; 8.8 მმ; 9.7 მმ.

ასეთი ე.წ. პლაკირებული, სუბერატული მონეტები ელინისტურ ხანაში, რომაული ეპოქისაგან განსხვავებით, დიდი იშვიათობაა (Глущенко, 2008, გვ. 247) ფულადი მეურნეობის ისტორიისათვის კოლხური თეთრების, სუბერატიული, პლაკირებული მონეტების მოჭრა თავისთავად მნიშვნელოვანი სოციალურ-ეკონომიკური მოვლენაა. მონეტების წონის და სინჯის გამიზნული შემცირება დიდ ეკონომიურ მოგებას აძლევდა სახელმწიფო ინსტიტუტებს, ამასთანავე რეალურად ამცირებდა მათ მსყიდველობით უნარს და ზრდიდა ინფლაციის დონეს. ცხადია ამ მონეტების გაუფასურების პროცესი, პლაკირებული საფასეების მოჭრის მასობრივი ხასიათი შეუმჩნეველი არ უნდა დარჩენილიყო, რაც მათ მიმართ უნდობლობას გამოიწვევდა მოსახლეობაში. სერიოზული საეკონომიკური გარიგებები კოლხეთის მთასა და ბარში, ელინისტურ ხანაში ძირითადად ალექსანდრე მაკედონელისა და ლისიმაქეს ოქროს ფულით, სტატერებით ხდებოდა, რომლებიც შემდგომ მათი ადგილობრივი მინაბადებით ჩაინაცვლა. თავის დროზე დ. კაპანაძემ და კ. გოლენკომ კოლხური თეთრის ემისიის შეწყვეტის მიზეზად ძვ.წ. IV ს. ბოლო მეათედში აღნიშნული მოვლენა მიიჩნიეს. ამასთანავე ეს, მათი აზრით, სულაც არ ნიშნავდა ქვეყნის ფულად-სასაქონლო მიმოქცევიდან მყისიერ ამოღებას. (Голенко, Капанадзе, 1965, გვ. 47) მართლაც, არქეოლოგიური მასალები, მათ შორის ცაიშში აღმოჩენილი კოლხური თეთრები, ადასტურებენ გვიანელინისტურ ხანაში, კერძოდ ძვ.წ. I ს. მათი მიმოქცევის ფაქტს. ამ მხრივ მნიშვნელოვანი აღმოჩენებით აღინიშნა ვანის ნაქალაქარზე (ძვ. ავტორების სური-სურიუმ) უკანასკნელ წლებში ჩატარებული არქეოლოგიური გათხრები. აქ სატაძრო კომპლექსთან დაკავშირებულ ძვ.წ. I ს. ფენებში დაფიქსირდა რამოდენიმე კოლხური თეთრი (მათიაშვილი, 2005, გვ. 74, ტაბ. XXX)

განსაკუთრებით გვინდა აღვნიშნოთ ცაიშური ტიპის სუბერატიული 5

მონეტა, (სურ. 10) რომელთა წონის სხვაობა -- რემედიუმიც მათ ქრონოლოგიურ თანხედრაზე უნდა მიგვანიშნებდეს (შიფ. 07:1/04 №1250-1255, წონა 0.63გრ; 0.79გრ; 1.08 გრ; 1.32 გრ; 1.35 გრ).

ცაიშისა და ვანის სუბერატულ მონეტებზე დაკვირვებამ გვიჩვენა, რომ ისინი ერთნაირი ტექნოლოგიით უნდა იყვნენ დამზადებული. 1) ჯერ ამზადებდნენ სპილენძის ნახევარფაბრიკატებს, ე.წ. "სამონეტო რგოლებისათვის." 2) ასეთი გულგულებისაგან ჰედავდნენ გარკვეული, დაახლოებით ერთნაირი მასის მქონე სერიული მონეტებისმაგვარ უსახო ნაშაადებს. 3) მათ ამაღლამის წესით ფარვდნენ ვერცხლის თხელი გარსით. 4) სიქების ე.წ. შტემპელების მეშვეობით იტვიფრებოდა გამოსახულებები ოფიციალური სახელმწიფო რელიგიური სიმბოლოებით.

ამ მონეტების დაცულობის ხარისხი და რაოდენობა არ იძლევა საშუალებას გამოვყოთ ერთნაირი სიქით მოჭრილი მონეტების ჯგუფები, დავადგინოთ მათი გამოყენების ინტენსივობა, შტამპელების რაოდენობა და სხვ. მონეტების დამზადების ტექნოლოგიური მხარე გვაფიქრებინებს, რომ მათ პროფესიონალი ოსტატები ჰყრიდნენ სახელმწიფო და არა კერძო ზარაფხანებში სამინაო ბაზრის საჭიროებისათვის. პრაქტიკულად კოლხური თეთრი ქვეყნის საზღვრებს გარეთ არ გადიოდა, რასაც, შესაძლოა მისი სუბერატობა განაპირობებდა.

ასეთია ჩვენი ხედვა კოლხეთის სამეფოს კულტურული ცხოვრების ეკონომიკურ მხარისა ძვ.წ. V-IV ს.ს., კოლხური თეთრების კულტუროლოგიური ანალიზის საფუძველზე.

ნიშანდობლივია, რომ XV ს. იტალიელი მოგზაური ჯოსაფატ ბარბარო სამეგრელოს აღწერისას აღნიშნავს: *tetari*—მეგრულად ფულს ნიშნავს, ისიც უნდა ეთქვას, რომ "ტეტარი" საკუთრივ თეთრს ნიშნავს და ამ ფერის სახელწოდებაში იგულისხმება ვერცხლის ფული, რომელიც თეთრი ფერისაა. ბერძნები ეხლაც ამბობენ "ასპირის" რაც ნიშნავს "თეთრს", თურქები "აკიას", რაც ნიშნავს თეთრს.¹ საინტერესოა ისიც, რომ ფულის ეს სახელწოდება საქართველოს სამეფოში ტრადიციულია და გიორგი XII დროსაც არსებულა. მაგალითად, ერეკლის სახანო გადასახადს "სამეფო თეთრით" იხდიდა.² საქართველოს ანექსიის შემდეგ, რუსეთის იმპერატორის ალექსანდრე I-ის უზენაესი ნებით 1804-1834 წ.წ. თბილისის ზარაფხანაში იჭრებოდა სრულფასოვანი ვერცხლის მონეტები წარწერით "ქართული თეთრი" რომელსაც გასაყალი მთელ კავკასიაში აქონდა. ტრადიციულად "კოლხური თეთრი" დასაყვლეთ საქართველოში VI-IV ს.ს. მოჭრილი ვერცხლის სამონეტო ჯგუფის ზოგადი სახელია, რომლის სახელწოდება ჩვენს მიერ განხილული მრავალრიცხოვანი ჰემიდრაქმებით, ე.წ. ჩეულებრივი II ტიპის ტრიობოლებით არის განპირობებული. ზოგიერთი

1. მაშისტვალისშვილი ე., იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ. თბ. 1981, გვ. 55

2. იოანე ბაგრატიონი, ქართლ-კახეთის აღწერა, თბ. 1986, გვ. 77

მკვლევარი მათ, ამ მონეტების რვავე ტიპს მიღების კოლონიის ფასისის, ქალაქ-სახელმწიფოს, პოლისის ზარაფხანას უკავშირებს. იმ ქალაქს, სადაც ეპიგრაფიკული მონაცემებით კოლონისტების მფარველის, აპოლონ ქეკემონის, აპოლონიანამძღოლის კულტი და ტიპარი არსებობდა.

ჩვენ შეგნებულად ავუარეთ გვერდი იმ ცნობილი სამონეტო ჯგუფის მსხვილ ნომინალებს, ტეტრადრაქმებსა და დიდრაქმებს, მაღალმატერულ და მაღალსინჯიან მონეტებს, რომელთა შესახებ ბევრია დაწერილი, მაგრამ მასთან დაკავშირებული საკითხები კვლავ გადაუჭრელია.¹ მათი წონითი მონაცემები (10,40 გრ., 12,72 გრ., 12,8 გრ., 8,6, 8,9 – 9,9 გრ.) ჩვეულებრივი II ტიპის ნახევადრაქმებისაგან განსხვავებით არ შეესაბამება ატიკურ სამონეტო წონით სისტემას.² გამომდინარე კოლხური პემიდრაქმების საშუალო წონიდან, რაც ჩვენი მონაცემებით 2,1 გრ. შეადგენს, ამ კოლხური თეთრის საფუძველი ატიკური დრაქმა ანუ ექვსი ობოლია. ამასთანავე, ჩვენი დაკვირვებით კოლხეთის შიდა ბაზარზე პრაქტიკულად არ მიმოიქცეოდა დრაქმა. რაც შეეხება ქუთაისის მუზეუმის უნიკუმს, ლომისა და ხარის თაიდან 5,5 გრ. ვერცხლის მონეტას, რომელიც კოლხურ დრაქმად იყო მიჩნეული,³ ის სტატერზე დაფუძნებულ სხვა სამონეტო სისტემას უნდა ეკუთვნოდეს.⁴ სამონეტო პოლიტიკის ეკონომიკურ საფუძველს წარმოადგენდა დაბალი თვითღირებულების მქონე დიდი ნომინალების სერიული გამოშვებები, რასაც ვერ ეხედავთ ძვ.წ. VI ს. მეორე ნახევრისა და ძვ.წ. IV ს. კოლხეთში. ის გარემოება, რომ კოლხური თეთრების განძებში გვხვდება მონეტების ნაშაადები, გლუვხედაპირიანი ე.წ. სამონეტო რგოლები, ნახევარფაბრიკატები კიდევ ერთხელ ადასტურებს ამ მასობრივი ემისიების ადგილობრივი ნედლეულის ბაზაზე რეგიონალური წარმოშობის ფაქტს. ისინი დღესაც იმდენად ხშირად მოიძეებიან, რომ გაზეთ “ბანკი +”-ის ცნობით “ახლაც ბლომად პოულობენ დასავლეთ საქართველოს ტერიტორიაზე”.⁵ ბლომადაა ისინი ჩვენი კოლექციონერების საცავებშიც, ისევე როგორც ქართული მონეტების სხვა სახეობანი.

ფიჭვნარის სამაროვანმა 1968 წლის გათხრების პროცესში (კოლხურ სამარხში) მოგვცა კიდევ ხუთი უნიკალური ვერცხლის ძალზე წვრილი მონეტა, რომლის

1. დუნდუა გ., კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1, თბ. 2003, გვ. 33 მაკალათია ს., კოლხური დიდრაქმა. საქართველოს სახ. მუზეუმის მოამბე, ტ. VII, თბ. 1933, გვ. 193-202

2. ტეტრადრაქმა იქ იქონის 17,2 გრ. დიდრაქმა 8,6 გრ., ხოლო დრაქმა 4,3 გრ., იხ. Scar D.R., Greek coins and their values, II Asia and North Africa. London, 1996, p. 32

3. Карападзе Д.Г., Грузинская нумизматика, М. 1955, с. 33

4. დუნდუა თ., კოლხური თეთრი და კოლხეთის ისტორიის ზოგიერთი საკითხი; თბ. 2002, გვ. 6 5. ხუბულური ჯ., კოლხური თეთრიდან დავით აღმაშენებლის ზარაფხანამდე, 1997, №33

ამიტომ ვთვლით, ზურგზე მოგვიფარავდა, რომლებსაც მილეტიურასევე კნინონეტებზე ვხვდებით (სურ. 21) ორივე შემთხვევაში ეს საფასები განვითარებული საქალაქო სამონეტო ურთიერთობების მაჩვენებელია, ამიტომ ძვ.წ. V ს. ამ მონეტების აღმოჩენა ბალიან მნიშვნელოვანია.

გაზომვა პრაქტიკულად ძნელია (სურ. 22), წონა 0.150; 0.111; 0.110 გრამია. ისინი დრაქმის 1/48 ნაწილს შეადგენენ, ანუ ჰემიტეტრატემორიონებია (ვიკერსი, კახიძე, ვაშალომიძე, 2010, გვ. 126,127. იხ. ბიბლიოგრაფია). მონეტის შუბლზე ღვთაების თავის გამოსახულებაა მარჯვნივ, ანუ იმავე პროფილისა, რომლებიც ჩვეულებრივ კოლხურ ნახევარდრაქმიანებზეა ამოტვიფრული. ზურგზე იგივე ფრინველია, რომლებსაც მილეტურ ასევე კნინ მონეტებზე ვხვდებით (სურ. 21) ორივე შემთხვევაში ეს საფასეები განვითარებული საქალაქო სამონეტო ურთიერთობების მაჩვენებელია, ამიტომ ძვ.წ. V ს. ამ მონეტების აღმოჩენა ძალიან მნიშვნელოვანია.

V მონეტების შეგროვების ისტორიიდან საქართველოში

საქართველოში მონეტების მოგზის მრავალსაუკუნოვანი ტრადიცია არსებობს. შესაბამისად ძველ მონეტათა შეგროვება მისი კულტურული ცხოვრებისათვის არ ყოფილა უცხო, უჩვეულო მოვლენა. ფულს წირავდნენ ეკლესია-მონასტრებს, წარმართულ სალოცავებს. სასოფლო-სამეურნეო სამუშაოების დროს ხშირად პოულობდნენ ღითონის ძველ ფულებს, რომლებსაც სასოებით ინახავდნენ ძველ ოჯახებში, ამის შესახებ არაერთი ცნობაა შემონახული XIX ს. ქართულ ჟურნალ-გაზეთებში.

ქართულ სამეფო კარზე, სულხან-საბა ორბელიანის თანახმად მუზეუმიც არსებულა საღაროსთან, სადაც ძველებური ნივთები, მათ შორის მონეტებიც ინახებოდა". ასეთი ვარაუდის გამოთქმის საშუალებას იძლევა თეიმურაზ ბატონიშვილის ერთი ცნობაც: "სხვათა და სხვათა ჟამთა შინა იპოვნესს მკედარნი ეს სახედ დაფლულნი სხვათა და სხვათა ადგილთა შინა ივერიისათა, რომლითაცა ჩვეულებანი ძველთა ქართლოსიანთანი უწყებულ არიან და ართუ მხოლოდ ძველთა ჟამთა ახალთაცა ამათ საუკუნეთა იპოვნენს რაოდენიმე მეფობასა შინა ირაკლი მეორისასა კერპთ მსახურებისა ჟამსა შინა დაფლულნი მკედარნი და ფულნი პირთა შინა დებულნი მათნი, და რომელნიმე რკინისა საჭურველთაგანი დაშთომილნი განუხრწნელად იცეებოდეს საღაროსა შინა მეფის ირაკლისასა ტფილისს და მოსელასა შინა ალა მაჰმადხან ყაჯრისსა, წარწყმდილ იქმნეს."² თეიმურაზ ბატონიშვილის დანიტერესებაზე ქართული ნუმიზმატიკით, გარდა მ. ბარათაშვილის ნაშრომის რედაქტირებისა, ეტყეველებს მისი მიწერ-მოწერა აკად. მ. ბროსესთან. მაგალითად ერთ-ერთ წერილში საუბარია წარმართული ხანის ქართულ მონეტებზე, კერძოდ აგვუსტეს დენარების ე.წ. ქართულ მინაბაძებზე, რომლებზედაც გაიუსი და ლუციუსი მგახლდათ გამოსახული. აქ ის ხედავდა ახ. წ. I ს. ორმეფობის

1. გაჩეჩელიძე გ., ქართული არქეოლოგიის ისტორია., თბ. 1996, გვ.3

2. ბაგრატიონი თ., ისტორია დაწყებითიდან ივერიისა, სანკტ-პეტერბურგი, 1848, გვ.52

ხანის ქართლის (იბერიის) მეფეებს, არზუქსა და არმაზელს. “ქართლის ცხოვრებას” (ქც. I. გვ. 49) შემონახული აქვს ქართულ ნუმისმატიკასთან დაკავშირებული უნიკალური ცნობა. სომხებთან ბრძოლაში დამარცხებულმა არზუქმა და არმაზელმა (ქც. სომხური თარგმანით “არზუქ და ამზეარი”) ზავი ითხოვეს: “და ესეცა აღუთქვეს ქართველთა, ეთარმედ ქალაქსა ამასა ჩვენსა ქართველთასა დრამა არტაბან მეფისა ხატით დაესცეთო.” ე. პახომოვს ეჭვი ეპარებოდა ამ ცნობის სისწორეში,¹ რადგან ასეთი მონეტა აღმოჩენილი არ ყოფილა, მაგრამ ძნელი წარმოსადგენია ამ ნუმისმატიკური კაზუსის გამოგონება. ავგუსტეს დენარები და მისი მცხეთური მინაბაძები (სურ. 8) დიდი რაოდენობით მიმოიქცეოდა გვიანანტიკურ ქართლში. რომაული დენარების მინაბაძებს, როგორც ჩანს, მართლაც მცხეთის სამეფო ზარაფხანა უშეებდა და არა ანგარიშიანი კერძო პირები, დიდგაჭრები.

არსებობს საკმაოდ საფუძვლიანი მტკიცებულებანი, რომ მეფე ერეკლე II ფლობდა ნუმისმატიკურ კოლექციას. აკად. ნ. ბერძენიშვილის მიერ გამოცემული დოკუმენტური მასალების III წიგნში (თბ. 1955) აღწერილი აქვს 1798 წლით დათარიღებული საბუთი, მეფის პირადი ქონების ძირითადი და დამატებითი ნუსხა. მასში წარმოდგენილია 962 ცალი მხოლოდ ოქროს მონეტა: ბიზანტიური, ირანული, თურქული, რუსული, ძველი ფრანგული და სხვა საფასეები. მათ შორის აღსანიშნავია “ერთი დიდი კონსტანტინეს ოქრო, ერთი სხვა ძველი ოქრო, ერკემლის სახე ზის, ოთხი ოქროს შაური... ერთი სხვა პატარა ოქრო.” ეს გვაფიქრებინებს, რომ მეფე ერეკლე II მართლაც დაინტერესებული ყოფილა ძველი მონეტების შეგროვებით (ჯავახიშვილი ნ. 2011 გვ. 304-305. იხ. ბიბლიოგრაფია).

საქართველოს მოსახლეობლეობაში საკმაოდ დიდი იყო ინტერესი შემთხვევით აღმოჩენილ თუ მემკვიდრეობით მიღებული ძველი მონეტებისადმი, არსებობდა მათი შენახვის ტრადიცია. გიულდენშტეტს საქართველოში მოგზაურობისას (გურია, სამეგრელო, იმერეთი) შეუგროვებია იქ ნაპოვნი ძველი ფულები და აღუწერია ისინი.² მ. ბროსე – ქართული ნუმისმატიკის შესწავლის პიონერი თავის “არქეოლოგიურ მოგზაურობაში საქართველოსა და სომხეთში” ნოქალაქევის აღწერისას საგანგებოდ აღნიშნავს – დავით დადიანს ბერძნულ-რომაული მონეტების შესანიშნავი კოლექცია აქონია.³ მ. მაჭავარიანი, ცნობილი მხარეთმცოდნე, წერდა სოხუმელი მოქალაქეების ს. ი. მეტაქსისა და მ. რ. ჟიეკოვიჩის ანტიკური მონეტების მდიდრული კოლექციების შესახებ.⁴ ისინი მონეტებს ადგილობრივი მოსახლეობისგან იძენდნენ, ისევე როგორც თბილისელი კოლექციონერი ა. გასიევი. მას ათიოდე წელიწადში 56 ოქროს, 178 ვერცხლის, 191 ბრინჯაოს მონეტა

1. პახომოვი ე., დასახ. ნაშრ. თბ. 1970, გვ. 15

2. Гнурев В. Ф., Экспедиции АН России в XVIII-XIX вв., М. Л. 1941, с. 241

3. როსსიეტ ეყაყე რტეოლოგიკეუ დანს ა ეორგიე ეტ დანს რმენიე. 1847-1848. შტ. ეტ., 1851, კ. 60

4. Мацавариани М., Очерки Абхазии. газ. “Черноморский вестник.” 1899. №212-215

შეუგროვებია.¹ ასევე თუ გადავავლებთ თვალს XIX ს. ქართულ პერიოდიკას, იმ დროს გამომაველ ჟურნალ-გაზეთებს, დაერწმუნდებით თუ რა ხშირია ცნობები ქვეყნის ამა თუ იმ კუთხეში ძველი მონეტების აღმოჩენის შესახებ. ცხადია ეს საზოგადოების დაინტერესების მანქენებელიცაა. ძველი მონეტები თავისუფლად იყიდებოდა თბილისის ბაზრებზე.

1862 წელს დონიდან არქეოლოგიური საზოგადოებისათვის გენერალ-ლეიტენანტ ბაკლანოვს საჩუქრად რამოდენიმე ქართული მონეტა გამოუგზავნია. მ. ბროსეს განსაზღვრის მიხედვით მათ შორის ყოფილა თამარ მეფის 1200 წლით დათარიღებული სპილენძის კარგად შემონახული ცნობილი სამონეტო ტიპი. მეფე დემეტრე თავდადებულის ვერცხლის ფული, ბაქარის სპილენძის საფასეები მოჭრილი თბილისის ზარაფხანაში 1718 წ. ხოხბის (ფარშევანგის. ავტორები) გამოსახულებით, ერეკლე II 1776-77 წ.წ. სპილენძი. მ. ბროსე აღნიშნავს “ძალზე ძველი მონეტის” შესახებ, რომლის ზურგზე მაცხოვრის გამოსახულებაა. ამ მონეტების შესახებ მ. ბროსეს მოუხსენებია აღმოსავლური არქეოლოგიის განყოფილების სხდომისათვის. მონეტების განსაზღვრისას ის მ. ბარათაევის (ბარათაშვილის) აზრებს ითვალისწინებდა.

უნდა აღინიშნოს, რომ რუსეთის იმპერიაში მონეტების კოლექციონერობა კარგ ტონად ითვლებოდა. მის შეგროვებას მისდევდნენ სამეფო ოჯახის წევრები, დიდებულები, ინტელიგენციის წარმომადგენლები. კაეკასიაში სამსახურის დროს შეაგროვეს მონეტების მრავალრიცხოვანი კოლექციები ბართოლომეიმ და კომაროვმა. XIX ს. დასასრულსა და XX ს. დასაწყისში ძველი მონეტები შეუზღუდავად იყიდებოდა როგორც ოფიციალურ აუქციონზე, ასევე ანტიკვარულ მაღაზიებში კერძო პირების მიერ. სამონეტო ბაზარი მოსკოვსა და პეტერბურგში ძალზე გაჯერებული ყოფილა,² რადგან კაეკასიის გარდა აქ მონეტების დიდი პარტიები თურქეთიდან, კერძოდ სტამბოლიდან შემოდის. იმ დროიდან კერძო რუსულ კოლექციებში წარმოდგენილი ყოფილა იშვიათი ეგზემპლარები კომნენოსის ეპოქის ტრაპეზუნტის იმპერიისა (1204-1461 წ.წ.) და ნიკეელი ლასკარიდების (XVIII ს.) სამონეტო სერიებისა. მოსკოვში არსებობდა “ნუმიზმატური საზოგადოება,” რომელსაც წლების განმავლობაში ცნობილი კოლექციონერი ფ.ი. პროვე თავეცობდა. საზოგადოება გამოსცემდა სამეცნიერო შრომებს.³ მოსკოვში და პეტერ ბურგში ეწყობოდა მონეტების გამოფენა-გაყიდვები, იბჭდებოდა კატალოგები. კერძო კოლექციებში ე.წ. აღმოსავლურ მონეტებში წარმოდგენილი ყოფილა ქართული საფასეებიც.

1. Гасиев А. А., *დასახ. ნაშრ. გვ. 78*

2. Заваротная Л. А., Коллекционер Александр Григорьевич Голиков (1865-1940). Жур. “Монеты и медали” (МИМ), II, М. 2004, miTiTebulia. golikovs werili “Старая пумизматическая Москва” жур. “Советский коллекционер,” 1925

3. მასში დაიბეჭდა მაგ. ო. რეტოვსკის სტატია არისტარქე კოლხელის ვერცხლის მონეტის შესახებ. იხ. Ретовский О., Драхма Аристарха Колхидского. Труды Моск. пум. общества. т. III, М. 1905

მაგალითად, ცნობილი ნუმიზმატიკოს ა. გოლიკოვის კუთვნილებაში იყო თამარ მეფის მონეტების 20 ეგზემპლარი.¹ თავისი “მიუნც კაბინეტი” აქონდა მოსკოვის სახელმწიფო უნივერსიტეტის, სადაც XVIII ს. ორმოცდაათიანი წლებიდან იკითხებოდა ლექციების კურსი ნუმიზმატიკაში.

საქართველოში არსებული “კაეკასიის ისტორიისა და არქეოლოგიის საზოგადოება,” თავის პერიოდულ სამეცნიერო გამოცემაში “მაცნე,” აქვეყნებდა ნუმიზმატიკური ხასიათის წერილებს.² გიორგი მიხეილის-ძე რომანოვმა, დიდმა მთაწარმა “ქართულ თეთრებს, ევრცხლის მონეტების ე.წ. რუსულ-ქართულ სერიას” სპეციალური ნაშრომიც კი მიუძღვნა.³ ამ დროისათვის მონეტების კარგი კოლექცია აქონდათ შეგროვებული კაეკასიის მუზეუმსა და ქართველთა შორის წერა-კითხვის გამავრცელებელ საზოგადოებას, საეკლესიო მუზეუმს. კაეკასიის მუზეუმი 1918 წელს საქართველოს მუზეუმად გადაკეთდა. საკმარისია ითქვას, რომ მუზეუმის ფონდების შესავსებად დიდად ზრუნავდა ე. თაყაიშვილი. სწორედ მისი თაოსნობით 1920 წელს მუზეუმს შეუძენია ცნობილი თბილისელი კოლექციონერის ა. ტერ-ოგანოვის 700-მდე ძველი მონეტა. 1917 წლის ოქტომბრის გადატრიალებამ რუსეთში, თავისი დალი დაასვა მონეტების კოლექციონერობას. საბჭოთა ხელისუფლების პირველი დეკრეტებით, რომელიც 1921 წლის ანექსიის შემდეგ საქართველოზეც გაერცვლდა, იკრძალებოდა კერძო პირთა მიერ ყოველგვარ სიძველეთა, მათ შორის მონეტების შეგროვება.⁴ ისინი სახელმწიფო საკუთრებად ცხადდებოდა, ხოლო ვინც მაღავედა ძველ ფასეულ ნივთებს, ქონების კონფისკაციითა და პატიმრობით ისჯებოდნენ. “ჩეკა”-ში დამსმენები – “ჩამშვებები” ჩამორთმეული ქონების 5% იღებდნენ.⁵ თავად სახელმწიფო კი არ თაკილობდა მუზეუმის ფონდებიდან და წართმეული კოლექციებიდან ამოღებულ ნივთებს. აუარებელი სიმდიდრე, მათ შორის უნიკალური მონეტები საზღვარგარეთ გაიყიდა. რამდენი ძვირფასი კოლექცია გაედინა საქართველოდან იმ განუკითხაობის წლებში არავინ იცის. გადარჩენილ მონეტებს თავი იგ. ჯავახიშვილმა მოუყარა, რომლის ინიციატივით თსუ 1924 წ. დაარსდა “ნუმიზმატიკის კაბინეტი.” (1931 წელს ის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ახლად დაარსებულ ნუმიზმატიკის კაბინეტს შეუერთდა). ამ ორივე სამეცნიერო უჯრედის ხელმძღვანელი გახლდათ ივ. ჯავახიშვილის მოწაფე, თსუ პროფესორობისთვის მოსამზადებლად დატოვებული, პირველი ასპირანტი პროფესიონალი ნუმიზმატი ქალი

1. Заваротная Л.А. დასახ. ნაშრ. გვ. 259

2. იბ. მაგ. Комаров А.В., Чекались ли в Грузии золотая монета? რომელიც დაიბეჭდა Известия Кавказского общества Истории и Археологии. т. I, вып. 2, Тифлис 1881

3. Георгии Михайлович., Русские монеты чеканенные для Пруссии, Грузии, Польши и Финляндии, СПб. 1893

4. Декреты советской власти. т. III, М. 1964, с.352-353

5. Эрмитаж который мы потеряли. Документы 1920-1930 гг. СПб. 2001, с. 20

თამარ ლომოური (1883-1965). ახლად დაარსებულ უნივერსიტეტში სიბრძნის-მეტყველების ფაკულტეტზე არქეოლოგიასთან ერთად ნუმისმატიკის კურსიც იკითხებოდა. 1921 წელს ე. თაყაიშვილის ემიგრაციაში წასვლის შემდეგ იე. ჯავახიშვილმა გააგრძელა ლექციების კურსი “ქართულ საფასმცოდნეობაში ანუ ნუმისმატიკა-მეტროლოგიაში.” ჯერ “ჩვენი მეცნიერების” 1922 წლის რამოდენიმე ნომერში, შემდგომ 1925 წლის იანვარში მან ცალკე წიგნადაც გამოსცა თავისი მრავალი წლის ნააზრევი, რითაც მაღალ პროფესიონალურ დონეზე აიყვანა ნუმისმატიკური კვლევა საქართველოში.¹ ცალკე საუბრის თემაა ე. თაყაიშვილის ღვაწლი. მოგეხსენებათ ემიგრაციაში მის მიერ გადარჩენილი ქართული საგანძურის თაობაზე. უკიდურეს სიდუხჭირეში მყოფს, პირადი კოლექციიდანაც კი არ გაუყვია მონეტები. ერთ მონეტაში აღებული თანხით საგრძნობლად გაიუმჯობესებდა ეკონომიურ მდგომარეობას. ჭეშმარიტად ღიძმა მამულიშვილმა უკლებლივ ჩამოიტანა სამშობლოში უნიკალური ნივთები, მათ შორის უიშვიათესი მონეტები და მთლიანად მუზეუმს გადასცა.

ქართული ნუმისმატიკის განვითარებაში დიდი როლი ითამაშა პროფ. ს. მაკალათიამ. მის სახელთან არის დაკავშირებული 1931 წელს მშობლიურ სოფელ სეფიეთში აღმოჩენილი რომაული მონეტების დიდი განძის გადარჩენა. სხვა სპეციალისტებთან ერთად იგი აქტიურად მონაწილეობდა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის ნუმისმატიკური კოლექციების მოწესრიგებაში,² რომელიც დღეს საუკეთესოა პოსტსაბჭოთა სივრცეში. მის ფონდებში, განძებისა და ცალკეული ნიმუშების სახით 100000 მეტი ოქროს, ვერცხლისა და სპილენძის მონეტა ინახება. აქ არის დაცული ყველაზე სრული კოლექცია ქართული მონეტებისა. ცნობილი სპეციალისტების აზრით ეს ჩვენი ეროვნული განძსაცავე მსოფლიოს საუკეთესო მუზეუმების რიცხვში შედის.³ ს. მაკალათიამ თოთხმეტი წელი იმუშავა საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმში (1921-1935 წ.წ.). ს. მაკალათიას რჩევითა და დახმარებით მოვიდა ქართულ მეცნიერებაში პროფ. დ. კაპანაძე (1898-1971 წ.წ.), რომლის სახელსაც უკავშირდება შემდეგი საფეხური ქართული ნუმისმატიკის განვითარებისა. დ. კაპანაძე სამეცნიერო კვლევისას ფართოდ იყენებდა სხვადასხვა კერძო კოლექციებში დაცულ იშვიათ მონეტებს.⁴ დ. კაპანაძის გარდაცვალების შემდეგ ნუმისმატიკის კაბინეტის უფროსად დაინიშნა პროფ. ვ. ლექეინაძე (1931-1992 წ.წ.), რომელმაც თავისი კოლექცია უსასყიდლოდ გადასცა მუზეუმს.

1. ჯავახიშვილი იე., ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ეხლა, ნარკვევი III. ქართული საფას-საზომმცოდნეობა ანუ ნუმისმატიკა მეტროლოგია. ტფილისი 1925

2. gbaSvili manana., sergi makalaTias cxovreba da moRvaveoba. samegrelos istoria da eTnografia. Tb. 2006, gv. 61-65

3. Потин В.М. Введение в нумизматику. Труды ГД, XXVI. Л. 1981, с. 141

4. kapanaZe d., qarTuli numizmatika. Tb. 1950 gv. 6

საარქივო მონაცემებით ოციან წლებში ქართული უნივერსიტეტისათვის 26 ძველი ევრცხლისა და სპილენძის ფული გადაუცია ისიდორე კოსტავას. (საქ. უახლ. ისტ. ცენტ. სახ. არქივი ფ. 471, ანაწ. 1, საქმე 12)

1950 წელს თსუ ეკონომიკის ფაკულტეტის პროფესორების ნიკოლოზ ქოიავასა და შოთა ქისტაურის ინიციატივით მოეწყო სტენდი, რომელზეც მონეტები და თამასუქები იყო გამოფენილი. ჩვენი აზრით ეს იყო ღირსეული მეცნიერების მცდელობა უნივერსიტეტში დიდებული წინამორბედების საქმის გაგრძელებისა. სტენდი მეოცე საუკუნის სამოცდაათიან წლებამდე ფუნქციონირებდა.

განსაკუთრებული ყურადღება გვინდა დაევთოთ საქართველოში მცხოვრებ კოლექციონერთა საქმიანობას, რომლებმაც ბევრი რამ გააკეთეს ქართული ნუმიზმატიკის პოპულარიზაციისათვის. ასაკოვანი კოლექციონერების გადმოცემით – თავიდან ფილატელიას უფრო მისდევდნენ. დ. კაპანაძის დამსახურებაა მათი დაინტერესება მონეტებით. ბატონ დაუითთან მჭიდროდ თანამშრომლობდნენ კოლექციონერები: აღმოსავლეთმცოდნე პაპუნა წერეთელი, ლიოვა კალანკაროვი, გოდერძი ქემოკლიძე, ხოსროვეი, ექიმი ოთარ ქორიძე. დ. კაპანაძის მეგობარმა მოკრძალებულმა კოლექციონერმა ვინაობის დაფიქსირება არ ისურვა. მან ეროვნულ მუზეუმს ქართულ აბასიდური ღირებუმი აჩუქა. რარიტეტი სულ სამი ცალი იყო ცნობილი, მეოთხე – კოლექციონერის საკუთრება გახლდათ. მუზეუმმა დიპლომით დააჯილდოვა.

საქართველოში პირველი კოლექციონერები იყვნენ კულტურის დამსახურებული მოღვაწე როინიშვილი, ექიმი რუბენ აგამიანი, ინჟინერი მურადბეგოვი, თადარიგის სამხედრო რაფაელ ბეგლარისძე აივაზოვი, კრიხელი, ეროვნებით აისორი ფოსტალიონი საშა. შეიქმნა ორგანიზებული ნებაყოფლობითი ჯგუფი. იკრიბებოდნენ ბესიკის ქუჩაზე მდებარე ძერეინსკის კლუბში, ევროპეილის კლუბში, უნივერსიტეტის ტერიტორიაზე, კულტურის სამინისტროს ქვევით მდებარე კინოთეატრ სპარტაკის მიმდებარედ, კონსტიტუციის ქუჩაზე ლენინის სახელობის სტადიონთან სპორტსაზოგადოებისგან ქირაობდნენ დარბაზს. კოლექციონერთა საზოგადოებას ხელმძღვანელობდა ინჟინერი კოკა დიდებულისძე, შემდგომ ექიმი ოთარ ქორიძე. იკრიბებოდა საწვერო შენატანი. შესვლა აბაზი ღირდა. ამ თანხებით ქირაობდნენ დარბაზს. მოგვიანებით იკრიბებოდნენ ჭადრაკის კლუბში გრიბოედოვისა ქუჩისა და რუსთაველის პროსპექტის გადაკვეთაზე, სასტუმრო ივერიის წინ. ლერმონტოვის ქუჩაზე კულტურის მოღვაწეთა სახლში, გორკის კლუბში, კიროვის პარკში ეზოში შადრევანთან. რკინიგზელთა კლუბში დგებუაძის თავმჯდომარეობით. კოლექციონერების ინტერესთა სპექტრი საკმაოდ მრავალფეროვანი იყო, თუმცა აქ ცენტრი უმთავრესად ქართულ, ანტიკურ და რუსულ მონეტებზე კეთდებოდა. სამწუხაროდ სრული ინფორმაცია საქართველოში კოლექციონერთა მოღვაწეობაზე ვერ მოვიპოვეთ. დროთა განმავლობაში ეს მონაცემებიც დაიწევე

ბას მიეცემოდა. ვიტოვებთ იმედს – დანტერესებული პირები შეგვეხმოდნენ, უფრო მეტ ინფორმაციას მოგვაწვდიან და შევძლებთ შედარებით სრულყოფილი სურათის შექმნას. ცნობილი მწერლის გამონათქვამის პერიფრაზირებას მოვახდენთ: კარგი ადამიანები უძეგლოდ არ უნდა იკარგებოდნენ.

გვინდა ჩვენს თანამედროვე კოლექციონერებზე და მათ ინტერესთა სფეროებზე გაემახვილოთ ყურადღება. ჯერჯერობით მათი არაორგანიზებული შეხედრები იმედია სისტემურ ხასიათს შეიძენს. დისკუსიები, აზრთა და გამოცდილებათა გაზიარება, ჯანსაღი ურთიერთდამოკიდებულება გვაფიქრებინებს ამას. უდავოა ქართველი ნუმიზმატ-კოლექციონერების დამსახურება ეროვნული მემკვიდრეობის შენარჩუნებაში – ქართულ კოლექციებში დაგროვილი სიმდიდრე ქვეყნის ფარგლებს გარეთ არ გაედინება. ქართული მუზეუმებისთვის მონეტების გადაცემის ქველმოქმედური ტრადიციების არსებობის შესახებ ზემოთ უკვე მოგახსენეთ.

დღესდღეობით ქათველი კოლექციონერები ცოდნით, გამოცდილებით, ბევრი მათგანი სამეცნიერო მოღვაწეობით ხასიათდებიან და საკმაოდ სოლიდური ავტორიტეტები არიან. უმრავლესობა ექსპერტის დონეზე ფლობს სამონეტო საქმეს. არ იფარგლებიან ლოკალური ინტერესებით, უკავშირდებიან საერთაშორისო ნუმიზმატურ ორგანიზაციებს, რითაც ქართული კულტურის პოპულარიზაციას უწყობენ ხელს. ნუ გვიწყენენ თუ ყველა მათგანს ვერ ჩამოვთვლით, აქაც მათი გამოხმაურების იმედად ვრჩებით.

ნუმიზმატ-კოლექციონერთა მდიდარ ტრადიციებს ღირსეულად აგრძელებენ: გოგა დავითის-ძე გაბაშვილი, მხატვარი, ინტერესთა სფერო – საქართველო, ახლო აღმოსავლეთი; სევერიან თურქია – საერთაშორისო აღმოსავლური ნუმიზმატური საზოგადოების წევრი, ინტერესთა სფერო – საქართველო, აღმოსავლეთი; მახარობლიძე ალექო, არქიტექტორი, ინტერესების სფერო – ანტიკური სამყარო, საქართველო, ევროპა; ქუთათელაძე გურამი, ინჟინერი, ინტერესთა სფერო – საქართველო, ანტიკური სამყარო; ჯანჯღავა გიორგი, საქართველოს საგანგებო და სრულუფლებიანი ელჩი ირანის ისლამურ რესპუბლიკაში, აშშ გეოგრაფიული და აღმოსავლური ნუმიზმატიკის საზოგადოებათა წევრი, ინტერესთა სფერო – საქართველო, ბიზანტია; მაშუკა გოგოლაძე, სამხედრო, – საქართველო, რუსეთი, ევროპა; მხატვარ დიზაინერი გერასიმე ტორინიავა, – საქართველო, რუსეთი; ბებია გია კარლოს-ძე, ინჟინერ მშენებელი, დაბადებული ჩხოროწყუში, – საქართველო, რომი; გურული გივი, ინჟინერი, – საქართველო, ანტიკური სამყარო, რუსეთი; ამბროსოვი მიხეილი, გრიბოედოვის თეატრის მსახიობი, – ანტიკური სამყარო, საქართველო, რუსეთი; რამაზ დვალისშვილი, – გერმანია, საქართველო; მიხეილ კანდელაკი, ელექტროინჟინერი, – საქართველო; ელგუჯა ფეიქრიშვილი, ინჟინერი, – საქართველო, ბიზანტია; ჯემალ

აბაზაძე, ფიზიკოსი, – ქართული და რუსული ნუმიზმატიკა; ხერუმოვი სტეფანე გრიგორისძე, ოქრომჭედელი, – გიორგი III შემდგომი საქართველო; გიორგი ლობჯანიძე – საქართველო; ლეინჯილია ზურაბი, ექიმი, – საქართველო; ფაცია დავითი, იურისტი, – ქართული ნუმიზმატიკა, სფრაგისტიკა; კახაბერ თოდუა, ეკონომ-გეოგრაფი, – XX საუკუნის მსოფლიო, საქართველო, კაუკასია; ალექსანდრე ელბაქიძე – საქართველო; ალვარიძე გივი, ფიზკულტურის აკადემიის ლექტორი, – საქართველო; ჯაფარიშვილი ნიკოლოზი, თსუ პროფესორი, – საქართველო; რევაზ რობაქიძე ქ. ქუთაისის მერიის თანამშრომელი, ინტერესების სფერო – ქართული ნუმიზმატიკა; ლევან ქისტაური, თსუ პროფესორი, ინტერესების სფერო – საქართველო; ერმილე გერაძე, ისტორიკოსი, ინტერესების სფერო – საქართველო, რუსეთი, ევროპა; მერაბ კეხევიძე, სახელმწიფო არქივის ქუთაისის ფილიალის დირექტორი, – ქართული ნუმიზმატიკა; გურამ ფილიპაშვილი, იურისტი, – საქართველო, რუსეთი, გერმანია, აშშ; ვლადიმერ ჩიტოშვილი, ინჟინერი, – საქართველო, რეგულაციამდელი რუსეთი; სლავა კაპიტელაშვილი, ინჟინერი, – ანტიკური სამყარო, ევროპა, რუსეთი.

2000 წელს შეიქმნა ნუმიზმატთა კავშირი “კოლხური თეთრი” გ. გერაძის თავკაცობით. კავშირის ეგიდით მოეწყო შვიდი გამოვენა, გამოვიდა გაზეთ “კოლექციონერის” რამოდენიმე ნომერი, საქმიანი ურთიერთობები დამყარდა უკრაინის, პოლონეთის, რუსეთის, გერმანიის, საბერძნეთის, დანიის ნუმიზმატიკურ საზოგადოებებთან. 2002 წელს აღნიშნული კავშირი გაერთიანდა აშშ ნუმიზმატთა ასოციაციაში. კავშირის წევრები აქტიურ სამეცნიერო საქმიანობას ეწევიან.

საქართველოს მუზეუმებში თუ კერძო პირთა ხელში არსებული უამრავი მონეტის დიდი ნაწილი ჯერ კიდევ შესასწავლია, ვინ იცის რამდენი დაფლული განძის აღმოჩენა გეგმოდება კიდევ. რაც უფრო მეტ ინფორმაციას მივაწვდით საზოგადოებას ამ კუთხით, უფრო მეტად განდგება კვლევის სურვილი. ისტორიის ე.წ. “თეთრი ლაქების” შევსებისათვის ნუმიზმატიკას არაერთგზის შეუსრულებია პოზიტიური როლი.

- სურ. 1 სახლი სოლოლაკში სადაც ცხოვრობდა მ. პ. ბარათაევი
- სურ. 2-4 მ. ბარათაევის წიგნის თავსართები
- სურ. 5 კოლხური ოქროს ზოდები ფულის მონეტამდელი ფორმა
- სურ. 6 1881 წლის V არქეოლოგიური ყრილობის მონაწილენი
- სურ. 7 კოლხური თეთრების გაერცელების რუკა
- სურ. 8 კოლხური თეთრები კერძო კოლექციებიდან
- სურ. 9 კოლხური თეთრები ცაიშიდან
- სურ. 10 კოლხური სუბერატული მონეტები ცაიშიდან
- სურ. 11 კოლხური თეთრების სპილენძის გულები ცაიშიდან
- სურ. 12 სამკაულები ცაიშის ქვეერსამარხებიდან
- სურ. 13 აეგუსტეს დენარის მცხეთური მინაბაძი კერძო კოლექციიდან
- სურ. 14 კოლხური თეთრების განძების აღმოჩენის ადგილები
- სურ. 15 ტრაპეზუნტის ასპრების ქართული მინაბაძეები
- სურ. 16 ვერცხლის ფარაკიანი ბეჭედი (დ. კაჭარავას აღმოჩენა)
- სურ. 17 ოქროს ბალთა
- სურ. 18 ვერცხლის ფარაკიანი ბეჭდები სავათის გამოსახულებით.
- სურ. 23 III ცხრილის დამატება, კოლხური თეთრების ჭრილები
- სურ. 24-40 საქართველოში მოპოვებული მონეტები კერძო კოლექციებიდან (ქვეყნდება პირველად)
- სურ. 25 მცხეთაში აღმოჩენილი მონეტები.

АН – Академия наук

АЭФКА – Археология, этнология, фольклористика Кавказа

ВДИ – Вестник древней истории

Груз – грузинский

МИА – Монеты и медали

МИА – Материалы и исследования по археологии СССР

Са – Советская археология

ПГКСВП – Проблемы греческой колонизации Северного и Восточного Причерноморья

ИИМК – институт истории материальной культуры

ИГПИМК – Известия государственного академического института материальной культуры

ИКОИМАО Известия кавказского отделения Императорского московского археологического общества

КСИА – Краткие сообщения института археологии

НЭ – Нумизматика и эпиграфика

СБ - сборник

NC – The Numismatic Chronicle

კრ – კრებული

სსმმ – საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე

ქიემში – ქუთაისის ისტორიულ ეთნოგრაფიული მუზეუმის მასალები

ქსე – ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია

Studies in the Numismatic history of Georgia

I. Mikheil Barataev (Baratashvili)

Mikheil Barataev (1784-1856) is named as a founder of Georgian scientific numismatics. He was born in Russia, city Symbirsk, in the family of the Governor general Petre Barataev. His grandfather Melkhisedek Baratashvili went to Russia with Georgian King Vakhtang VI and never came back. He was awarded lands in Symbirsk which is known as "Barataevka". His son Petre had taken very high level education. During 1820-1835 he was the head of nobility, however in 1809 he took part in the military campaign in Europe – he was with Dekabrists and for that he was arrested for some time. He is the founder of Mason's Logue. According to the encyclopedia of Brokhaus he was also known as an archeologist and numismatist ". He had been collecting coins since his childhood. We do not know rather he had any contacts to Georgia or he knew or not Georgian before coming to Georgia. However, it is fact that because of his love to his native country by his efforts he was appointed as the head tax department of Caucasus and was at the duty for not full three years and went to pension. In Tbilisi he lived in Shadinov's house and was paid 25 rubbles monthly by the Foreign Trade Department of the Ministry of Finance. During His duty in Georgia he must have enlarged greatly his collection of coins. M. Barataev renewed his contacts with his relatives, aristocrat families of Baratashvili (Meliton and Nikoloz included) and Chavchavadze. Here must be mentioned that Nikoloz Baratashvili rewarded him with the verse "Grave of King Irakli" which is dated by the 1842.

After leaving his country, in 1844 he published scientific research about Georgian coins (V-XVIII c.c.) "Numismatic Facts of Georgian Kingdom" in Russian and French with many commentaries in Georgian. As it could be seen, together with D. Chubinishvili Nikoloz Baratashvili had taken part in preparing of this research; However, nothing is said about it in foreword. This could be proved by the part of the letter written to Meliton Baratashvili by Mikheil Barataev where he mentions that he would be very glad if N. Baratashvili would have taken part in preparing this research. There is also other part of the letter written to Grigol Orbeliani by Nikoloz Baratashvili where he says that "here is my verse which I wrote in Barataev's album". This firstly was paid attention by S. Gozalashvili, which after G. Leonidze and M. Chikovani showed the interest of N. Baratashvili in the problems of Georgian history.

The book of M. Barataev, published from the end of 1844 to the beginning of 1845, had taken great part in awaking the soul of sovereignty of Georgian people. Besides the fact that it was about Nikoloz I. It is clearly stated in the book that Georgia has its own money and sovereignty. The author of this book says few words to Georgians at the beginning with following words: " During my stay in your beautiful country I became full of great feelings of love and thankfulness.... My work will remain as a great memory of you and I hope you will also remember me". We do not know what kind of response it had

in Georgia. According to Brokhaus encyclopedia responds in Russia were unusual: "This great work had very good responds in Europe but not in Georgia".

Two years after publishing this book there was written recensia by M. Brose "Respond about work "Numismatic Facts of Georgian Kingdom". Later famous French numismatist V. Langlue published a book "Georgian Numismatics" according to above mentioned book.

We do not have any notes of that period to say why this book did not have any responds in Georgia except one letter of D. Bakradze published in magazine "Tsiskari" in 1857, where he mentions the great role of scientific work of M. Barataev. In any case, after publishing his book he retired from his work and went to his land Barataevsk. It could be possible that M. Barataev as well as N. Barataev was spied silently. As a result Nikoloz Baratashvili was killed in Ganja in 1845, without seeing this book. Late period of Barateav is unknown. We can predict that he would have continued collecting coins, which could be seen by some notes from archive. For example, at the 250th anniversary of Symbirsk there was exhibited 3 volume of his handwritten work "Metal facts of Georgian History".

He died on 30th of July of 1856. His grave remains unknown.

Georgian society did not respond in any way to the death of M. Barataev, unlike of Russian periodic publications. Here must be mentioned quite big necrology published in the influential scientific magazine of the Ministry of Education. Here is the small part of it: "Kniaz M. Barataev. On 30th of July, close to Symbirk, in his own land Barataevsk, at the age of 76 died very honored nobleman (head of Nobility) Mikheil Baratevsk. He is known to the society as a head of nobility (1820-1835), than the head of Christian Charity society, head of the building committee of the Trinity Church and Charity society of nobleness house. To the scientists he is known with his book "Numismatic Facts of the Georgian Kingdom" translated in Russian, Georgian and French, written to the Emperor Nikoloz I in 1844. He was awarded with many highest rescriptions. He used to be the member of the Russian and foreign scientific societies. Besides the above mentioned, his work in numismatics is also known with his collection of coins and medals. Many of them are only in this collection and are kept in his office, where there are also many other unique things. He was also awarded with the membership of the French scientific organisation for his work in numismatics and finding the new ways of making copies of coins." It is very important that method of making copies he found is still very popular in numismatists (I was taught this method by Russian numismatist K. Golenko). After his death in 1871 his daughters offered father's collection of coins and medals to the Hermitage. For unknown reasons, Hermitage did not buy M. Barataev's collection after expertisation made by M. Brose. However, it was bought immediately by the Berlin museum. Nowadays its location is unknown.

There is known another collection of Georgian coins of the same period of General-lieutenant Aleksandr Komarov (1823-1904), who was senior officer of the chancellery of King in Georgia. His collection was bought by the Hermitage for 25 000 Rubles in 1892. Second part of the M. Barataev's unique collection – Greek-Romanic and eastern

(Armenian coins included), was spread in different private collections and it is practically impossible to find them.... For example, there are 20 very rare coins of King Tamar in private collection of the famous numismatist A. Golikov.

We have fortunate exception too. Unique collection of Georgian coins, in which there are unicums as well, was given to the Georgian State Museum of S. Janashia by the will of E. Pakhomov(1890-1965), who had worked in Baku; As D. Kapanadze said, collection of E. Pakhomov greatly fulfilled some misunderstandings and were found very rare coins which were not known before.

Besides the fact that M. Barataev (Baratashvili) took great part in development of historiography of Georgia, he has never been honoured in his native country. For example, besides the fact that there are quite a lot responds about him in 1st volume of "Soviet Union's Science History" supervised by the M. Tikhomirov, nothing is said about him in the well known Georgian magazine "Georgian Historic essay".

Nowadays the role of M. Barataev (Baratashvili) in Georgian culture is greatly honoured. He was first who grouped and timed the coins and by doing so he made first steps for the foundation of Georgian numismatics and its terminology. He first paid attention to the VIth century notes about Tbilisi. His work is underlined with deep patriotic and progressive idea about Georgians, Georgian Kingdom and Unity of Georgia. Misunderstandings about the role of M. Barataev in the Georgian historiography enhanced by Sh. Gozalishvili in above mentioned work "Mikheil Baratashvili" in 1987. There was a letter "M. Baratashvili – founder of printing of numismatic catalogues" in the newspaper "Georgian Book".

The monograph of M. Barataev " Numismatic facts or old coins of Georgian Kingdom" made great impact in the Georgian cultural history. In the beginning he have written the following: " I would be very happy if my first work encourage the will of continuing the work... Then my this work will stay in my heart great regard of you and I hope you will also remember me".

The next stage of the development of Georgian numismatics begins on 8-21 September of 1881, when the 5th convention of Russian Archeologists was held, where the name of Petre Baratashvili was mentioned many times.

One of the head organizer of the congress was numismatist Lieutenant – General A.V. Komarov.

II. The Fifth Congress of Archaeologists of Russia in Tbilisi and the Problems of Georgian Numismatics

In 8-11 september, 1881 in vikeregal palase in Tbilisi was held the fifth congress of archaeologists of Russia Empire under M/N/ Romanov patronage/ After the opening the Caucasian museum and the meeting different sections began to function/ The program of invastigating Caucasian antiquity has been seperately reviewed and proved.

The first siction (according to the old term "departament") was dedicated to "Ancient monuments", the second one – "Paganism and classic". The third departament studied the 'Christian documents', The fourth one investigated exactly the rules of mussulman funeral. The fifth section was dedicated to art and painting, the sixth – language and writtenn ladguage, the seventh – linguistivs, the eight – historical geography and ethnography. It is worthy of noticing that the fifth convention played an important role strengsening of national self-consciouseness anmd supported the development of archeology in Georgia.

On the fifth convention whose chairman was Lieutenant – General A.V. Komarov a special attention was given to the problems of numizmatcs.

Komarov marked that during the last years the interests of archeology has been increased in Georgia and thus attitude towards the ancient things. Some shameful persons dug the burial graund (sepulchre) and sell the thing discoverd there in great numbers in aboard. The same situatuin is nowadays.

Baron V.G. Tizenhauzen acquainted to the society the program of the investigation of Caucasian numismatics. In the summeriizing part of this program he underlined the fact the local collectors should pay special interest to mint coins, their places to local production of mints in Caucasia.

In E.B. Everson's report about coins are reviewed the treasures. Some of them were found in private collections. In 1878 in Olonetski province has been discovered silver coins of the XI century. They are of grate importance for Caucasia. In the process of cleaning they discovered a very rare coin which beloged to Davit Kurapalati. Till here the only copy of this coin has been discovered in 1859 inn German, in Shvan, Macklerburg Shverin.

This treasure was not published. The discription was given in German journal "Zeitschrift fur Munz-Siegel Unda Wappen Kunde Neue Folge".

In Kazan, at the forth coverntion of archeologists of Russian Impire was hold a talk on above-named coin.

We suppose that this statment should have reaction from Georgian siciety.

At present, the fact that in the last quarter of the XIX century the numismats interests towards colchuri tetri i.e. colchidkebi is the great importance for us. The investigation of this problem is still essential nowadays.

III. Gold Bars –Pre-monetary Form of Colchian Money (V-III centuries B.C.)

There were some cases of discovery of small-sized gold bars in rich Vani (in ancient Greek and Roman sources – Suri) and Sairkhi (ancient Sareke) burian places of V-III centuries B.C. We must consider them as a pre-monetary primitive forms. There are the same types widely spread in old xmetashua countries, in Micken XV-XIIIcc, Cyprus XIIIb.c. By the metrologic system they are 1.5th part of so called small gold talent. It is very important but very difficult to find the exact way of evaluation system of Gold bars. It is possible that some of our gold bars could be evaluated by the metrological system of some countries (Lydia, Milet, Atica). In this case most valuable is the weight and sinji of gold bars. The most important for us is the fact that the payment was done by the gold bars at some stage of development of trade in Kolkheti, which itself considers very long historic period. This is proved by the gold and silver bars found in Chuburkhi in 1890. Besides, 5 gr gold bar was found in Shida Kartli. Also there are some notes of such findings in Svaneti.

So in V-III b.c there were very developed trade relationship in Kolkheti. They used so called "money crystal" instead of barter. Because gold with its value was at much higher level than others it became the payment equivalent. Gold used to be merchandise, however than it became the "absolute merchandise" and had monopoly situation among other goods. Accordingly it became as a world money. The owner of gold potentially has ability to buy everything. Gold mainly was used to buy very expensive things. Because of that gold is named as a "language of market" by economists. Gold has the same value everywhere and its price depends on the weight and size of it. Gold found in Kolkheti was used by population as a measurement of wealth. In such situation the weight and measurement systems had to be well developed. Above mentioned could also be proved by the Bible, by which main weight unit in Palestina was Shekel – 11,4 gr.

A few weighting stones were found in Vani and is connected to the late antique, so called heavy weighting system, period which shows of their daily use. Their weights are: 1) 782 gr.; 2) 403 gr.; 3) 48 gr.; 4) 41.; 5) 31.3 gr.; This system was used in Synopa and Bosphorus in Elinyc period. So we can say that these standards were well used in Georgia in Antique period. This could be proved by some new facts: All graves, where were found gold bars, clearly show us the great wealth owned by head of Kolkheti. Kingdom of Kolkheti of V-II b.c. was very developed at that stage by its structure, economy. In very early period of at least VI b.c together with small gold bars were used very progressive forms of money such as gold, electrum and silver coins, which proves integration of Kolkheti in world trade. So the myth about of Kolkheti basis. By the analysis of graves' complexes of that period we are able to say that Kolkheti was very free and had very developed economy, which was connected to the world economy with trade relations.

First small gold bar was found in the grave of very rich woman in Vani (Suri) in 1961. The complex of graves in which were more than 1000 golden items was dated by

N. Khoshtaria V b.c. He also made statement that golden items found was made locally. Later the grave #6 in which was found gold bar of 21.46 gr. was dated IV b.c. Bar has the shape of bean. By the microrentgenoscopy research golden items of antique period are the same as Georgian natural gold. We are not able to find out whether they were produced privately or in some kind of factory. We only know that they had function of trade and measure of wealth. Another gold bar of 5 gr weight was found in Vani in the grave of rich women in 1969. There were many golden and silver items. Grave is dated of V b.c.

Third gold bar was also found in Vani in grave #16 of warrior. There were some fighting equipment as well as gold and silver items. Grave is dated of IV-III b.c. Besides the gold bar of 5 gr. there were 80 Kolkhidan triobol, which weight is 160 gr. and is equal to the 40 drakhma by the trade system of that period. The ratio of gold and silver at that period was 10 to 1 by which gold bar of 5 gr is equal to the 160 silver. The bar has the shape of pyramid. The fourth golden bar was found in Vani, grave #24, dated IV b.c. of very rich woman, with a lot of gold and silver items. There in grave was found 4 slaves and a horse who were buried with her. Together with great Kolkhidan golden items were found imported silver subjects, very expensive ceramics from Athens, amphors of Heraklea e.t.c. The weight of golden bar from grave #24 is 5,643 gr.

The fifth golden bar was found close to Sachkhere, in the village Sairkhe, in grave #10, of very rich woman in 1986. There were found Kolkhidan Triobols together with many golden and silver items.

The 6th gold bar was found in a very rich grave #13 in Sairkhe, in 1988. It must be mentioned that golden small bars of V-IV b.c. found in Sairkhe is more or less well connected to the monetray system of antique period which was the basis of Krzodian stater. The weight of antique stater as well as ratio itself had changed according to the time and place. Usually one gold stater was equal to the 20 drakhma. At that period in all small Asia trading was done in golden stater-krezoids with weight of 8.1 gr. There was also golden halfstater, which weighed 5,4 gr. This could be compared to the golden 5.46 gr. bar of grave #24 in Vani. So called daricks weighed 8.4 gr. and was the equivalent of 20 silver cycle. One cycle was 5,6 gr. These were the monetary system's fundaments of Persian Kingdom, which had great economic influence on Kolkhida.

Persian system was fully replaced by the Atique-Evbeian monetary system since A. Makedonel (336-323). Ratio was 10:1, 1 golden stater which weighed 8,5 gr. was equal to the 20 silver drakhma or 5 tetradrachma. Persian stater weighed 10,4 gr. Some scientists say that after persian system there was Atique standards. Golden bar with weight 24,07 gr. found in Vani, grave #16, is connected to the Lydian weight system rather than Persian or Atique and is equal to three staters. It is difficult to find the weighting unit of golden bar of Grave #6 in Vani. In our opinion it is more connected to the Persian monetray system and is equal to 2,5 stater. As we mentioned above in all concrete situations gold was weighted and then it was given equivalent price according to the market. It is clear that 5.5 gr. bar

would have been more expensive than bar of 5 gr. Ratio the same.

We would like to say that we do not state that we are able to find the exact way to how the Kolkhidan golden bars were measured. This would be possible after new scientific documents are found. It is fact that golden bars were trading unit, mainly foreign trade, in Kolkheti during the period of V-III b.c. At the same time gold bars were measurement of wealth and power in rich people.

Tradition of cutting of Golden bars also was spread by the Kartli-Kakheti kingdom of XVIII century. Teimuraz Bagrationi gives very important note in his letter of 1840 where he mentions that the gold bars, which had been found in Georgia, were not cut for making the coins. By his words, only gold found in the higher level of ground had been sold because of its considerably high level.

Colchidian Gold Bars (V-III b.c.)

#	Serial number	Place and time of findings	Measurements	Dates*	Weighting system	
1	s. - 86/458	Sairkhe (Sareke) Grave #10 1986	4,6 gr. 1,3 sm X 0,6 sm	IV B.C.	half stater with antique monetary system	Is placed in a Georgian Art Museum of Sh. Amiranashvili
2	s - 88/548	Sairkhe (Sareke) Grave #13 1988	8,1 gr. length 1,7 sm	IV B.C.	Krezoid Lydian stater which could be exchanged to the 20 drachma with silver	—
3	3-69/408 10-975:70	Vani (Suri-Sunumi) 1969 Grave # 11	5gr. length 1,55 sm, width 0,6 sm.	V B.C.	Persian so called darick = 1/2½ of stater	Is placed in a Georgian State Museum of S. Janashia
4	07:1-04 1405	Vani Grave #24 2004	5,463 gr length 2,5 sm. d -1,4 sm	IV B.C.	Half stater - ½ of Krezoid	—
5	3-61/662 11-974:38	Vani Grave # 16 1961	21,46 gr.	Second-half of IV B.C.	Persian 2.5 Darick, 2,5 stater	—
6	49-981:25 07:1/954	Vani Grave # 16	24,7 gr.	IV-III B.C	Tree Lydian (Krezoid) Stater	—

IV. "Colchuri Tetri"

West Georgia, historical Colchida is one of the most ancient countries of coin civilization. On its territory the first silver money in Caucasus, the so-called "Colchuri Tetri" was issued as far back as VI – IV cc. B.C. and was in circulation in III – II cc. B.C. (Kapanadze D., 1969, p.9, 27-31; Golenko K., 1964, p.10; Lang D., 1955, p.5, 6). From the XIX century up to the present day "Colchuri Tetri" has been the subject of scientists' research (Pakhomov E.A., 1910, p.4-9; Dundua G., 1987, p.3-9, 165-181). However, its culturological aspects have been so far either neglected or overlooked to a certain extent in numismatic studies. The significance of these coins in the economic life of Colchian community can hardly be overestimated. They played a decisive role in the formation of and development of the geographical-agricultural complex considered to have been the "vital area" of the country (Gamkrelidze G., 1993, p.17-19). It is to be mentioned here that the spread area of low value coins (especially of triobole-halfdrachmas /1,5-2,8gr./ of the so-called II type) coincides with this vital area, the sphere of Colchida political and economic dominion. As a matter of fact, they were not in use outside the borders of West Georgia but intensively circulated within the domestic market of the country. It is unquestionable that they were used as change money in the everyday trade deals and trade operations. Ordinary series of "Colchuri tetra" issued according to classical Greek coin technique constituted the then prevalent coin nominal being in conformity with the social structure of the concrete economic-geographical region (Dundua T., 1997, p. 11). Realistic images engraved on these coins also reflect local beliefs (pic. 2). Coin forehead: deity's head of archaic style with untied, down hanging hair set in the diadem on the right is framed in a dotted or linear circle. The back side: the head of the bull placed also in the dotted or linear circle on the right. If the afore-mentioned coins were struck in Phazisi (Poti) mint (Dundua G., 1972, p. 71; Dundua G., 1987, p. 9-32; Baltunova A., 1973, p. 97-103; Lang D., 1955, p. 6) where the existence of the cults of Apollo, Artemides, Hecates etc., including the cult of Phazisi, the town protector, is confirmed by archeological materials and Greek-Roman sources, it seems reasonable to connect the deities engraved on these coins with these cults (Lortkipanidze O., 1997, p. 15-34; Lortkipanidze O., 2001, p. 45-49; Kapanadze D., Shengelia G., 1986, p. 154-161; Lortkipanidze G., 1982, p. 31-34; Mitsishvili N., 2004, p. 226-235).

In the course of semantic and iconographic study of these images concrete cultural and historical circumstances must be taken into account. "Colchuri tetri" played a role of national currency for over 200 years for at least six generations and used to be an indispensable part of their everyday life. Correspondingly, the deity and its sacred animal, a symbol of the cult of fertility engraved on the coins must not have been alien and unacceptable to the Colchian faith. Similar image of a bull engraved on a silver ring found in a luxurious burial №24 recently excavated by D. Kacharava in Vani further testifies to this. It is also quite possible that the image of Apollo or Phrische engraved on the coin (Brand D., 1994, p. 119)

the coin (Brand D., 1994, p. 119) ichnographically merged into that of the local supreme god-the Sun. According to Apollo of Rodosi (III c.B.C.) (Arg.III, 1714-1716), the supreme god of the Colchians is Helios, the father of the king Aiet and Circe, the witch.; the heaven (Uranus) and the earth(Gea), the latter also being called a great mother of all gods, are also mentioned as primary objects of worship. Despite close cultural and economic interrelation with Phazisi, which maintained control over the domestic market of Colchida and the trade route of the rivers Rioni-Kvirila, the Colchian pantheon on the whole retained its distinctive characteristics and originality. Archeological excavations carried out in Vani (Surium) confirm this fact. Thus, the deity of the sun and fertility engraved on Colchian coins fits well in the system of Colchian beliefs. It is a common knowledge that national deities could tolerate with alien deities in compliance with a wide-spread rule in ancient civilizations, though they did not allow them to take leading/domineering positions. If national deities are unable to protect the independence of their country and nation, they die out themselves (Angels F., 1955, p. 13). The Greek inscription of the IV-III c. B. C. preserved on the bronze stella-board discovered in the cultural stratum of IV-III c. B. C. in Vani traditional Colchian cults are mentioned: The sun, the earth and the moon (Kaukhchishvili T., 2004, p. 150).

The absolute majority of "Colchuri Tetras" is anonymous, without epigraphs. The aforementioned cultural-historical situation could not prevent its emissions from monopolizing domestic market of Colchida. They were familiar with its iconography and the people these coins had been minted by. Correspondingly, they considered it as a reliable money entity. This fact accounts for the increase of the quantity of treasures and extraction/removal of coins from circulation, tezavration (pic.3). The population placed as much reliance on it as on the "pasportized" silver coins of the city Sinope with Greek inscriptions, circulating alongside with them (see Dundua G., 1971, p. 144-147). Later, by the end of IV c. B.C. in Colchida also emerged the need of making Greek inscriptions on tribole-halfdrachmas (pic.4) for control purposes. In comparison to other anonymous coins, their number is noticeably small. Not counting the "Barghebi Treasure" and private collections, registered number of Colchian coins having letter-symbols on them amounts to 115 (Kapanadze D., 1987, p. 89; Dundua G., 1987, p. 22, 30, 189). These symbols (Α, Δ, ΣΟ, ΜΟ, Ε, Ο, Π Φ Ψ), the number of which equals to 7 or 8 (Shamba S., 1987, p. 19), are associated with the mints of coastal towns and magistrates (Inadze M., 1959, p.241; Dundua G., 1987, p. 16, 22-26). A greater amount of tribole-halfdrachmas of anonymous "Colchuri Tetras" has been found in west Georgia. For instance, in the funds of S. Janashia State Museum of Georgia 3000 coins are kept, in Moscow Historical Museum and Hermitage in St. Petersburg over 1500 coins are preserved. Dozens and hundreds of them can be found in private collections (pic.5), in the museums of our province and abroad (Kapanadze D., Golenko K., 1957, p. 89; Karmanova A. N., 1969, p. 9). Increasing number of Colchian treasure findings is also symptomatic. According to incomplete data, its number exceeds 50. Only at Tbilisi open market "Mshrali Khidi" f

our large treasures appeared in 2003-2004: 1) from Didi Jikhaishi; 2) from Poti; 3) from Senaki; 4) from Abasha (village Khorga). The latter was composed of 1200 Ordinary Colchian triboles (We would like to take the opportunity of expressing our sincere gratitude to Mr. Severian Turkia and Mr. Goga Gabashvili for providing us with this information).

Recalling a rich treasure discovered in Poti in 1910 and brought to Tbilisi for sale E. Pakhomov noted that he had come across hundreds of Colchian coins and a number of treasures. He claimed he kept 500 Colchian coins in his collection (Pakhomov, 1911, p. 4). At the beginning of XIX c. E. Pakhomov emphasized the fact that it was by no means an easy task to find in west Georgia a region where no "Colchuri Tetri had been found" (Pakhomov E. A., 1970, p.10). (Just to mention Kutaisi State Museum, its funds in 1960s were enriched by two large treasures from village Dgnorisa (80 coins) and from Meskheti (174 coins). № 71182, inv. №с-506; №7430, inv. №с-507. According to museum descriptions, some of them are covered with green patina and others with rust. Size: d=1,2cm.). It is not excluded that Z. Chichinadze meant "Colchuri Tetri" under the statement that "memorable coins are being frequently unearthed in Lazistani from "Makriali to Trapizone" (Chichinadze Z., 1913, p. 243). In this respect the information given by a Russian numismatist A. Zograff in 1937 is of no less interest. Having visited the museums of west Georgia (Poti, Zugdidi, Kutaisi) and Tbilisi with the purpose of studying antique coin hoards, he counted over 30 cases of discovery of large hoards of Colchian coins. These discoveries turned out to have been predominantly registered in Samegrelo, Guria and Imereti, Treasures have also been discovered in Ajara and Abkhazia. Referring to the director of Colcheli museum R. Gigoshvili, he added that these findings occurred so frequently in Samegrelo that hunters used coins as bullets (Zograff A. N., 1945, p. 35). As we see, the nature of money and trade relations in antiquity gives sufficient grounds to speak about economic growth of the country (Dundua T., 1977, p. 43).

From this point of view the analysis of coin findings in accordance with various parts of Georgia gives us basis for drawing valuable conclusions. In this connection the data of Khoni Area Studies Museum is particularly interesting. In this region at least 4 treasures of Colchuri Tetri have been discovered. The total number of the coins found here amounts to 1270 (Pailodze A., 1999, p.22). The example of this comparatively small agricultural district points to the fact that the village communities are actively involved in the economic life of the country. The degree to which Colchian coins are worn out ascertains that trade deals were not restricted to local settlements or villages. Trade relations covered a much more extensive economic space, thus testifying to the fact of stability and security. Coin circulation was especially intensive in Colchian towns of coastal zone. In this connection archeological evidences from Kobuleti-Pichvnari, where successful archeological excavations are still in progress, are very impressive (Kakhidze A., Vickers, 2004, p. 16). From 1941 to 1950 four large treasures of Colchuri tetri were registered in Kobuleti (Kakhidze A., 1971, p. 7,

116). Among them a treasure discovered in 1948, weighing several kilos, deserves special attention. According to eyewitnesses, only one tenth of this treasure reached the museum reservations. At the very start of archeological excavations in the town remains N. Khoshtaria discovered a number of Colchuri tetri in the cultural strata of "Napurvala" in 1953. Colchuri coin findings occur frequently in the burials of Pichvnari town remains (V-III c. B. C.). About 353 cases of coin findings have been registered in the Colchian as well as Greek burial places, mostly in those belonging to the Hellenistic period. In Prof. A. Kakhidze's opinion, they had a function of Caron's Oboli (Braund D., 1994, p. 115-116). These coins were placed in the mouth or left hand of the dead.

18 coins and the so-called "Potskho" treasure are associated with Nokalakevi and its "country". (Abramishvili T., 1987, p. 75; 1993, p. 270, 275). Colchuri tetri was also found in the burial #24 dating as far back as II c. B. C. (Gvinchidze G., 1981, p. 170). Unique numismatic hoards including three treasures of Colchuri tetri (Saberio, Nabakhev (400 coins) and Bagrebi) had been kept in Gali Area Studies Museum destroyed during the Georgian-Abkhazian conflict. The information preserved by the Gali museum guide (Zukhbaia V., Khvistani R., 2000, p. 27, 28, 67-75) is impossible to check now. The treasure of Colchian coins (387 coins) discovered village Bargebi of Gali district in 1982 evokes much interest. The weight of the coins included in this hoard varies from 1,1 gr. to 1,9 gr. A certain part of images seems to have been engraved with artistic taste and craftsmanship, while others are rough and schematic. On 160 coins Greek letters, predominantly-MO-are inscribed. On one of them the letter "A" is placed by the neck of the bull and on another the letter "Φ" is set at the same place. The most intensive circulation of Colchuri tetri is traceable in the settlement located on both banks of the river Rioni where the burials of IV-III B. C. containing Colchian half-drachmas have been unearthed.

Comparatively small burial discovered in the village Dapnari of Samtredia district is also worthy of attention: in the burials of V-II c. B. C. about 50 Colchuri tetri having the function of Caron's Oboli have been discovered. Most of them have been found near the teeth of the dead (Kiguradze N., 1970, p. 15-19). 14 similar coins and 109 Colchuri tetri placed in a silver bowl have been found in the neighboring village of Dablagomi (Khoshtaria N., 1977, p. 154). Single coins of Colchuri tetri and one treasure have been unearthed in the village Mtisdziri of Vani district. The treasure has been scattered among the population. Thus, the popularity and intensive circulation of Colchuri tetri at the domestic market of the country in V-III c. B. C. is unquestionable. It is a concrete reality pointing to the intensive economic life and highly-developed political organization of the country. Money circulation in its turn is a reliable evidence of the existence of complex economic system and complicated organism of consolidated class society. Money is a means of exploitation everywhere and governing principle of the state, political and economic border of which coincides with the spread area of Colchuri tetri. As F. Brodel puts it, "With money circulation any society assumes a new character" (Brodel F., 1986, p.466).

All coins found in the burials dating between V c. B. C. and II c. B.C. had a function of "Caron's Orphan". This undoubtedly reflects the highly developed money and trade relations in the Greek-Georgian town and countryside. Scholars unanimously come to the conclusion that in this case we have to deal with an economically highly developed society (Inadze M., 1994, p.171).

Archeological evidences testify to the great role Colchuri tetri played in the economic life of ancient Vani (Surium). According to E. Takaishvili, during the archeological excavations of Vani remains in 1896, alongside with other coins he found small silver coins with images of a bull's head engraved on them. His observation that they extensively circulated in ancient Georgia is in complete agreement with objective reality (Takaishvili E., 1907, p.7). Colchuri tetris (total quantity of which equals to 210 coins) occur in the cultural strata of town remains (IV-II c. B. C.) as well as in rich burials of IV-III c. B.C.(Dundua G., Lortkipanidze G., 1977, p. 120). In this connection a luxurious burial №16, dating as far back as the second half of IV c. B.C. and the beginning of III c. B.C. is worth mentioning here. 80 coins of Colchuri tetri have been discovered there (Kacharava D., Mjavanadze Z., 1986, p.22). A great quantity of Colchuri tetri coins must have been kept in the burial #17 which has been robbed but the robbers dropped two triboles. 90 coins were found in the burial #22(the second half of IV c. B.C.) unearthed by D.Kacharava in 2004. According to the observations of the archeologists, in both cases the dead seemed to be holding purses containing coins. The discovery of golden stones alongside with golden and silver coins in rich burials of Vani (V-III c. B.C.) acquires great importance (burials #6, 11,16,14). It testifies once again to the function of small value nominals of Colchian coins. Golden coins and stones, it seems, were used in large-scale international trade deals. Golden stone (pic.7) discovered in the rich burial (#6) of a Colchian female weighs 21, 6 gr. (#11-5gr., #16-247gr.) pointing to the existence of a certain metrological standard. Golden stone was also found in a rich burial of Sairche(V c. B. C.). The study of the discovered stones might throw light upon the mystery of Colchian monetary system and interrelation between premonetary forms of money and later-upon the interrelation between the ratio of golden staters and silver drachma. According to the ratio of VI-IV c. B.C., golden stater weighing 8, 1 gr. equaled to the 108gr. of silver, while 8.4gr. of Dariks had the same value as 112gr. silver. (Zograf A., 1952, p. 42; Gramm M., 2004, p. 35, 36, 43). The real relative value of gold in relation to silver is unknown in Colchida but it is beyond doubt that it was determined by the country's inner market.

In connection with Vani town remains (town Surium) must be studied the treasure discovered in the maize garden of the village Sulori located in the valley of the river Sulori. From this treasure Vani Museum received 694 coins (Lebanidze L., 1999, p. 156), and the rest was scattered among the population. We have obtained information about 150 Colchuri tetri (pic.8) the weights of which come as follows: 1,4gr.-3 coins; 1,7gr.-3coins; 1,8gr.-4coins; 1,9gr.-4coins; 2gr.-32coins;2,1gr.-91 coins; 2,2-39 coins; 2,3gr.-12coins;2,4gr.-2coins. Total weight amounts to 314 gr. The weight of the coins kept in the museum varies from

1, 48 to 2, 72 gr. (Lebanidze L., 1999, 157). The total weight of the treasure equals to 1,041kg. Differences in the weight of these coins in the first publication is explained by the peculiarities of technological processes. In small trade deals this difference did not have any practical significance but in large scale trade operations it was necessary to weigh the silver money. This might account for the fact that in Sulori treasure as well as in "Potskho" treasure discovered near Nokalakevi there occur cut coins. In Vani and Kobuleti-Pichvnari led scales of Attic weighing system have been found (Lortkipanidze G., 1966, p. 131-134), the basis of which is drachma. The formation of Sulori treasure must have been divided into two levels. At first the owner buried a small pot in which three silver foreign coins have been found alongside with ten coins of Colchuri tetri. If the treasure reflects the character of money circulation in the period when it was buried, then it is evident that foreign money in small amounts was in circulation alongside with local coins. All of three foreign coins like ordinary Colchian half-drachmas are anonymous: Crezoid, forehead: heads of a lion and a bull placed opposite each other.

Back: two quadratum incusum; weight: 5, 37 gr.; Lydia, epoch of King Krezi(561-564 B.C.) (Lebanidze L., 1999, p.165; Dundua G., Dundua T., 1999, p. 108) or its later variant struck in the times of Darios I, about V c. B.C. (Lortkipanidze O., 2002, p.206).

Dariki, forehead: an archer kneeling down, on the right side.

Back: quadratum incusum; weight: 5,25 gr. Sardi(!) Achaemenian Sikila issued approximately in 490 (Lortkipanidze O., 2002), though Achaemenian Sikila with above-described images were being struck in the times of the descendants of Darios I (523-486) (V-IV c. B.C.). (Zograff A., 1951, p.42; Elsen J., 2003, p.20, #230).

By this period Achaemenian Sikilas form basis for money circulation in Asia Minor and coastal zone of Ionia. They penetrated into Colchida via naval trade routes through Phazisi. Sulori treasure confirms the information concerning the discovery of Achaemenian Sikila alongside with Colchuri tetri in Surami in the middle of the XIX century (Bartlomaueu Gr., 1843, pp.23, 63; Zograff A., 1945, p. 35).

Miletian Oboli, forehead: the head of a lion on the right.

Back: Image of 4 Lotus flowers of star-like shape placed in a square; weight: 1, 22 gr. Issued between 540-530 years B.C. (Dundua T., 1997, p. 53; Colbi R., 1978, tab. 60, #1058, 166; Lortkipanidze o., 2002, p.206; J. Price, 1989 and J. Garrzadice, 1987)

These foreign coins show once again the significance of Phazisi in intermediated trade with Colchida which was perhaps really engaged "monetary expansion"(Dundua G., Dundua T., 1977, p. 32) in V-IV B.C. Alongside with this small treasure total weight of which equals to 32 gr. (According to the currency rates of the epoch in question, in relation to the gold. "Darikis" of Darios I (8,4gr.), it constitutes one third of its real value. A large treasure hidden in a clay pot weighing 12kg has also been discovered here. Its value equals to 12 golden staters. If the formation of the first treasure took a relatively short time, the latter is a result of a long collection process. There occur not only well-known series here

(Golenko-Kapanadze series of V-VI are especially frequent), but so far unknown variants are also presented. It should be noted that in the treasure one Colchuri tetri with "A" symbol was found. This fact gives basis to date the second large treasure as far back as the end of the IV c. It is noteworthy that among the Colchuri tetri coins discovered in Vani rich burials of the second half of IV c. there is not a single Colchian coin with letter- symbols! As far as the small treasure is concerned, if we have determined the date of Achaemenian Sikila correctly, then it can also be dated as far back as IV B.C. Without taking the assumption that the above mentioned coins had circulated in Colchida for a long time, it would be impossible to ascribe them to one owner.

It is most important for us to find out the mechanisms of treasure collecting taking place in V-IV B.C. Provided that economy was highly-developed in Colchida, they cannot be connected with danger of war or some concrete religious-ritual acts (Lortkipanidze O., 2001, p. 178-194). It is a purely economic phenomenon connected in the first place with the inner market of the country, unified economic system, production of goods and trade.

At the same time each of the treasures of Colchuri tetri is a result of either long or short process of collection and is composed of savings of its owner. These coins possess their own internal objective value. It was permanently tied to the internal market economy where the value of silver in this concrete case must have been high. In our opinion, this fact in the final analysis caused the extraction of Colchuri tetri from circulation and a long process of its preservation in treasures throughout the whole country, be it mountainous regions or lowlands. (In Mestia museum 20 coins of Colchuri tetri discovered in this region are kept). According to Gresham law (XIV c.), in everyday trade small value coins eliminate more valuable ones from monetary circulation. Due to this phenomenon in treasures composed of precious metals hardly ever occur the so-called credit coins. They used to lose their value as soon as they were removed from circulation. They were not recognized by the inner market of Colchida in VI-II c. B.C. This fact might have pointed to the low level of the development of money system if not the circulation of Colchuri tetri in unusually great amounts (Kapanadze D., 1967, p.186). Their "extraordinary multitude" (Lortkipanidze O., 2002, p. 206) points to the specific economic conditions, high level of the trade organization existing in the country. (An interesting observation on money circulation in west Georgia in the second half of the XVIII century belongs to Iohann Giuldenschedt. According to his report, money was not issued in Imereti Kingdom and the principedom of Guria-Samegrelo and there were not any layers either. Only Turkish silver and gold coins were in circulation here. Copper change money was not in circulation at all, being replaced by small silver coins of low probe. They were most wide-spread coins (Gelashvili G., 1962, p. 263). They weighed 8 grannies (approximately 1, 2 gr.) and equaled to 1,5 kopeck according to Russian currency rates.

Every case of the discovery of Colchuri tetri treasures reflects exactly the nature of money circulation characteristic to a concrete region in a concrete cultural-historical epoch. Silver

coins of small nominal (triobol-halfdrachmas) occupied leading position everywhere. The population placed its reliance on them and kept them with the hope of better future. Needless to say, the heavier the treasure is, the higher would be its market value. In large-scale trade deals, as mentioned above, they were weighed, while in small trade deals there was no necessity for that because defective or worn-out nominal lost its value and purchase capacity. The prices of articles and items of wide use in V-IV c. have also been established. For example, in antique world the price of a jug of wine varied from 4 drachmas to 10,5 drachmas; 1 metretres (40 liters) of olive oil cost 12 drachmas; the price of a goat did not exceed 10 drachmas and that of a cow varied from 50 drachmas up to 70 drachmas; a good horse was expensive, much more expensive than a slave-its price varied between 60 and 360 drachmas; an axe cost no more than 2 drachmas; the prices of other items of primary necessity come as follows: clothes-up to 20 drachmas; shoes-no more than 8 drachmas(Selcuk Gur, o, 1998, p.48-49). The daily ration of bread was half Oboli; the same was the price of fish, vegetables (Shelov D., 1973, p.64). Approximately the same must have been the prices of hand-made things in Colchida; as for food, its prices were supposedly lower. In this fact found their expression economic interests of Phazisi selling for low prices Colchian raw materials. According to Strabo, they included precious wood, wax, products made of various materials etc. (Strabo, XII, 2, 17). In foreign trade international currency, inter-local, electrum (kizikins) and gold coins were used. They have been discovered for many times in Pichvnari and Vani. Gold stones discovered in burials of Vani and Sairkhe(V-IV c.) also point to this fact. In antique world, wherever money and trade relations were highly-developed, gold and silver coins of precious metal were in intensive circulation. Activisation of social life and economic growth, evolution of social consciousness is noticeable everywhere. The money turns into a mechanism of its culturization or socialization. The coin replaced old primitive and prestigious values (Dalton G., 1975, pp.97) for the silver of a coin itself as a precious metal contained real consumer value. It is not an accident either that Colchuri tetri is distinguished with high-quality artistic images of religious character. Its aesthetic side corresponds to the taste and the level of cultural development of the society using this coin. In addition to this, Colchian coins were minted by highly-qualified professionals, not necessarily by Greek masters (Brund D., 1994, p.118, 119). The state institutions were interested in such specialists. Accordingly, their social status must have been high. The large-scale coin circulation in Colchida shows that money had become a necessity in every sphere of social life because in class society "tinkling of silver coins can be heard everywhere" (Brodell F., 1986, p.464). They are its indicators and a means of exploitation. Taxation institutions, tax collectors, taxpayers, state officials, owners of treasures emerge where coins are in circulation. At the same time treasure owners have to sell as much goods as possible and buy much less in order to make savings. In Colchida of V-III c. B.C. gathering of coins and their removal from circulation points to this kind of money and trade relations. The observations of D.Kapanadze and T.Golenko on the formation of Colchian treasures are

worth mentioning here. In their opinion:" In the process of the formation of treasures preference was given to older coins if they were of high probe and quality. The "Kobuleti treasure" containing perfect, deliberately selected coins confirms this opinion. "Its owner must have dealt with colossal amount of Colchuri tetri.(Golenko K., Kapanadze D., 1968, p.48, 45,46). The same can be said about Sulori treasure. Accordingly, the circulation of Colchuri tetri must be considered against the background of daily life of Colchian community for the money and trade relations made equally deep influence on each social group of settlements, governing circles or producers, vine-growers etc. Developed money and trade relations replaced such conservative sphere of ideological and religious beliefs as burial ceremonies with established burial inventory. Colchian silver coins of V c. B.C. are necessary elements of burial inventory not only in coastal zone but in inward regions of the country as well, in particular, in Kvirila valley, Sachkhere and Sairkhe. In burial pits of V-IV c. B.C. located there 34 Colchian halfdrachma-triobol coins have been found. (Nadiradze J., 1975, p.34-35, tab. XIV; Nadiradze J., 1990, p.38, tab. IV). In a hunter's burial pit №4 belonging to the second half of the V c. B.C. 4 Colchuri tetri have been discovered. Colchuri tetri has also been unearthed in Khashuri burial of V c. B.C. Thus, a rule of burying Caron's Oboli with the dead (according to Greek mythology, money compensation paid to Caron for transferring spirits to the other world) (Carland R., 1998, pp.23, 49, 54) seems to have originated on local grounds (Kacharava D., Mjavanadze Z., 1986, p. 22). This supposition is further supported by the fact that small nominals of Colchian tetri were found in Kutaisi in cultural strata of VI-V B.C. during the archeological excavations carried out by O.Lanchava on Gabashvili Hill (Lortkipanidze O., 2002, p.207) and in the burial of V c. B.C. in the village Sairkhe of Ambrolauri district. (V.Gobejishvili's excavations; Golenko K., Kapanadze D., 1966, p.32). By this time cultural influence of Greek new-settlers on Hiterland could be only superficial. Under the condition of restricted relations it was unable to cause deep changes in local beliefs, to leave alone funeral-related rituals. In the country where small value change money circulated in so large amounts despite their regular extraction from circulation, needless to say, there was no place left for primitive exchange. On the basis of the country's inner market unified economic-geographic region was formed where "Colchuri tetri is a monetary realization of local juridical subject" (Dundua T., 2002, p.10) protected by state institutions.

Almost all Greek polices of VI-IV B.C. issued police coins. The basis of this coin system was drachma (4,36gr.). As a rule, they were made of high-quality silver. The source of the material Sinope coins are made of has been found. Silver ore has been detected on the downstream current of the river Kizil Irmak (Halisa), near the place where today Merziphon, the so-called ores of Giumiushkhane are situated (Maksimov M., 1981, p.18). Famous silver ores of Lavrion situated in 40 kilometers from Athens was an inexhaustible source of city's income. Accordingly, chemical ingredients of Colchuri tetri, the source of material of multiple emissions, its economic basis are to be identified. The city's silver ore is supposed

o have played a special role in the commercial success of Phazisi. It became a "basis for a large-scale monetary emission of silver" (Dundua T., 1997, p. 43). The location of silver ores of Phazisi, if they existed at all, has not been detected yet. It is not clear whether silver was imported from Athens or Sinope via naval routes or emissions of Colchuri tetri entirely depended on cheap local materials (According to Z.Chichinadze's report, in Murguli gorge zinc, copper and iron were being mined as far back as antique period. The traces of their mining can be still seen (Chichinadze Z., 1913, p.211). For example, a famous traveler and scientist of XVIII c. Giuldenschtet remarked that it was cheap for Erekle II to exploit royal silver ores and "out of this high-quality silver the king made state money" (Gelashvili G., 1962, p.283, 285,313). It is quite possible that south-east Colchida provided Phazisi mint with cheap materials, silver stones. According to geological data there are no silver ores in mountainous part of Caucasus (Braund D., 1994, p. 121). According to Strabo, "On the east coast of Ponto, the territory of Mosiniks and Khalib-Caldeans, the inhabitants of the town Farnakia (later Kerasunt, today situated near the Turkish town Giresun) earned their living with metal mining." They obtained metals; first of all silver, from the earth" (Strabo, XII, 3, 21). This fact can be explained by their long exploitation. Strabo had no doubts that the reason of Argonauts' campaign was the rich gold and silver ores of Colchida (Strabo, I, 2, 39).

Specialists paid attention to the fact that variations in the weight of Colchuri tetri (remidium) show noticeable deviations between 1,1-2,8gr (Kapanadze D.,1969,p.30). Gradual decrease of the weight and devastation of the probe of Colchuri tetri, the tendency of its degradation is evident (Dundua T., 1995, p.40). This fact must be considered in connection with a concrete political-economic situation existing in Colchida of Hellenistic period just as well as the problem of fake Colchian coins. According to the observation of D.Kapanadze, two Colchuri tetri coins made of copper have been discovered in Vani town remains (Kapanadze D., Lortkipanidze G., 1967, p.143). The reasons of their emergence must be searched for in economic policy of state institutions as it was in Athens during the Peloponnesian crisis. If this is a case of private initiative of coin forgers, then it is very difficult to find solution to this problem. In both cases the effect achieved on the expenses of the population seems to have been great (at least 1:8) (Vermush G., 1990, p.13) and if their emission had a massive character, then the authority of Colchuri tetri in its economic space would have decreased rapidly. It is quite possible that this factor also contributed to suspending its emissions in the last quarter of IV c. though as we have already mentioned they still kept circulating in III c. A certain part of Colchian coins is so worn-out due to their long circulation that their weight has decreased twice, varying from 0,60 to 0,80 gr. Accordingly, the purchase capacity of these coins must have decreased. Due to this fact in the market trade deals were to be arranged not only according to the rate of the nominal but also by the weight of silver coins and their value. In Colchida just as in the whole antique world precious metals, gold and silver coins remained as the most reliable exchange goods. In our conclusion, mass emissions of Colchuri tetri(hemi-drachmas weighing 2,18 on the

taverage) was tied to the stable and reliable Greek money system of silver drachma.

Traditionally the quality of probe of the quality of silver was identified visually. For example, in the guidebook of Gali Area Studies Museum about the Barghebi treasure we read: "Difference in the probe of silver is noticeable. A part of the coins are made of comparatively high-quality silver, the rest are made of low-quality silver" (Zukhbaia V., Khvistani R., 2000, p.69). Specialists often find out the quality of the probe according to patina. The observation on Colchuri tetri coins shows that their authenticity was checked by means of the circles made on gurti???? even in ancient times. As we have already mentioned, among coins of Colchuri tetri there occur copper coins covered with thin layer of silver (pic.9). The treasure of Colchian coins discovered in the village Ergeta of Zugdidi district only a small part of which (79 coins) reached the State Museum of Georgia is of special interest for us. All of them have Greek letter-symbols, mostly "ΣΟ", pointing to a concrete chronological group. According to the observation of G. Dundua, the absolute majority of the coins of this treasure including 11 bits and pieces "are covered with reddish bronze, some of them are entirely made of copper."

In 1950 a chemist T. Aroshidze with the so-called method of drops studied the ingredients of 4 coins of Colchuri tetri and obtained a very considerable result (see table I): the quantity of copper in the coins examined varied from 48, 00% to 71,73 %. Accordingly, the amount of silver varied from 28, 42% to 51,17 %. One of the coins contains only 2% of silver. Two coins do not contain gold (Aroshidze T.V., 1950, p.9), thus pointing to the fact that materials from various ores had been used (Magakian I., 1956, p. 252-265). Nugget silver is rare in nature. It is obtained together with accompanying natural resources containing polymetals such as Argeniti(Ag_2S), Prustiti(Ag_3AsS_3) and etc. It can also be found in the so-called rusty natural resources, in the lead-zinc ores with copper ingredient. Needless to say, these restricted data are not sufficient to draw far-going conclusions but it can be supposed that certain series of Colchuri tetri were made of silver mingled with copper (Braud D., 1994, p.121).

Table I

The Name of the Coin Weight and Chemical Ingredients of the Coin		Colchuri Tetri of Ordinary Type			
		1	2	3	4
Weight			8,10	7,17	8,75
Cu	% - s	71,73	48,00	56,38(1)	55,81
Ag		28,42	51,17	40,97	39,51
PB		---	---	---	1,92
Au		0,36	---	---	0,709
Sn		---	0,30	0,05	0,18
Ni		---	---	---	---
Fe		---	---	---	---
Zn		---	---	---	---
Mn		---	---	---	---
Al		---	---	---	---
Co		---	---	---	---
Cr		---	---	---	---
Yn		---	---	---	---
SB		---	---	---	---
As		---	---	---	---
Cd		---	---	---	---
Bi		---	---	---	---
Ba		---	---	---	---
S		---	---	---	0,10
Sum Total		100,51	99,47	97,40	98,223

It is quite possible that Prof. D.Kapanadze took T.Aroshidze's information as a starting point when in his commentaries on E.Pakhomov's monograph he did not agree to the following conclusion of his colleague: "Though it is true that Colchuri tetri coins are of different quality, but is always of a rather good probe" (see Pakhomov E., 1970, p. 10, 278). In Kapanadze's opinion, in the course of the long process of the emission of Colchuri tetri coins "their probe varied from pure metal to a very low level" (Kapanadze D., 1995, p. 35). This kind of copper coins covered with thin silver layer can be found in Barghebi treasure and was also discovered in the material handed in by us for proper analysis (see table III).

In our opinion, even these scanty data will suffice to confirm that in certain series of Colchuri tetri coins the devastation of the probe of silver is noticeable, perhaps done on purpose. The mass production of suberative???? coins requires proper mastery, skills and different technologies. A copper gulgula???? the melting temperature of which equaled to 1083C was put in melted silver the melting temperature of which equals to 960C. During this process silver tightly embraced and covered it with a thin plate; after that the product was further elaborated by means of a punch. It is by no means an easy task to distinguish them from normal coins. Little by little in the process of circulation a coin was getting more and more worn out and the forgery was eventually revealed. The results of chemical analysis at our disposal (see table I-III) gives us basis to assume that silver stones arrived at Phazisi

The chemical analysis of Colchuri tetri coins presented in tables I-III despite their small amount gives basis to draw some conclusions. The probe of the coins reflects rally existent monetary policy in the result of which the share of copper exceeded 50%. We have no idea how Colchida's inner market reacted to this but that Phazisi increased its income at least twice is for certain. Strabo's statement shows the great role the city played in the economy of Colchida. According to him, Phazisi is a market place of the Colchians (Strabo, XI, II,17), while the east part of Pontus Euxinos was also considered to be the Colchian sea. (Strabo, II,1,6). Via these naval routes in V-III c. B.C. Phazisi and its mediatory foreign trade take leading position. It is not accidental that in Kerchi, in Nimpheoni two Colchian hemi-drachmas have been discovered in archaic strata of Demetra Temple. (Skudniva B.M., 1952, p.238-242). On the north coast of the Black Sea Colchian wine vessels are to be found frequently. This demonstrates the great significance of vine-growing for the economy of Colchida.

Colchian wine-jugs have been discovered in Pantikapeion, Mirmekion, Tiratic etc. It is to be supposed that oil, wax, honey, wine etc. were exported from Colchida (Inadze M., 1962, p.98-99). As it is known, wine-jug burials spread in west Georgia in V-II B.C. are associated with wine-growers inhabiting villages. In these burials Colchuri tetri coins have been discovered. The observation on their topography shows that they spread throughout the country not only via trade route of Phazisi-Kvirila but also via interregional (Abkhazia, Samegrelo, Guria, Ajara, Imereti etc.) roads. Colchuri tetri coins have been found in mountainous districts (Mestia, Lentekhi, Oni) as well as in Shida Kartli, Near Tskhinvali and in the Borjomi valley. These coin findings confirm intensive circulation of money and goods and active functioning of communications. Provided this background Strabo's information about the existence of 120 bridges on the main trade route of Rioni-Kvirila sounds fairly convincing. (Strabo, XI,3-4). The spread area of Colchuri tetri ascertains the existence of unified economic space in west Georgia in V-III B.C provided by Colchian statehood. At the same time the frequency of coin findings testify to the class differentiation and high level of state consolidation (Kakhidze A. Vickers M., 2004, p.47). According to archeological evidences, the economy of Colchida was dynamically developing due to the political stabilization in V-IV B.C. Colchuri tetri minted at the end of VI B.C. as a Phazisi city coin turned into the leading money entity, national currency which continued circulation in II B.C. by inertia.

This is our view of economic and cultural life of Colchida in V-IV c. B.C. based on the culturological analysis of Colchuri tetri.

V. History of collecting coins in Georgia

There is a great tradition of coins' production in Georgia. Accordingly it has not been new and unusual for cultural life of Georgia to collect old and rare coins. Coins were donated to Churches and etc. Many coins were found in fields while working, many which were placed in different places and museums. Many notes about it were written in newspapers of 19th century.

According to Sulkhan Saba Orbeliani there was a museum by the Royal family, where were kept old goods as well as coins. There is another proof of that in one note written by the Teimuraz Batonishvili. We are able to prove the great interest of Teimuraz Batonishvili in numismatics by his letters to M. Brose, as well as editing of M. Baratashvili's work by himself. For example in one letter they talk about very old (B.C.) coins, such as Georgian coins made according to the Augustus Dinares, with Gaius and Lucius on them. Here he had seen 1st century a.c. when there were two kings (Iaruk and Armazeli) in Georgian kingdom. "Kartlis Ckhovreba" has one unique note for the period when Georgian kings were beaten by the Armenians and asked for peace pact. Copies of Roman Denars were produced in Mtskheta by the Royal factory.

It was not unusual for citizens of Georgia the interest in old coins and there was a tradition to how they should have been kept. While being in Georgia (Guria, Imereti, Samegrelo), Giuldenshtedt collected old coins. M. Brose in his work mentions the great collection of Greek-Roman coins of David Dadiani. M. Machavariani wrote about antique coins' collections of Sukhumi's citizens Metaxa and Jivkovic. They, as well as collectionists from Tbilisi A. Gasiev, were buying coins from local citizens. During 10 years he had collected 56 golden, 178 silver and 191 bronze coins. Here must be mentioned that if we go through newspapers and magazines of XIX century we get many information about coins found in different parts of Georgia and this certainly shows the great interest of society. Old coins were easily sold on markets in Tbilisi.

Collecting old coins was the privilege of rich people. Bartholomew and Komarov collected their collections during their visit in Caucasus. Old coins were easily sold at the official auctions as well as in antique shops. There were many kinds of old coins at the markets in Moscow and Petersburg, many of which were imported from Turkey (Istanbul). In Russian collections since then we could meet very rare coins of the Trapezon Empire (1204-1461) and Nikea (XVIII). There was Numismatic Society in Moscow, which was headed by P. Prove. Society was publishing scientific essays, catalogs and held numismatic exhibitions in Moscow and Petersburg. In private collections there were Georgian coins too. As an example in the collection of Golikov there were 20 coins of the period of king Tamar.

In Georgia the "Society of the history of Caucasus and archeology" was publishing articles about numismatics. Giorgi Romanov wrote special essay about old Georgian coins.

At that period the Church museum as well as Caucasian museum had great collection. Development of collecting coins was almost stopped after 1917 revolution in Russia. By their order it was forbidden to exchange or collect old coins as well as antiques. Those who hid them would have gone to jail. People from KGB would gain 5% of all value from collected stuff. Many antique stuff, unique coins included, from collected by KGB collections were sold abroad. In 1924 the "Numismatic office" (in 1931 this office joined the same named office within the National Museum) was founded in the University by Iv. Javakhishvili where he placed coins that he was able to collect and were not sold abroad. These parts of museums were headed by the trainee of Iv. Javakhishvili, the first professional woman numismatist Tamar Lomouri (1883-1965). In the Newly founded University there was faculty of numismatics. Iv. Javakhishvili headed the course in numismatics since 1921, after E. Takhaishvili went abroad. In January of 1925 Javakhishvili published the book, where he mentions the high level of numismatic development in Georgia.

S. Makalatia had played great role in the development of Georgian numismatics. He took part in arranging the numismatic collections of the Georgian National Museum, which nowadays is the best within the territory of former USSR. There are more than 100000 golden, silver and copper coins. Here is the best Georgian collection of coins. This museum, by the opinion of famous specialists, is within the first 10 museums of the world. S. Makalatia had worked 14 years in the National Museum (1921-1935). By his assistant and advice D. Kapanadze had come to Georgian numismatics, whose name is connected to the next stage of development of numismatics of Georgia. After his death the numismatic section had been headed by V. Lekvinadze (1931-1992), who gave his collection to the museum free of charge. It is known that Isidore Kostava had given 26 old coins to the Georgian University.

We would like to pay attention to collectionists who lived in Georgia and done many good things for the development of numismatics in Georgia. By words of old collectionists at the beginning mainly philately was at first place of their interest and D. Kapanadze's had worked hard to increase the interest in numismatics. The following collectionists worked in cooperation with Mr. David: Papuna Tsereteli, Liova Kalankarov, Goderdzi Kemoklidze, Khosroev, and Doctor Otar Koridze. One collectionist, the friend of David, whose name is unknown by his wish, gave as a present to the museum very rare Georgian Dirhem. The first collectionists in Georgia were Roinishvili, doctor Ruben Agamiani; engineer Muradbekov, Raphael Aivazov, and Krikheli. They formed kind of group, which held meetings in different places. The head was Koka Didebulidze, then Otar Koridze. They were collecting some membership money, which was used for paying fees for renting places. The interests were different, however, they mainly discuss about Georgian, antique and Russian coins. Unfortunately we do not have the whole information about collectionists. We hope that we would get more information step by step.

We would like to pay your attention to collectionists at present. Their experiences make us to hope and wish that their non-organized meetings would become more structured. Most

of them are experts in numismatics. We would like to mention some names and forgive us if we miss some of them: Goga Gabashvili, artist, interest field – Georgia, eastern countries; Severian Turkia – Member of Society of Eastern Numismatics, interest field – Georgia, eastern countries;

Makharoblidze Aleko –Architect, interest field – Antique world, Georgia, Europe; Janjgava Giorgi, Ambassador of Georgia in Egypt and Syria, Member of the Society of Geography and Eastern Numismatics of the USA, interest field – Georgia...Mamuka Gogoladze, interest field – Georgia, Russia, Europe; Gerasime Torchinava, interest field – Georgia, Russia; Bebia Gia, interest field – Georgia, Rome; Givi Guruli, interest field – Georgia, Antique world, Russia;; Mikheil Ambrosov, interest field – Georgia, Antique world, Russia; Ramaz Dvalishvili, interest field – Germany, Georgia; Mikheil Kandelaki, interest field – Georgia; Elguja Peiqrishvili, interest field – Georgia, Bisanty; Jemal Abazadzei, interest field – Georgian and Russian Numismatics; Khechumov Stepane, interest field – Georgia since George III; Gvinjilia Zurab, interest field – Georgia; Pacia David, interest field – Georgian numismatics, sphragistics; Kakhaber Todua, interest field – Georgia, World of X century, Caucasus; Alvaridze Givi, interest field – Georgia; Nikoloz Javakhishvili, interest field – Georgia; Revaz Robakidze, interest field – Georgian numismatics; Ermile Geradze, interest field – Georgia, Europe, Russia; Merab Kezevadze, interest field – Georgian numismatics; Guram Pilipashvili, interest field – Georgia, Europe, Russia, USA; Vladimer Chitoshvili, interest field – Georgia, Russia before Revolution; Slava Kakitelashvili, interest field – Europa, Antique world, Russia. Lobzhanidze Giorgi, interest field – Georgia.

In year 2000 was founded numismatic union “Kolkhuri Tetri”, which is headed by G. Geradze. Seven exhibitions were organised by this union as well as newspaper “Colectionist” was published. Business contacts were made with numismatic associations of Ukraine, Russia, Germany, Greece, and Denmark. In 2002 this union became the member of numismatic association of the USA.

The great part of coins kept in museums or in private collections must be studied yet. We have to give more information in this direction to the society. During history numismatic studies had given many important information.

Deskription of pictures

pic.1 Shadinovs haus in Tbilisi

pik.2-4 Introduccion to M. Barataevi book

pic. 5 Colchis golden stones, previous form of coins

pic. 6 Participants of 5 th archaeologic Congress held in 1881 (by G. Sharadze)

pic. 7 Spread area of Colchis tetri

pic. 8 Colchis tetri, Coins from private hoards

pic. 9 Colchis tetri, coins from Caishi

pic. 10 Coins from Caishi

pic. 11 Coins from caishi

pic. 12 Artefacts from Caishi

pic. 13 Addoption to Mtskhethian August denars, from privat collection

pic. 14 The treasures of Colchis tetri

pic. 15 Georgian addoption to Trapesunts asprs known as kirmaneuli, from privat colection

pic. 16 Silver plate ring from Vani (Suri) dated as II half of b.c. IV century, from 24 burial Colchis tetri with ilustration of bull on surface (exploration of D. Katcharava)

pic. 17 Golden

pic. 18 Silver plate ring from Vani (Suri)

pic. 23 Edition to Table III, parts of Colchis tetri

pic. 24-40 Coins found in Georgia, from private collection

A List of Abbreviations

MAH - Messenger of Ancient History

MSSA – Materials and Studies in Soviet Archeology

SA-Soviet Archeology

PGCNECBS– Problems of Greek Colonization of North and East Coast of the Black Sea

IHMC – Institute of the History of Material Culture

MSAIMC – Messenger of State Academic Institute of Material Culture

NE - Numismatics and Epigraphics

NC- The Numismatic Chronicle MKEM

MKEM- Materials of Kutaisi Ethnographic Museum

GSE-Georgian Soviet Encyclopedia

Thin layer of silver

stratum of copper-silver mingle

thin layer of silver

stratum of copper-silver mingle

1. აბრამიშვილი თ. , ნოქალაქევის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ ბოლო წლებში აღმოჩენილი ნუმიზმატიკური მასალა, ნოქალაქევი, III თბ. 1993
2. აბრამიშვილი თ. , ნოქალაქე-არქეოპოლისის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ მოპოვებული მონეტები 1978-1982წწ. ნოქალაქევი, II თბ. 1987
3. ანთელავა გ., ლევან II დადიანი, თბ. 1990
4. აუაქიძე ა., ბარათაშვილი (ბარათაევი), მ.პ. ქართული საბჭოთა ენციკლოპედია, თბ. 1977, ტ. 2
5. ბარათაშვილი ნ., თხზულებები, თბ. 1945
6. ბეტეხტინი ა. , მინერალოგიის კურსი. , თბ. 1957
7. ბაგრატიონი ი., ქართლ-კახეთის აღწერა. თბ. 1986
8. ბაგრატიონი თ. , ისტორია დაწყებითგან ივერიისა, სანკტ-პეტერბურგი. 1848
9. გაბაშვილი მ. , სერგი მაკალათიას ცხოვრება და მოღვაწეობა. სამეგრელოს ისტორია და ეთნოგრაფია. თბ. 2006
10. გამყრელიძე გ. , ქართული არქეოლოგიის ისტორია, თბ. 1996
11. გამყრელიძე გ. , ისტორიულ-ტოპოარქეოლოგიური ძიებანი, თბ. 1993
12. გეინიძე გ. , ნოქალაქევის სამარხეული ძეგლები, ნოქალაქევი I, 1981 გვ. 170
13. გეინიძე გ., მდ. ტეხურას აუზის ძვ.წ. IV ს. ახ.წ. VI სს სამარხები; კრ. იბერია-კოლხეთი №1. თბ. 2003
14. გელაშვილი გ. , გიულდენშტედტის მოგზაურობა საქართველოში, I, თბ. 1965
15. გოზალიშვილი შ., მიხეილ ბარათაშვილი, თბ. 1987
16. ღუნდუა გ. , კოლხური თეთრი, ძეგლის მეგობარი, 1970, XXIII
17. ღუნდუა გ. ლომის გამოსახულებიანი კოლხური თეთრის გენეზისისათვის თბ. , 1972, მაცნე 1972, №1
18. ღუნდუა გ. , საქართველოში აღმოჩენილი სინოპური მონეტები. მაცნე, 1971, №1
19. ღუნდუა გ., კოლხური თეთრი (ზოგადი მიმოხილვა); კრ. იბერია-კოლხეთი №1 თბ. 2003
20. ღუნდუა გ. , კახიძე ა. , კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები, მაცნე, №4, 1978
21. ღუნდუა გ. , კახიძე ა. , კოლხური თეთრის გენეზისის საკითხები, მაცნე, 1979, №2
22. ღუნდუა გ., ლორთქიფანიძე გ., მონეტები ვანიდან. ვანი III, თბ. 1977
23. ინფორმაციისათვის №23-24 სამარხის შესახებ მადლობას მოვასხენებთ.

23. ინაძე მ. საგაბრო ურთიერთობათა ისტორიიდან კოლხეთში; კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული, II თბ. 1962
24. კაპანაძე დ. , ქართული ნუმიზმატიკა. თბ. 1969 (მეორე გამოცემა)
25. კაპანაძე დ. , ლორთქიფანიძე გ.; ანტიკური ხანის მონეტები ვანის ნაქალაქარიდან, თბ. ცისკარი №8 1967
26. კაჭარავა დ., მჭავანაძე ზ. ნაქალაქარის ზედა ტერასაზე 1980 წელს ჩატარებული მუშაობის ანგარიში. ვანი VIII თბ. 1986
27. ინფორმაციისათვის №23-24 სამარხის შესახებ მადლობას მოეახსენებთ. პროფ. დარეჯან კაჭარავას
28. კახიძე ა., აღმოსავლეთ შავი ზღვისპირეთის ანტიკური ძეგლები. ბათუმი 1975
29. კახიძე ა., საქართველოს ზღვისპირეთის ანტიკური ხანის ქალაქები. თბ. 1971
30. კახიძე ა., ვიკერსი მ., ფიჭვნარი, I, ბათუმი – ოქსფორდი, 2004
31. კილურაძე ნ. , მონეტები და ფნარის სამაროვნიდან. ძეგლის მეგობარი, XXIII. თბ. , 1970
32. ლექსნი ტქმულნი თ. ნ. ბარათაშვილისაგა, ტფილისი, 1876
33. ლორთქიფანიძე ო. მდინარე- ღვთაება ფასისი. კოლხური დიდრამების I ტიპის იკონოგრაფიისათვის; ძიებანი, თბ. , 1998 №1
34. ლორთქიფანიძე ო. ძველი ქართული ცივილიზაციის სათავეებთან, თბ. 2002
35. ლორთქიფანიძე ო. , “განძები” კოლხურ ბრინჯაოს კულტურაში (ფუნქციის დეფინიციისა და კულტურულ-სოცოლოგიური ინტერპრეტაციის ცდა). ძიებ. დამატება VI, გვ. 178-194, თბ. 2001
36. ლორთქიფანიძე გ., გერაძე გ., კოლხური თეთრი, თბ. 2005
37. ლორთქიფანიძე გ., კვიციანი ზ., გერაძე გ. სვანეთი – ანტიკური ხანის საქართველოს ზარაფხანა. გამომც. “არტანუჯი” თბ. 2008
38. ლორთქიფანიძე დ., ოქრომრავალი კოლხეთი, თბ. 2006
39. მათიაშვილი ნ., ელინისტური ხანის კოლხეთის კულტურის ისტორიის საკითხები; დისერტაცია ისტ. მეცნ. დოქტ. ხარისხის მოსაპოვებლად. თბ. 2002
40. მათიაშვილი ნ. , კოლხეთის წარმართული პანთეონის იკონოგრაფიისათვის. კავკასიურ-ახლო აღმოსავლური კრებული XI, თბ. 2004
41. მამისთვალაშვილი ე., იტალიელ მოგზაურთა ცნობები საქართველოს შესახებ, თბ. 1981
42. მახარაძე გ., წერეთელი მ., “საირხე-საბადურის გორის” სამაროვანი, კატალოგი, თბ. 2006
43. მიწიშვილი ნ. , კოლხური თეთრის იკონოგრაფიის საკითხისათვის. თსუ, საქართველოს ისტორიის კათედრა. სამეცნიერო კონფერენცია
44. ნადირაძე ჯ., საირხე საქართველოს უძველესი ქალაქი, I თბ. 1990

45. ნადირაძე ჯ., ყვირილის ხეობის არქეოლოგიური ძეგლები თბ. 1975
46. საქართველოს არქეოლოგია; თბ. 1959
47. პატარიძე მ., ჯანჯღაძე გ. თრაპიზონის იმპერიის იშვიათი მონეტები. თბ. 2006
48. ფაცია დ., ფაღავეა ი. ჯალალ ად-დინ მანკებურნის ქართული მონეტები. თბ. 2009
49. პატარიძე მ. სვანეთში აღმოჩენილი ანტიკური ხანის მონეტები. თსუ ისტორიის ინსტიტუტის შრომები III თბ. 2011
50. შეროზია მ. რომაული აურეუსების ადგილობრივი (იბერიული) იმიტაციების ახალი ნიმუშები. საქ. ეროვნული მუზეუმის მოამბე II თბ. 2011
51. ღვაბერაძე ც. ღუსუდან მეფის სპილენძის ფულის შესახებ. შაქ. როენული მუზეუმის მოამბე II თბ. 2011
52. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები, I თბ. 1970
53. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. V, თბ. 1970
54. საქართველოს ეკონომიკური ისტორიისათვის (მასალები III) (აღმშენებლობა, სახელმწიფო ეკონომიკა, ქონება) გვიანფეოდალური ხანის მასალები შეარჩია და გამოსაცემად მოამზადა აკად. ნ. ბერძენიშვილმა. გამომც. "მეცნიერება" თბ. 1955
55. ფაილოძე ა., მატიაწე ხონისა, თბ. 1999
56. ფოფორაძე ნ., განქილიაძე ხ., გერაძე გ., კოლხური თეთრის ქიმიური შემადგენლობა. სამთო ჟურნალი, 2005, №2,
57. ყაუხჩიშვილი თ., საქართველოს ბერძნული წარწერების კორპუსი (მეორე გამოცემა), თბ. 2004
58. შარაძე გ., აკაკი წერეთელი, I, თბ. 2006
59. შარდენის მოგზაურობა სპარსეთსა და აღმოსავლეთის სხვა ქვეყნებში. ცნობები საქართველოს შესახებ. ფრანგულიდან თარგმნა, გამოკვლევები და კომენტარები დაურთო მზია მგალობლიშვილმა, თბ. 1975
60. ჩართოლანი შ., მასალები სვანეთის არქეოლოგიისათვის, თბ. 1976
61. ცისკარი, 1857, №32
62. ხოშტარია ნ., ანტიკური ხანის არქეოლოგიური ძეგლები დასავლეთ საქართველოში; საქართველოს არქეოლოგია, თბ. 1959
63. ჯიქია ლ., ქუთაისისა და მისი მიდამოების არქეოლოგიური ძეგლები; ქუთაისი 1993
- 64.
65. ჯაფახიშვილი ივ., ისტორიის მიზანი, წყაროები და მეთოდები წინათ და ეხლა, ნარკვევი III. ქართული საფას-საზოგადოებრივი ანუ ნუმისმატიკა მეტროლოგია. ტფილისი 1925
66. ჯაფახიშვილი ნ. ირეელი ქართველი პერადიკოსი და ნუმისმატიკა მეფე. თსუ პუბლიკაციური ფაკულტეტის საქ. ისტორიის ინსტიტუტის შრომები II თბ. 2011 გამომც. "მერიდიანი"

67. ჯიქია ლ., ქუთაისისა და მისი მიდამოების არქეოლოგიური ძეგლები; ქუთაისი 1993
68. ჭავჭავაძე ი., თხზულებანი, V, თბ. 1955
69. ჭიჭინაძე ზ., მუსულმანი ქართველობა და მათი სოფლები თბ. 1913
70. ჭყონია ა., ოქროს სამკაულები ვანის ნაქალაქარიდან, ვანი VI, თბ. 1981
71. Арошидзе Т.В., Химический состав грузинских монет. Автореферат кандидатской диссертации. Тб. 1950
72. Балтунова А.И., Колхидки, ВДИ, №4, 1973
73. Бродель Ф., 1986., Структуры повседневности, возможное и невозможное, I, М. 1986 А
74. Брокгауз Ф.А., Ефрон И.А., Энциклопедический словарь под ред. проф. И. Андреевского, т. III, Спб. 1891
75. Известия Императорского археологического общества Спб 1863, т IV, стр. 484-435
76. Вермуш Г., Аферы с фальшивыми деньгами, пер. с немецкого, М. 1990
77. Военная энциклопедия, т. XIII. Спб. 1913
78. Георгий Михайлович., Русские монеты чеканенные для Пруссии, Грузии, Польши и Финландии, Спб. 1893
79. Гассиев А. А., К древней нумизматике. Описание объяснительное древне-греческих монет собранных в Закавказье в 1879-1889 гг. с источниками и археологическими сведениями. Тифлис 1890
80. Гнурева В.Ф., Экспедиции АН России в XVIII-XIX вв., М.Л. 1941
81. Голенко К., Заметки об обращении римской монеты в Закавказье., ВДИ, 1971, №4
82. Голенко К., Монеты из раскопок Нимфея 1939-1970 гг., НЭ, XI, 1974
83. Голенко К., Денежное обращение Колхиды в римское время, Л. 1964
84. Голенко К., Капанадзе Д., Четыре клада Колхидок. Нумизматика и Эпиграфика, VI, М. 1966
85. Грамм М., История цивилизации в зеркале мер, единиц и денег. Челябинск, 2004
86. Гребенкин В., Заганайло А., К вопросу о применении статистических методов при изучении монетно-денежных систем. Нум. Прич., Киев 1982
87. Декреты советской власти. т. III, Мю 1964
88. Долан Э., Кэмпбелл К., Кэмпбел Р., Деньги, банковое дело и денежно-кредитная политика, М-Спб. 1993
89. Дундуа Г.Ф., Нумизматика античной Грузии, Тб. 1987
90. Дундуа Г.Ф., Лорткипанидзе Г., Денежное обращение Центральной Колхиды, Тб. 1983
91. Дундуа Г.Ф., Еще раз о происхождении колхидок. ПГКСВП, Тб. 1970
92. Дундуа Г.Ф. Нумизматика Грузии античного периода, АЭФКА, Тб. 2004

93. Джикия Л., Археологические памятники Кутаиси и его окрестностей. Автореферат канд. диссертации на правах рукописи Тб. 1979
94. Желебов С.А., Введение в археологию. История археологического знания. Петроград 1923, сс. 122,123
95. Инадзе М., Причерноморские города древней Колхиды. Тб. 1968о
96. Иенссен А., Пасек Т., Золото Кавказа. ИГАИМК, вып. 110, 1935
97. Йожеф Р., История денег, Будапешт 1968
98. Заваротная Л.А., Коллекционер А.Г. Голиков (1865-1940) МИМ, II, М. 2004
99. Зварич В.В., Нумизматический словарь, Л. 1975
100. Зограф А.Н., Античные монеты, МИА, М-Л 1951
101. Зограф А.Н., Распространение находок античных монет на Кавказе. Труды нумизматического отдела Гос. Эрмитажа I, Ленинград 1945
102. Казаманова Л.Н., Введение в античную нумизматику, М. 1969
103. Капанадзе Д.Г., Грузинская нумизматика, М. 1955
104. Капанадзе Д.Г., Голенко К., К вопросу о происхождении колхидок. ВДИ, №4, 1957
105. Капанадзе Д.Г., Шенгелия И., Триморфная Геката с колхидской дидрахмы V в. до н.э., сб. Античная история и культура, Л. 1968
106. Кахидзе А., Восточное Причерноморье в античную эпоху. Батуми, 1981
107. Кигурадзе Н., Дапнарский могильник. Тб. 1976
108. Кигурадзе Н., Лорткипанидзе Г., Дапнарское селище и могильник (К проблеме сельских поселении Колхиды). КСИА 151 АН СССР, 1977
109. Комаров А. В. , Чеканилась ли в Грузии золотая монета? Известия Кавказского общества Истории и Археологии. т. 1, вып. 2, Тифлис 1881
110. Кошеленко Г. А., и др. Древние цивилизации. М. 1989
111. Липс Ю., Происхождение вещей, Смоленск 2003
112. МЛорткипанидзе Г. А., О колхидской весовой системе . Сб. Культура античного мира. М. 1966
113. Лорткипанидзе Г. А., О доонетной форме обращения в Колхиде, Тб. 1977
114. МЛорткипанидзе Г. А., Греко-колхидские взаимоотношения в VI-IV вв. до н.э. ВДИ, 1982, №2
115. Лорткипанидзе Г.А., О характере колхо-греческих взаимоотношений в VI-IV вв. до.н.э., ПГКСВП, Тб. 1979
116. Лукиан из Самосаты, избранное, М. 1962
117. Мачавариани М., Очерки Абхазии. газ. "Черноморский вестник". 1899 №212-215
118. Магакьян И., Рудные месторождения, М. 1955
119. Максимов М.Н., Очерк о золоте, М. 1988
120. Мазар А., Археология библейской земли, Иерусалим 1996

121. Минералы., I., Справочник. М. 1960
122. Морков А.К., Древняя нумизматика, Спб. 1901
123. Пахомов Е.А., Монеты Грузии, I., Спб. 1910
124. Пахомов Е.А., Несколько слов о происхождении рисунка колхидок, Батуми 1911
125. Пахомов Е.А., Заметка о монетах найденных близ Батума. ИКОИМАО, IV, Тифлис 1916
126. Пахомов Е.А., Монеты Грузии, Тб. 1970 (თეოგამოსემა)
127. Пиотровский Б.Б., Значение V Всероссийского археологического съезда для развития археологии Закавказья. Всесоюзная конференция посвященная 100 летию V археологического съезда, Материалы, Тб. 1981
128. Потин В. М. Введение в нумизматику. Труды ГЭ, XXVI. Л. 1981
129. Очерки истории исторической науки в СССР, т. I, М. 1955
130. Ретовский О. , Драхма Аристарха Колхидского. Труды Моск. нум. общества. т.III, М. 1905
131. Саридиани В. И., Афганистан: сокровища безымянных царей, М. 1983
132. Спасский И., Нумизматика в Эрмитаже. Н.Э., VIII., IX., М. 1970 – 71
133. Скуднива В. М., Находки колхидских монет и пифосов в Нимфее. ВДИ, 1952, №2
134. Сургуладзе А., Очерки по истории грузинской культуры XIX . Тб. 1980
135. Тихомиров М.Н., Очерки истории исторической науки в СССР, т. I., М. 1955
136. Труды V археологического съезда в Тифлисе (1881), М. 1887
137. Хоштария Н.В., Археологические раскопки в Вани, КБС, 2. Тб. 1964
138. Шамба Г.М., монетное обращение на территории Абхазии. Тб. 1987
139. Штрубель Г., Циммер З.Х., минералогический словарь., Перевод с немецкого. М. 1987., с. 309
140. Шелов Д. Б., Торговля и денежное обращение. Сб. Античная цивилизация. М. 1973
141. Устинов, Дорн, Броссе. Разбор сочинения князя Баратаева под заглавием «Нумизматические факты Грузинского царства» Сборник XV присуждение утвержденных П.Н. Демидовым наград. Спб. 1846
142. Чихладзе Г., Черные археологи, жур. Природа Кавказа, №3
143. Шелов Д.Б. Монетное дело Боспора VI-II вв. до н.э. М. 1956
144. Эрмитаж который мы потеряли. Документы 1920-1930 гг. Спб. 2001
145. Berriman A E., Historical metrology. A new analyses... London 1953 Монетное обращение на территории
146. Braund D., Georgian in Antiquity, Oxford, London, 1994
147. Before Jean Cloude Belfiore Croinces et Simboles de l'Antiquite. Larusse. P. 2010
148. Brosset., Voyage Arxeologique dans La Georgie et dans L'Armenie. 1847-1848. St. Pet. 1851
149. Brosset., Rapport sur l'ouvrage intitile “нумизматические факты Грузинского царства” et Revue de Numismatique georgienne., Spb. 1847
148. Brosset., Voyage Arxeologique dans La Georgie et dans L'Armenie. 1847-1848. St. Pet. 1851
149. Brosset., Rapport sur l'ouvrage intitile “нумизматические факты Грузинского

- ურძნა” et Revue de Numismatique georgienne., Spb. 1847
150. Garland R., The Greek Way of Death. N.-Y., 1988
 151. Dalton G., Primitive Money, “American Anthropologist”, 1965, №1
 152. Dundua T., Georgia within the European integration as seen in coinage. Tb. 1969, pp. 7,8
 153. Dundua T., Georgia within the European integration (short intercultural stories). Tbilisi 1999,
 154. Dundua G., Les Kolkhidki dialogues d'histoire ancienne. Paris, 1982
 155. Dundua G. Lordkipanidze G., Hellenistic coins from the site of Vani, in Colchis (Western Georgia) NC, vol XIX, 1979
 156. Einzung P., Primitive money in its ethnological and economic aspects, Oxford 1966
 157. Elsen J., Vente Publique veiling Auction. Auction 74, 2003, #230, 231 p.20Forbes R., Metallurgy in the antiquity; Leiden, 1950, p.322
 158. Elsen J., Le grain d'orgye et le système pondéral et monétaire attique. Bruxelles 2001
 159. Forbes R., Metallurgy in the antiquity, Leiden, 1950,
 160. Higgins R., Greek and Roman Jewellery, London 1980
 161. Lang D. M., Studies in the Numismatic history of Georgia, New York, 1955
 162. Langlaas V., Numismatic de la Georgia, Paris 1852
 163. Lebanidze L., Le tresor monetaire de Sulori. La Mer Noire Zone Le Contacts, 1999
 164. Kacharava D., Kvirkvelia G. Recent Archaeological Finds on the Upper Terrace of the Vani Site Brill Ancient Civilizations tu Sibeia 14, 2009
 165. National Technikal University of Athens. Lavrion technological cultural park. Athens, 2002
 166. Richter G., Greek Art, London 1960
 167. Robinson C.E. Everyday Life in Ancient Greece. Oxford, 1933
 168. Sear D.R., Greek coins and their values, II Asia and North Africa. London, 1996
 169. Selcuk Cür Ö., Daily Life in ancient times; İstanbul, 19
 170. Vikers Michael Charons obol colchian coins and colchians. International conference Georgian Archaeologi at the Turn of the 21 stcenteri. Summaries Tbilisi
 171. გიგინეიშვილი ბ., ქართული ენის ისტორიულ-ეტიმოლოგიური ლექსიკონი. საქ. მეცნიერებათა აკადემია. თბ. 2016
 172. ჩანტლაძე ე., შოთა რუსთაველის ეკონომიკური შეხედულებები. მეცნიერება. თბ. 1980
 173. ვარშალომიძე ი. ანტიკური მონეტები აღმოსავლეთ შავიზღვისპირეთიდან. სამხრეთ-დასავლეთ საქართველოს ისტორიისა და არქეოლოგიის საკითხები II (VII) ბათუმის შოთა რუსთაველის სახელობის 174. სახ. უნივერსიტეტი. ნიკო ბერძენიშვილის ინსტიტუტი. ბათუმი 2017
 175. მათაშვილი ნ., მცხეთის აკლდამა. საქართველოს ეროვნული მუზეუმი. თბ. 2016
 176. ფილიპაშვილი გ. ოლიმპიური სპორტი და ნუმისმატიკა. ქუთაისი. 2018
 177. გაბაშვილი გ. ერეკლე II სახელის დაწერილობის შესახებ. აკად. ანდრია აფაქიძის სახ. არქ. ინსტიტუტი. არქეოლოგია. თბ. 2018
 178. გერაძე გ. გიორგი III სპილენძის მონეტების ტექნოლოგიისათვის. აკად. ანდრია აფაქიძის სახ. არქ. ინსტიტუტი. არქეოლოგია. თბ. 2018

Князь Александр Львович.
окт. 27 г. 1845. Сиб.

ОБОЗНАЧЕНЪ ЕЪ РАЗПРЯЗУ 1-27

[illegible]

РАЗРЯДЪ П

CLASSE II

Сирпачинъ въ Грѣзѣ	Les Bagrains en Géorgie	1
Очищающе мѣстоу Таблени 1.	Analysé des mon. de la Planché I.	1
Мѣсто Давидъ и мѣсто Сирпачъ III.	Mos de Davath et du rus Bag-	1
— — мѣсто Гургисъ II.	rac III	1
Мѣстоу мѣсто Гургисъ II.	Mos de rus George I.	1
— — мѣсто Давидъ III.	Mémorial de rus George II.	1
Мѣстоу мѣсто Гургисъ III.	— — Davath III.	1
	Mémorial de rus George III.	1

ОБОЗНАЧЕНИЯ КЪ РАЗДЕЛУ I

[illegible]

РАЗРАБОТКА II.

CLASSE II

Саргариан въ Грция	Les Béguines en Géorgie	1
Описаниемъ импер. Тюдума I	Analyses des mss. de la Planche I.	5
Монахъ Давидъ II и кнзъ Саргари III.	Mss. de David et du roi Bé-	
	gari III	8
— кнзъ Тимуръ I	Plan de roi Giorgi I	9
Монахъ кнзъ Тимуръ II	Manusc. du roi Giorgi II	9
— кнзъ Адамъ I	— — — David III.	10
Монахъ кнзъ Георгій III	Manusc. du roi Giorgi III . . .	10

Наименование предмета, его название на английском языке	Наименование предмета на русском языке
Математика	Математика
Алгебра	Алгебра
Геометрия	Геометрия
Физика	Физика
Химия	Химия
Биология	Биология
История	История
География	География
Языки	Языки
Литература	Литература
Музыка	Музыка
Изобразительное искусство	Изобразительное искусство
Физическое воспитание	Физическое воспитание
Технология	Технология
Экономика	Экономика
Право	Право
Психология	Психология
Социология	Социология
Политология	Политология
Этика	Этика
Философия	Философия
Религия	Религия
Спортивные дисциплины	Спортивные дисциплины
Другие предметы	Другие предметы

(7) Буква Б поставлена здесь для гласной, что во старых славянских рукописях часто обозначалось, на славянском языке обозначается в славянском на стр. I. См. эту букву на стр. XVI, в № 8-м. Записки о славянском языке.

ВЕРНУТЬСЯ КЪ РАЗРАБОТКЕ II.

[illegible]

Haşim Albayrak

TARİH BOYUNCA
DOĞU KARADENİZ'DE
ETNİK YAPILANMALAR VE
PONTUS

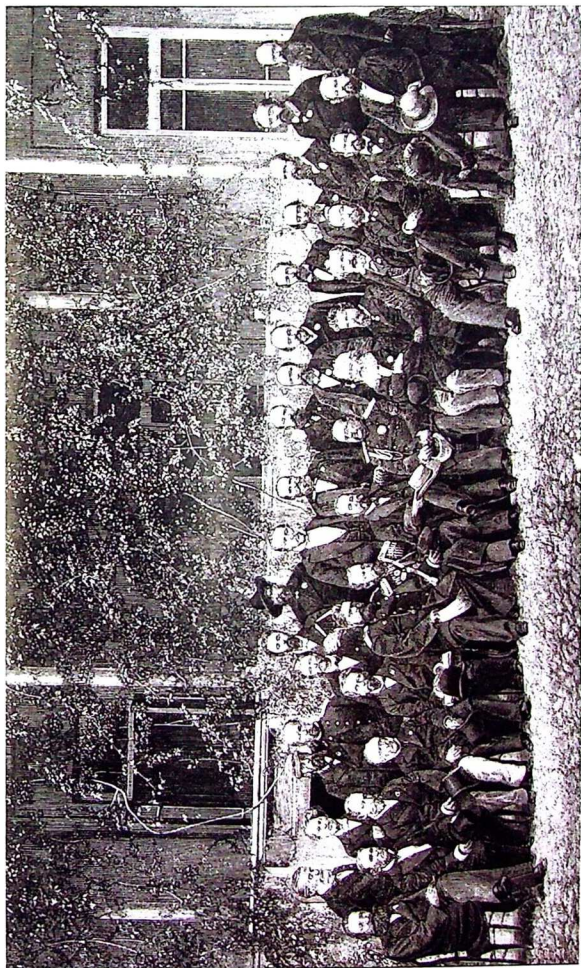

GENİŞLETİLMİŞ 2. BASKI

სურ. 5 პაშიმ ალბაირაკის წიგნი

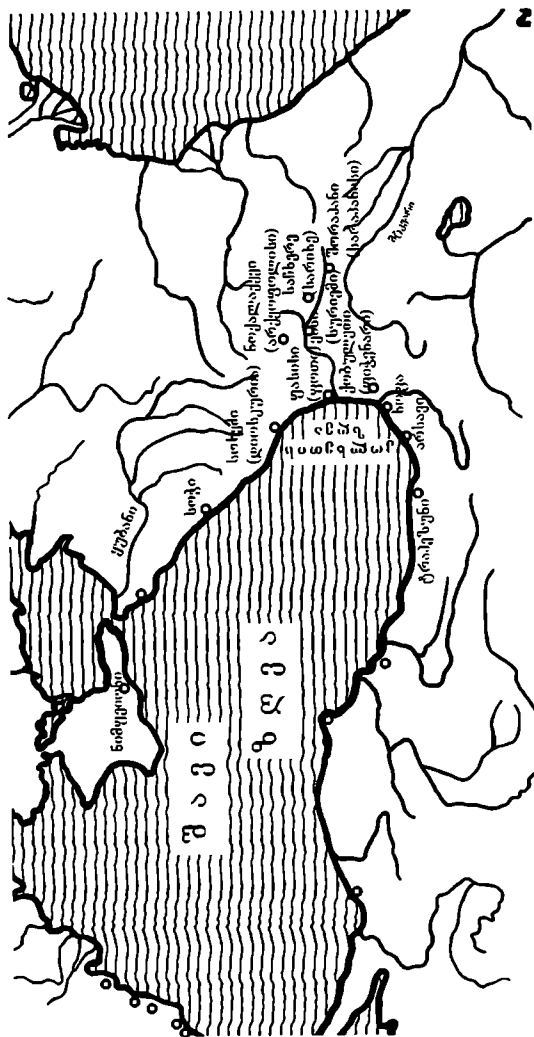
“ეთნიკური ისტორიული პროცესები ადმოსიკლეთ შაჰიზდეისპირეთში და პონტო”

Psi. 5. The book of Hazim Albayrak “Tarih boyunca dogo karadenizde etnik yapılanmalar ve pontus”

1. 2. 3. 4. 5. 6. 7. 8. 9. 10. 11. 12. 13. 14. 15. 16. 17. 18. 19. 20. 21. 22. 23. 24. 25. 26. 27. 28. 29. 30. 31. 32. 33. 34. 35. 36. 37. 38. 39. 40. 41. 42. 43. 44. 45. 46. 47. 48. 49. 50. 51. 52. 53. 54. 55. 56. 57. 58. 59. 60. 61. 62. 63. 64. 65. 66. 67. 68. 69. 70. 71. 72. 73. 74. 75. 76. 77. 78. 79. 80. 81. 82. 83. 84. 85. 86. 87. 88. 89. 90. 91. 92. 93. 94. 95. 96. 97. 98. 99. 100. 101. 102. 103. 104. 105. 106. 107. 108. 109. 110. 111. 112. 113. 114. 115. 116. 117. 118. 119. 120. 121. 122. 123. 124. 125. 126. 127. 128. 129. 130. 131. 132. 133. 134. 135. 136. 137. 138. 139. 140. 141. 142. 143. 144. 145. 146. 147. 148. 149. 150. 151. 152. 153. 154. 155. 156. 157. 158. 159. 160. 161. 162. 163. 164. 165. 166. 167. 168. 169. 170. 171. 172. 173. 174. 175. 176. 177. 178. 179. 180. 181. 182. 183. 184. 185. 186. 187. 188. 189. 190. 191. 192. 193. 194. 195. 196. 197. 198. 199. 200. 201. 202. 203. 204. 205. 206. 207. 208. 209. 210. 211. 212. 213. 214. 215. 216. 217. 218. 219. 220. 221. 222. 223. 224. 225. 226. 227. 228. 229. 230. 231. 232. 233. 234. 235. 236. 237. 238. 239. 240. 241. 242. 243. 244. 245. 246. 247. 248. 249. 250. 251. 252. 253. 254. 255. 256. 257. 258. 259. 260. 261. 262. 263. 264. 265. 266. 267. 268. 269. 270. 271. 272. 273. 274. 275. 276. 277. 278. 279. 280. 281. 282. 283. 284. 285. 286. 287. 288. 289. 290. 291. 292. 293. 294. 295. 296. 297. 298. 299. 300. 301. 302. 303. 304. 305. 306. 307. 308. 309. 310. 311. 312. 313. 314. 315. 316. 317. 318. 319. 320. 321. 322. 323. 324. 325. 326. 327. 328. 329. 330. 331. 332. 333. 334. 335. 336. 337. 338. 339. 340. 341. 342. 343. 344. 345. 346. 347. 348. 349. 350. 351. 352. 353. 354. 355. 356. 357. 358. 359. 360. 361. 362. 363. 364. 365. 366. 367. 368. 369. 370. 371. 372. 373. 374. 375. 376. 377. 378. 379. 380. 381. 382. 383. 384. 385. 386. 387. 388. 389. 390. 391. 392. 393. 394. 395. 396. 397. 398. 399. 400. 401. 402. 403. 404. 405. 406. 407. 408. 409. 410. 411. 412. 413. 414. 415. 416. 417. 418. 419. 420. 421. 422. 423. 424. 425. 426. 427. 428. 429. 430. 431. 432. 433. 434. 435. 436. 437. 438. 439. 440. 441. 442. 443. 444. 445. 446. 447. 448. 449. 450. 451. 452. 453. 454. 455. 456. 457. 458. 459. 460. 461. 462. 463. 464. 465. 466. 467. 468. 469. 470. 471. 472. 473. 474. 475. 476. 477. 478. 479. 480. 481. 482. 483. 484. 485. 486. 487. 488. 489. 490. 491. 492. 493. 494. 495. 496. 497. 498. 499. 500. 501. 502. 503. 504. 505. 506. 507. 508. 509. 510. 511. 512. 513. 514. 515. 516. 517. 518. 519. 520. 521. 522. 523. 524. 525. 526. 527. 528. 529. 530. 531. 532. 533. 534. 535. 536. 537. 538. 539. 540. 541. 542. 543. 544. 545. 546. 547. 548. 549. 550. 551. 552. 553. 554. 555. 556. 557. 558. 559. 560. 561. 562. 563. 564. 565. 566. 567. 568. 569. 570. 571. 572. 573. 574. 575. 576. 577. 578. 579. 580. 581. 582. 583. 584. 585. 586. 587. 588. 589. 590. 591. 592. 593. 594. 595. 596. 597. 598. 599. 600. 601. 602. 603. 604. 605. 606. 607. 608. 609. 610. 611. 612. 613. 614. 615. 616. 617. 618. 619. 620. 621. 622. 623. 624. 625. 626. 627. 628. 629. 630. 631. 632. 633. 634. 635. 636. 637. 638. 639. 640. 641. 642. 643. 644. 645. 646. 647. 648. 649. 650. 651. 652. 653. 654. 655. 656. 657. 658. 659. 660. 661. 662. 663. 664. 665. 666. 667. 668. 669. 670. 671. 672. 673. 674. 675. 676. 677. 678. 679. 680. 681. 682. 683. 684. 685. 686. 687. 688. 689. 690. 691. 692. 693. 694. 695. 696. 697. 698. 699. 700. 701. 702. 703. 704. 705. 706. 707. 708. 709. 710. 711. 712. 713. 714. 715. 716. 717. 718. 719. 720. 721. 722. 723. 724. 725. 726. 727. 728. 729. 730. 731. 732. 733. 734. 735. 736. 737. 738. 739. 740. 741. 742. 743. 744. 745. 746. 747. 748. 749. 750. 751. 752. 753. 754. 755. 756. 757. 758. 759. 760. 761. 762. 763. 764. 765. 766. 767. 768. 769. 770. 771. 772. 773. 774. 775. 776. 777. 778. 779. 780. 781. 782. 783. 784. 785. 786. 787. 788. 789. 790. 791. 792. 793. 794. 795. 796. 797. 798. 799. 800. 801. 802. 803. 804. 805. 806. 807. 808. 809. 810. 811. 812. 813. 814. 815. 816. 817. 818. 819. 820. 821. 822. 823. 824. 825. 826. 827. 828. 829. 830. 831. 832. 833. 834. 835. 836. 837. 838. 839. 840.

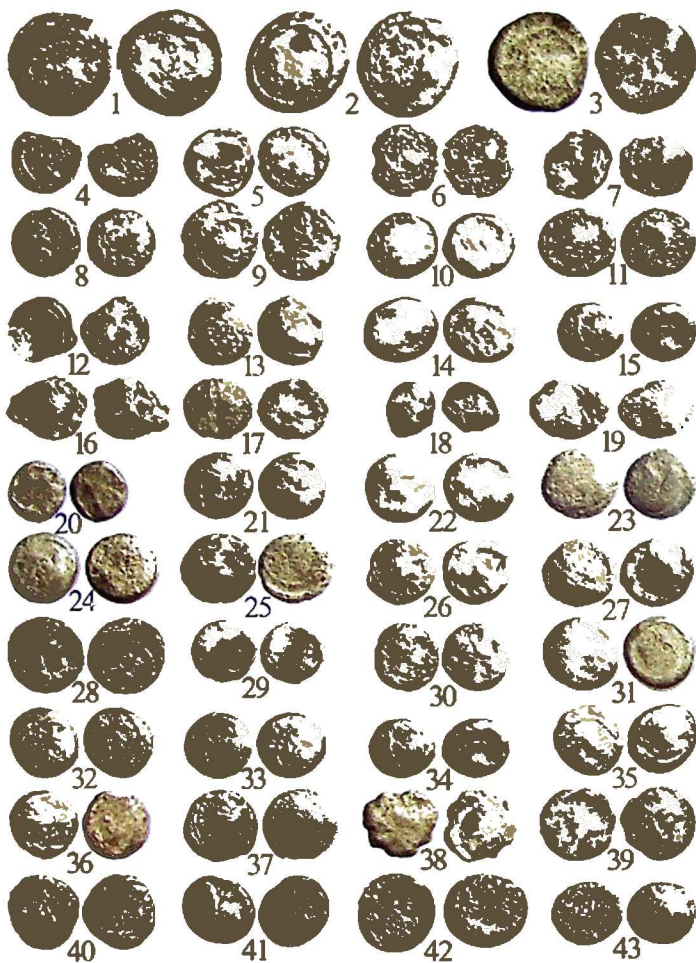
სურ. 6 1881 წლის V ანტიკლოგური ყრულობის მონაცემები (ვ. შარაძის მიხედვით)

[illegible]

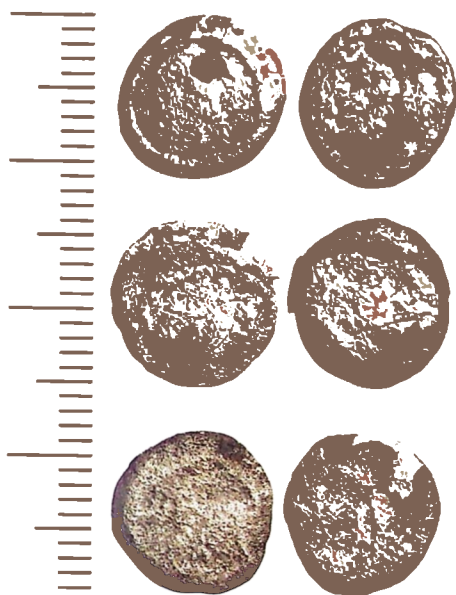
სურ. 7 კოლხური თეთრების გაკრეფლების ტიპა
ნოვ. 7 შუაღ ანუა თუ ჩოტაპის ატაჩი

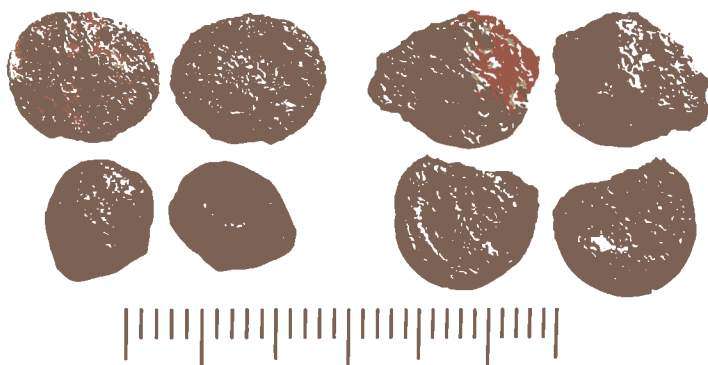
სურ. 8 კოლხის ოთხთეთები ძოკო უყიები ან
 Pic. 8 Colchi tetri, coins from private hoards

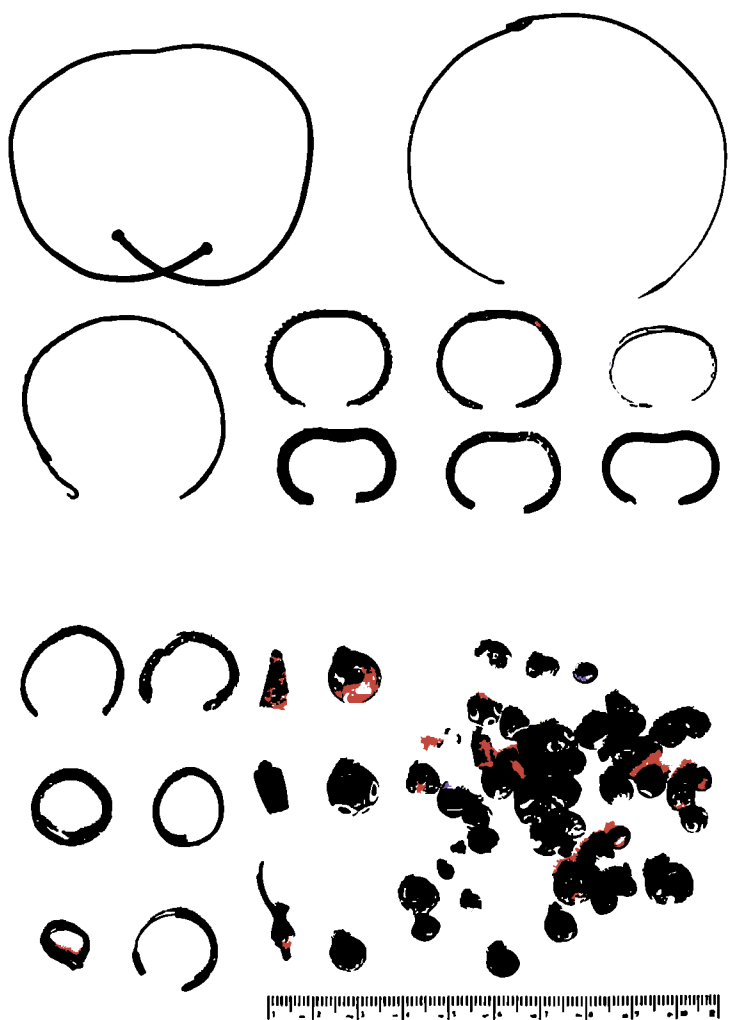
სურ. 8 კოლხური თეთრები წაიშიდან
 Pic 9. Colchis tetri, coins from Caishi

ს რ 10 კოლხური სუბო ტული მონეტები ყაიშიდან

სურ. 11 ჟამთასვლისაგან კერძოდ შემოყვანილი სუბენაგული კოლხური თეთრების სპილენძის გულები ყაიშიდან (ნაპოვნია უკეთ შემონახულებთან ერთად)

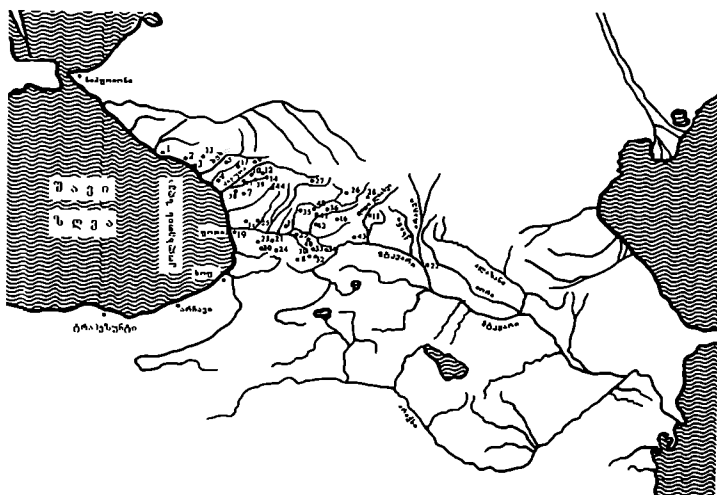

სურ. 12. სამკაულები ყაიშის ქვევრისამაღრიდან.

სურ. 13 ავგუსტეს ღვნარის მცხეთური მინაბადი კრძოლ კოლქუიიდან (ქვეყნდება პირველად)

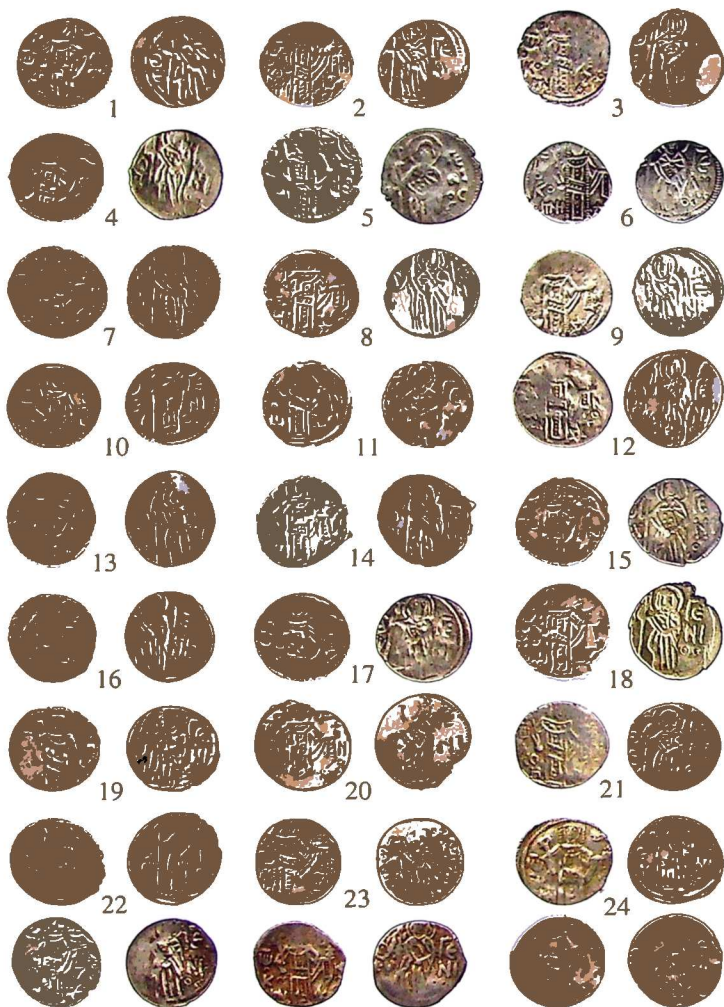
Pic. 13 Addoption to Mtskheta August denars, from private collection (initial publication)

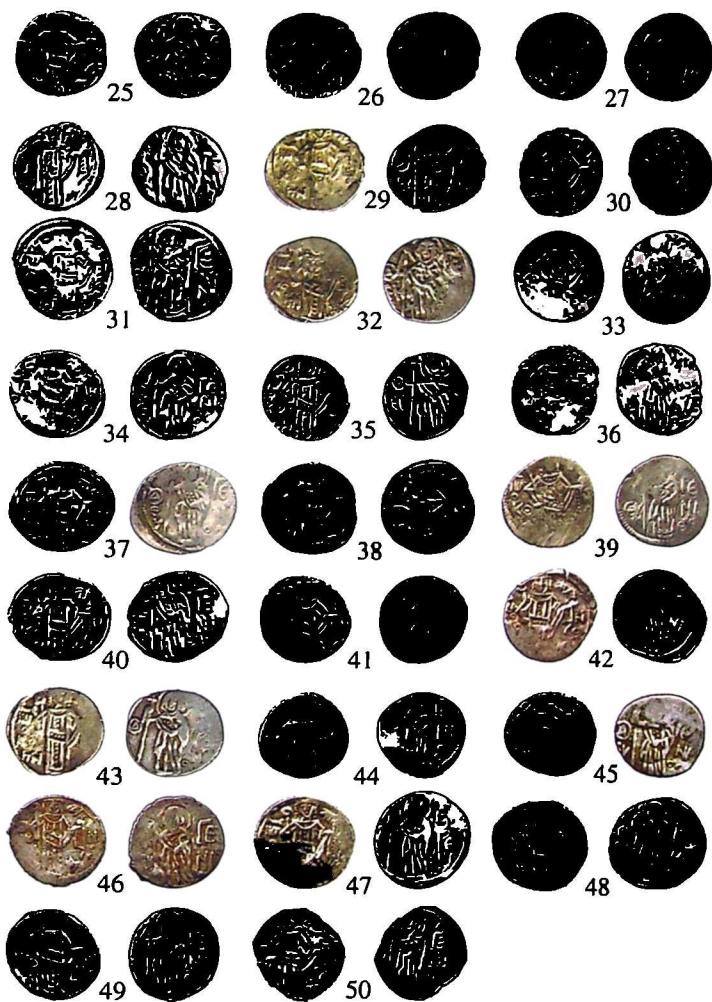
1. გუდაუთა (ფსილწყა) 2. ეშერა 3. სოხუმი 4. გულრიფში (პარნაუგი) 5. გალი
6. საბურთო (ოლი განძი) 7. ნაბაკევი 8. სახლი აბასთუმანი 9. რუხი 10. ზუგდიდი
11. ჭითანყარი 12. ანაკლია 13. ერგეტა 14. ქარციუტა 15. აბაშა 16. ჯოღია
19. ჯოთი (სამი განძი) 20. ჯუმათი--ნიგეზიანი 21. ნიგოეთი 22. ნოლი 23. ჩიბათი
24. ჩოქეთი 25. მური (მურის ყიხე) 26. თნი 27. ყაგერი 28. სოხთა 29. საჯავახო
30. ფაბლაგომი 31. მთისძირი 32. მიქელაქონი 32. მზვანი 34. სულთი
35. ხონი (თხი განძი) 36. ფლნოლისა 37. გუმისთა 38. ზარათი 39. ჯუმა 40. მესხეთი
41. ნყატუბო 42. დიდიჩიხაიმი 43. სულამი 44. სახლსოფელი

სურ. 14 კოლქური თეთრების განძების ადგილების ადგილები

Pic. 14 The treasures of Colchis tetr

სურ. 15 გრიპეზენტის ასპრების ქართული მინაბაძები ე.წ. კირმანეული კერძო
ჯოღუქიებიდან (ქუყუნება ჰირველად)

Pic. 15 Georgian addoption to Trapezunts asprs known as kirmeneuli from private collection (initial publication)

ს 16 ქვეს ის ღ ი ნ ი ბ ქ ი ნ ს ს უ ი ძ ნ IV ეოლ ხ ის
#24 ს მ წიხიღ ნკო ხ ღ ი თეთოის შუბ ხ ღ ის ი ნ

გამოს ხელებით (ფ კაქაოა ს მოჩენ)

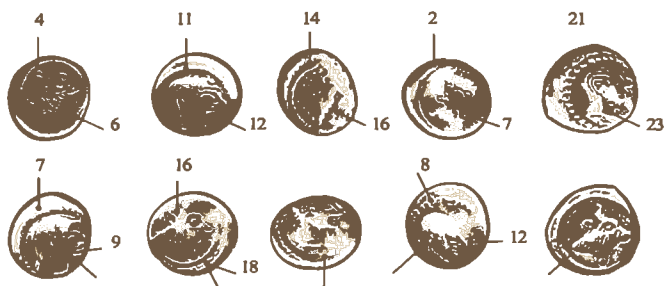
Pic 11 Silver plate rin from Vni (Suri) t d II h l B IV century r m 4 bu l
C Ich t tr v ith il u trati n bull on x l r D K t h a

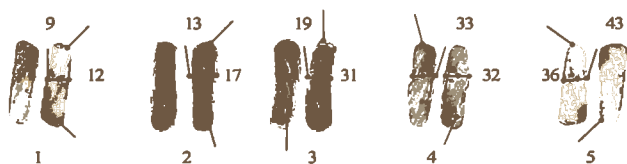
სუ 17. თქ ოყ ზ ცოთ

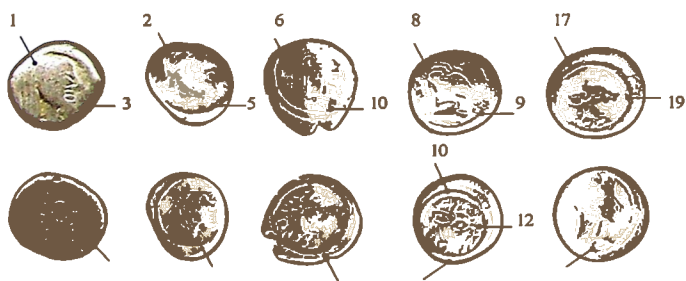
სურ. 18 ვერცხლის ფარავიანი ბეჭდები სავათის (otis tarda) გამოსახულებით. Vანი (სური) 24 სამარხიდან (ფ. ჯაჭარავას
 Pic. 18. Silver plate ring from Vani (Suri), (from 24 burial with illustration savati (otis tarda)
 (exploration of D. Kacharava)

ვერცხლის თხელი ფენა

სპილენძ-ვერცხლის შენადნობის შრე

ვერცხლის თხელი ფენა

სპილენძ-ვერცხლის შენადნობის შრე

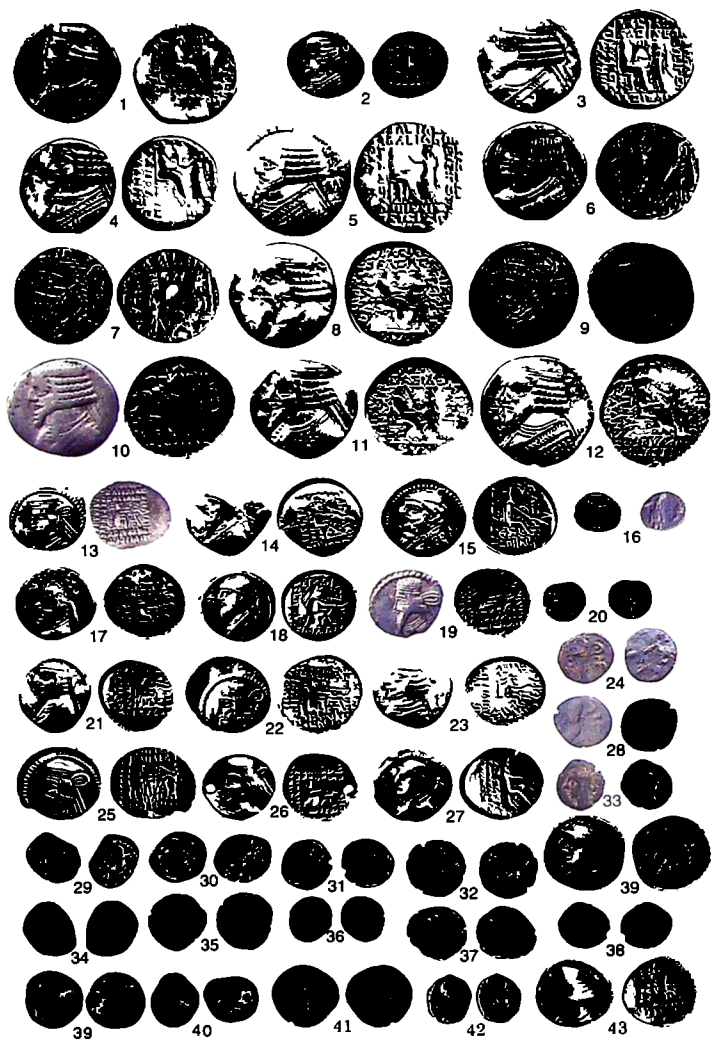

1-2 სელევკიდები ტეტრადრახმები (III - I საუკუნეები ქრისტეს შობამდე)
 3-4 ათენური ტეტრადრახმები (III -II საუკუნეები ქრისტეს შობამდე)

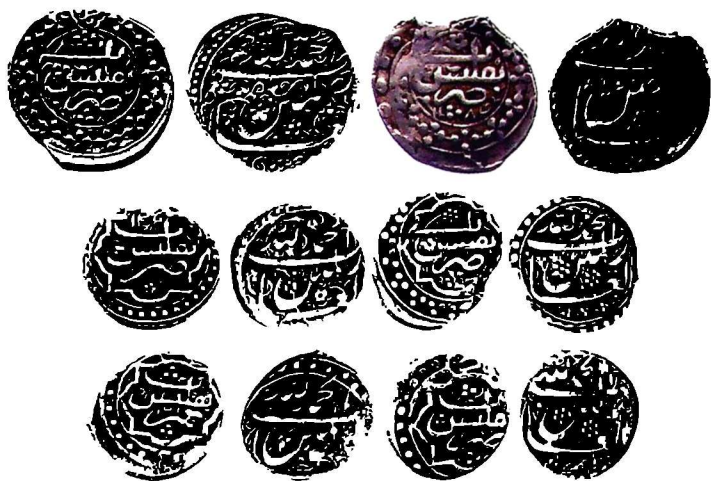

ფიოსკარიები 1 საუკუნის პირველი ნახევარი ქრისტეს შობამდე (სოხუმი)
 1 ტრიხალკი
 2 დიხალკი

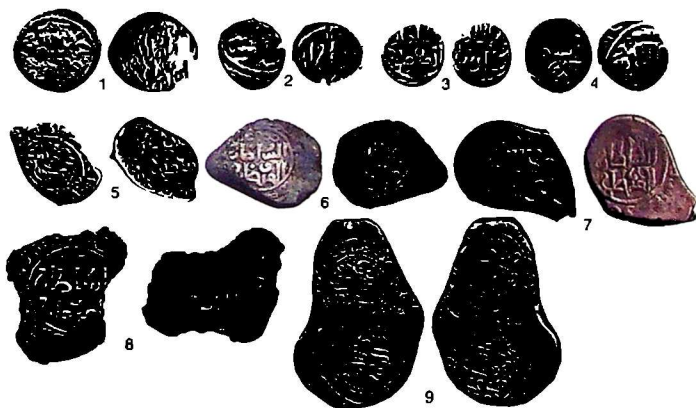
სურ. 24-40 საქართველოში მოპოვებული მონეტები კერძო კოლექციებიდან
 (ქვეყნდება პირველად)
 Pic. 24-40 Coins found in Georgia, from private collection (initial publication)

ნართია 1-27, (43 კუჩხელი და სპილენძი
ელმიადური მონეტები (24), 29-42 სპილენძი

სირმა აბაზი, სირმა ნახევარმაჩილი XVIII საუკუნის ბოლო

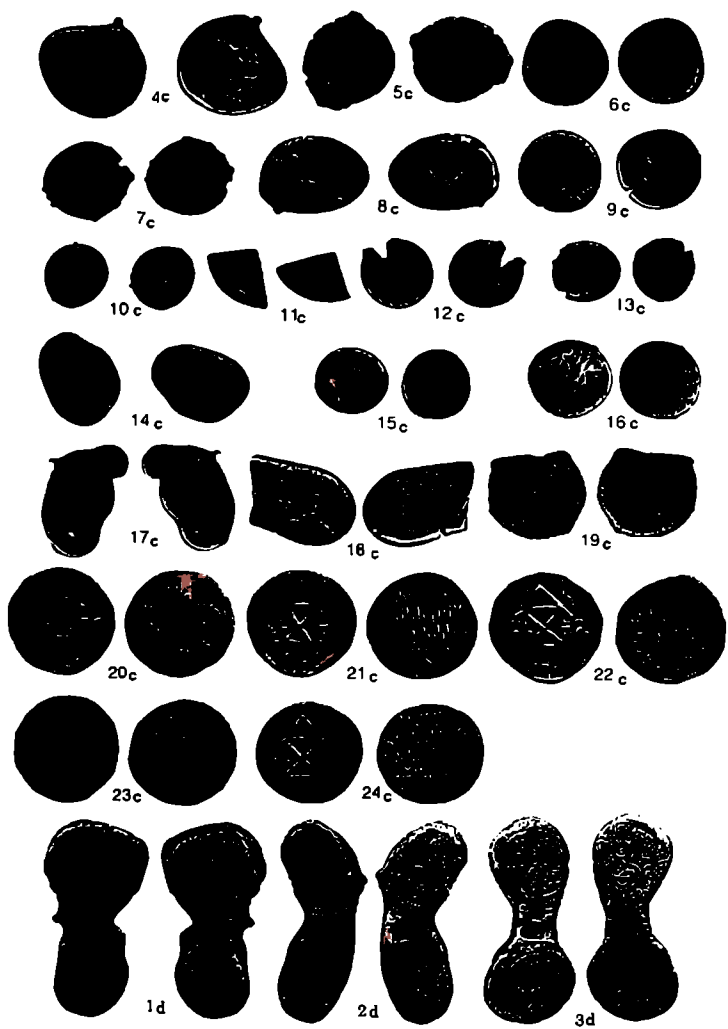
1-8 ავღაღუდინი მოჭრილი ტფილისში 1226 წელი
9 იგივე ორმაგი (სპილენძი)

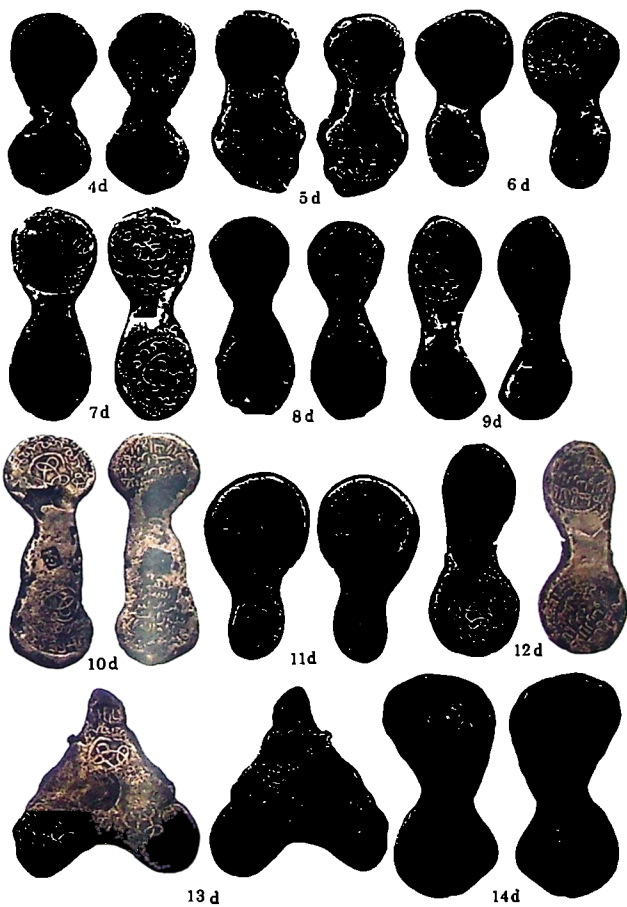
თამარ ჭეჭოჭაძე

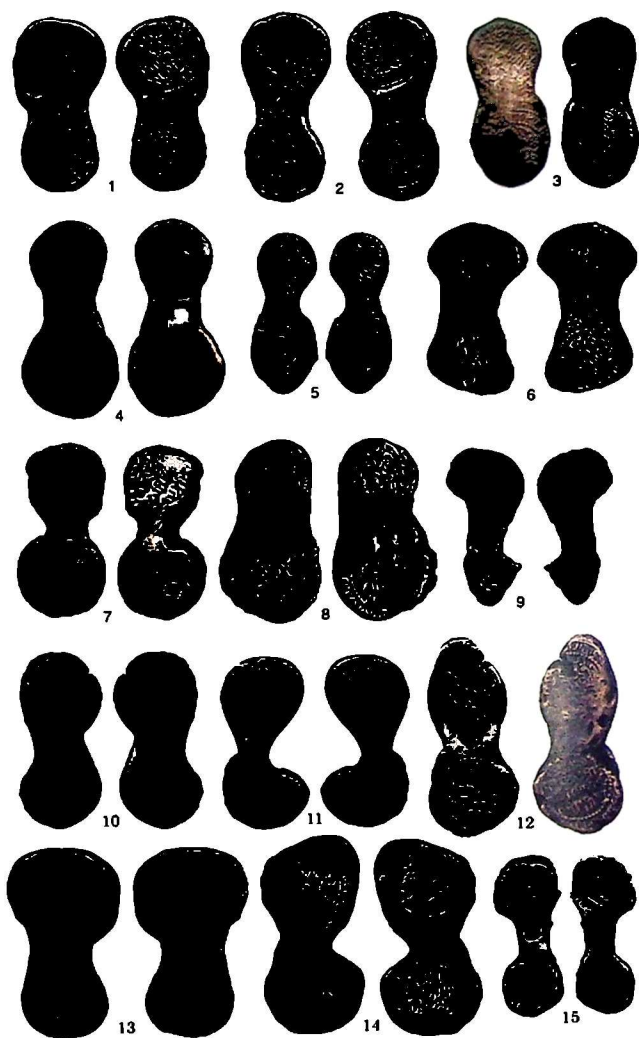
თამარი ფეფოუალი

თამაზი ქუდოშვილი

თამარე წყნოვანი

გიორგი IV ღამა

1-32 გიორგი IV ლაშას მონეტები. 21-26 ლიგითი. 1-20 ორმავი. 27 ოთხმავი. 28 თევზის ფორმის. 31-32 ჩივის ფორმის. 30 მარტორქის ფორმის.

ვერცხლის მონეტა გიორგი II იმერეთელი (1548-1585წ.)

აჯ: თავი მეფისა გვირგვინით. მარცხენა მხარეს მკენარეული ორნამენტი ფაფნის რტო?

ფვ: ასომთავრული წარწერა მეფე გ[იორგი]

სულ ცნობილია სამი თუ ოთხი უგზამდღიარო კერძო კოლექციებიდან

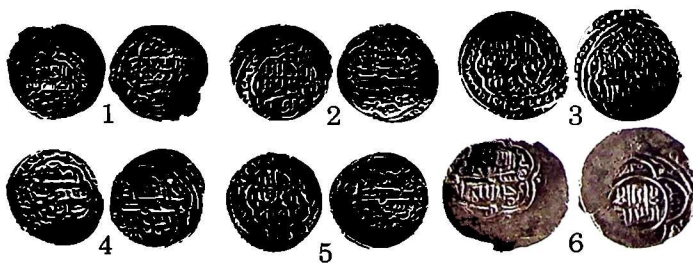
იხ. ე. თაყაიშვილი "გიორგი მეფის ერთი ჯულის შესახებ" კრ. ფაბრენება, I თბ. 1991, გვ. 228-229

გიორგი III (1156-1184) ვერცხლის მონეტები

აჯ: ქენტში ასომთავრულით მეფე გიორგის ინიციალები. გარშემო აწაბული ზეფნერილი

ფვ: აწაბული ზეფნერილი

ქართული მონეტები (თბილისში მოქრილი). ილხანების დინასტია, სათიბეგხან (ქალი)-6. ანუშირვანი სულეიმანი (739-756? წ.წ.) 1, 2, 4, 5. ორდინიზუმიანი. მე-3 ანუშირვანი ?

სუფიფური ფინასტია სუფიფიან შაჰი (1657-1694), აბაზი 109(1) ჰიარა (1680-81
ნული) ტფილისი.

20

23

სუფიფური ჰეოლოფის ქართული მონეტები მოჭრილი ქალაქ თფილისში, აბას II
(1642 - 1667 წ.წ.)

4-21 სუეიდების ღინასტია. ზენდების მონეტები (სხვადასხვა ზარაფხანები და ნომინალები) 1c- 21c სუეიდების პერიოდის ქართული მონეტები მოქრისი ქალაქ ზაგემში XVII საუკუნის ბოლო.

სუფიფურტი ზეწიოფის ქართული მონეტები მოჭრილი ქალაქ თფილისში, ხუხეინ
მკი (1694 – 1722 წ.წ.) აბაზი, მახმუდი.

ახუშარიაშ ღინასტია იბრაჰიმი (1748-1749 წ.წ. 1162-ჰიჯრა) აბაზი ტულისი.

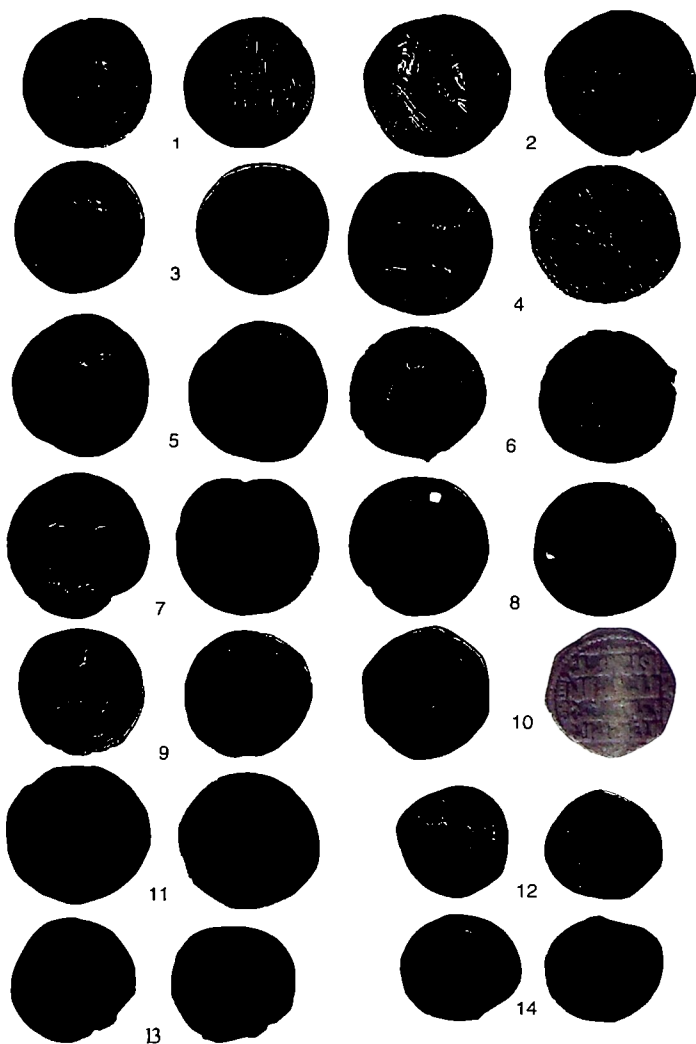
ახუშარიაშ ღინასტია, ნადირშაჰი (1736-1747 წ.წ.) რუპია – 6 შახი
ქ. თავრიზი, ისფაჰანი, ტულისი, მეშედი და სხვა

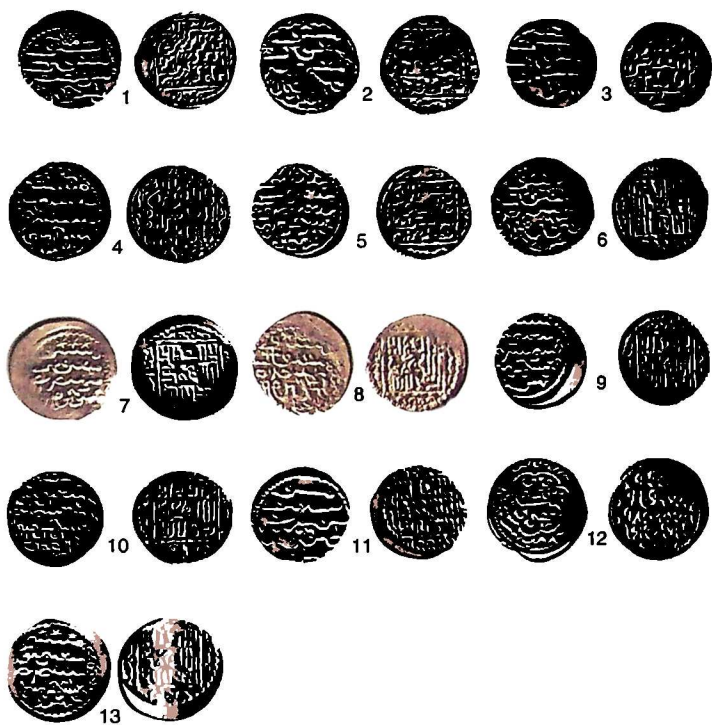
ოტომანთა იმპერიის ქ. ტუნისი XIX საუკუნე
ბუხარის საემირო XX საუკუნის I ნახევარი ქ. ბუხარა

სამანდების დინასტია IX-X საუკუნეები. ქ. სამარყანდი, აფ შაში
I აბასიდები, დირჰემი, ქ. არნანი 188 პიჯრით (805-806 წლები)

ატიკულები. ზეგნები და მუილი აზიის სხვა დინასტიები XII- XIII საუკუნეები

ქართულ-აბხაზიური
მონეტები

1 ახმედის. 1282-1284 წ.წ.

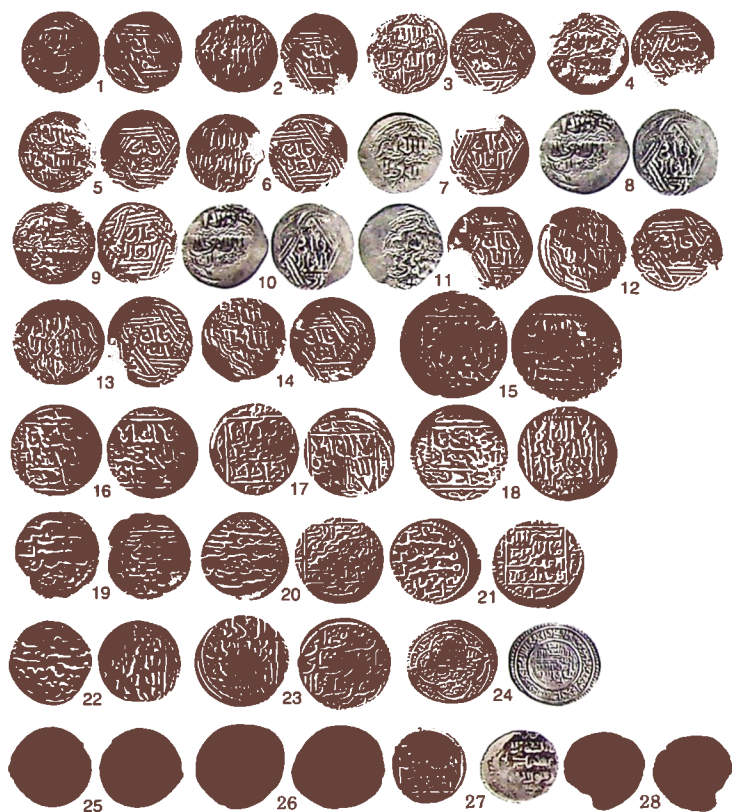
2, 3, 4 აბაგას 1281-1283

მონღოლური მონეტები

7-13 აბაგას 1281-1283

არღუნი 1284-1291

ფილიპები

ქართულ-პელაგოიდური მონეტები

1-14 ე.წ. ყაანურები მეორე ტიპი 1261-1280 წ.წ. დირხები

15-18 მენგე ყაენი 1254 1261 წ.წ. ქ. ტფილისი 15-საბილენძი. ჟელსი 16-18 კერცხლი დირხები

19-22 ქართულ-პელაგოიდური (მართლმადიდებლური ლოცვით) დირხები. 19-ქეიდათუ 1291-1295, 20-აბაღა 1281-1283, 21-არდუნი 1284-1291, 22-ქეიდათუ 1291 1295

23 საქართველოს მეფე დავით ულუ. დირხები. ტფილისი 1254-1255 წელი

24- ოლჯათუ სულთანი 1304 1316 წ.წ. ქ. ტფილისი დირხები

რუმის სელჯუკთა მონეტები. ქაიქვათი
(1219-1236 წ.წ.), ქაიხოსრო (1236-1245
წ.წ.), ე.წ. საში ძმა და სხვა სულთნები

სასანიდური ღირასტია

1 შაბურ II 309-379

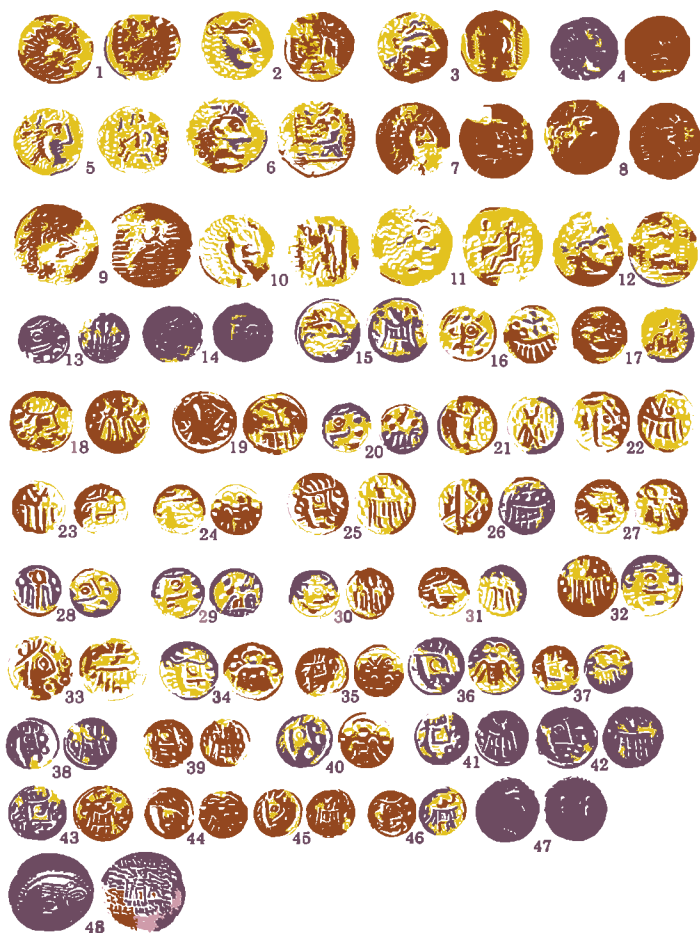
2 შაბურ I 241-272

3, 9, 12, 14, 15, 16, 17, 19 არაბო-სასანიდური მონეტები
სხვადასხვა მმართველები მათ შორის ტაბარისტანის
VIII საუკუნე 6, 13, 18 ხოსრო II 591-628

7 ჰორმიზდ IV 579-590

8, 10 ხოსრო I 531-579

11 ჯეროზი 459-484

ქართული მინაბადები

სურ. 25 მცხეთაში აღმოჩენილი მონეტები.

1-4 რომაული აურეუსები:

1. ტიბერიუსი (ახ.წ. 14-37 წწ).

2. ნერონი (ახ.წ. 54-68 წწ),

3. ვიტელიუსი (ახ.წ. 69 წ).

4. ვესპასიანე (ახ.წ. 67-79 წწ),

5-9 ალექსანდრე მაკედონელის ადგილობრივი მინაბაიები;

10. დისკი.

Roman aureus:

1. Tiberius (14-37),

2. Neron (54-68),

3. Vitellius (69),

4. Vespasian (67-79),

5-9 imitations of Alexander the Macedonian staters;

10. disc

N	ზომი			შემაჯავნლობა %					
	D		H	M	Cu	Pb	Sn	Ni	Fe
1	24.2	25	1.1	3.86	97.3	2.7			
2	23.2	26	1.1	4.36	96.88	2.69	0.43		
3	25.1	22.3	0.9	2.59	99.01	0.9			0.09
4	23	24	1.7	4.69	98.5	1.5			
5	27	26	1.7	6.15	99.4	0.6			
6	26	25	1.3	4.32	96.76	3.24			
7	24	25	1.7	5.53	98.25	1.61		0.14	
8	27	28	1.5	6.83	97.08	2.68			0.24
9	23.4	26	1.3	4.43	96.7	3.14			0.16
10	26	26.5	1.7	7.29	98.01	1.57	0.42		
11	25	25.5	1.8	4.39	96.95	2.77			0.28
12	26	26.1	1.5	4.29	98.75	1.14		0.11	
13	24.9	26.1	1.55	5.4	97.81	1.77		0.1	0.32
14	23.9	24.1	1.85	7.05	98.65	1.21	0.14		
15	25	27	1.6	5.9	98.65	1.19	0.16		
16	23.5	24.5	1.7	4.4	98.54	1.23	0.23		
17	22.8	26	2.4	8.62	99.31	0.69			
18	22.5	25	1.45	4.07	99.45	0.46		0.09	
19	25	27.5	1	3.61	99.5	0.5			
20	25.5	27	1.2	4.63	95.96	3.8			0.24
21	23	24.5	1.5	4.47	99.47	0.53			
22	22.5	25.3	1.8	6.01	97.28	2.57			0.15
23	23	24	2.2	6.27	95.76	4.12		0.12	
24	27.7	29.1	1.6	8.13	99.35	0.52		0.13	
25	27.5	29	2.1	9.16	99.59	0.33		0.08	
26	27	30	1.7	8.31	99.55	0.33		0.12	
27	27.1	27.5	1.5	7.55	99.21	0.69		0.1	
28	25	28	1.9	7.25	99.22	0.78			
29	27.1	29	1.6	7.74	99.51	0.39		0.1	
30	25.1	26.1	1.4	5.74	99.45	0.55			
31	23.9	26	1.4	4.52	99.32	0.68			
32	26	27	1.4	5.26	98.1	1.81		0.09	
33	24	24.9	2.5	9.35	99.4	0.52		0.08	
34	22.5	24.1	1.4	4.57	98.48	1.3			0.22
35	24.5	24.9	1.3	4.03	97.23	2.77			
36	24.5	25.7	1.5	5.08	98.26	1.74			
37	24.1	26	1.3	4.51	96.86	2.83			0.31
38	23.7	26.5	2.7	9.49	96.71	3.16		0.13	
39	23.9	25	1.4	3.99	98.78	0.95			0.27
40	23	25.5	2.5	7.87	99.01	0.06	0.13	0.8	
41	24	26.5	1.4	5.05	99.28	0.5		0.22	
42	22.7	25.1	2	6.04	98.89	1.11			
43	23.9	25	2.7	9.05	99.4	0.52			0.08
44	23.5	24.2	1.1	3.69	97.88	2.02		0.1	
45	23.8	24.5	1	2.64	98.3	1.52	0.18		
46	25	28.5	1.5	5.67	99.83	0.17			

N	ზომა				შემაღენლობა %				
	D		H	M	Cu	Pb	Sn	Ni	Fe
47	21	22.7	0.9	2.36	98.83	0.7	0.47		
48	26	28	1.7	6.64	99.11	0.89			
49	23	23.1	1.3	3.13	98.3	1.43	0.17	0.1	
50	23.5	24	0.9	2.45	98.27	1.58	0.15		
51	25	26	1.4	5.55	97.03	2.89			0.08
52	25	25.7	2.3	8.55	99.35	0.55		0.1	
53	23.9	25.2	1.5	5.45	99.63	0.37			
54	25	26.7	1.4	5.11	98.66	1.34			
55	25.1	26.5	1.5	5.44	97.42	2.58			
56	23.9	24.3	1.7	5.91	99.15	0.76		0.09	
57	21.7	24	1.2	3.16	97.54	2.3	0.16		
58	25.5	25.6	1.7	5.14	97.4	2.43			0.17
59	24.1	25.3	1.7	4.55	99.71	0.21		0.08	
60					98.42	1.49		0.09	
61					99.13	0.79		0.08	
62					99.65	0.25		0.1	
63					97.64	2.25		0.11	
64					98.35	1.48		0.09	0.08
65					99.6	0.4			
66					99.08	0.92			
67					97.27	2.48		0.08	0.17
68					98.74	1.26			
69					99.44	0.32		0.18	0.06
70					99.32	0.68			
71					99.24	0.76			
72					99.55	0.45			
73					97.45	2.21	0.16	0.08	0.1
74					98.83	1.17			
75					99.43	0.43		0.14	
76					96.45	2.94	0.29	0.11	0.21
77					98.76	0.98	0.26		

ცხრილებში მოცემული ქიმიური ანალიზები შესრულებულია საქ. ფინანსთა სამინისტროს შემოსავლების სამსახურის რუსთაის რეგ. ცენტრის (საგადასახადო ინსპექცია) აშშ წარმოების თანამედროვე (2007 წ.) სპექტრალურ აპარატზე.

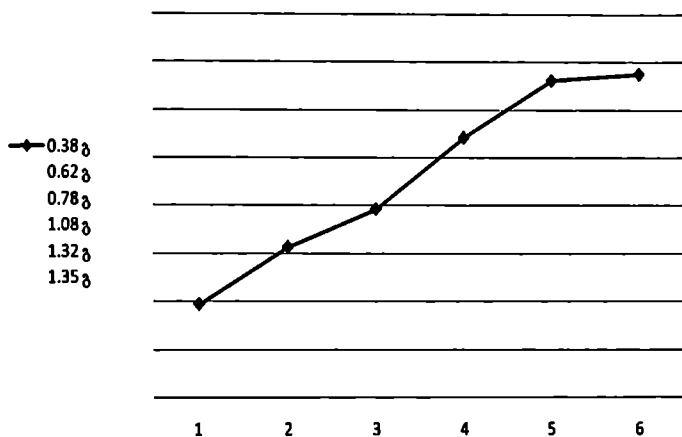
თამარ მეფე					
N	შემადგენლობა %				
	Cu	Pb	Sn	Ni	Fe
1	99.01	0.79		0.2	
2	98.26	1.61			0.13
3	95.09	4.72	0.19		
4	98.39	1.61			
5	98.39	1.41		0.1	0.1
6	84.01	15.99			
7	96.93	2.74	0.17		0.16
8	98.92	1.08			
9	99.33	0.45			0.22
10	99.46	0.54			
11	99.53	0.38			0.09
12	97.3	2.7			
13	95.88	3.31		0.2	0.61
14	97.19	2.61		0.2	
15	99.71	0.29			
16	98.12	1.52	0.21	0.15	
17	99.46	0.54			
18	96.96	2.54		0.5	
19	97.92	1.84		0.24	
მეფე ლაშა გიორგი					
21	98.87	1.13			
22	98.63	1.37			
23	99.49	0.51			
24	97.99	2.01			
25	96.59	3.41			
26	99.13	0.87			
27	83.64	13.13			3.23
28	96.7	2.47	0.74		0.09
29	98.82	0.1	0.26	0.82	
30	98.48	1.52			
31	97.65	2.35			
32	98.71	1.18			0.11
33	98.35	1.54			0.11
34	96.82	2.55			0.63
35	98.96	1.04			
36	95.1	4.49		0.19	0.22
37	96.06	3.94			
ბაქარი					
1	99.6	0.4			
2	99.03	0.9			0.07

ილდეკიზიდები (აზერბაიჯანი)					
N	შემადგენლობა %				
	Cu	Pb	Sn	Ni	Fe
1	98.5	1.42		0.08	
2	97.56	2.03	0.18	0.07	0.16
3	98.29	1.63			0.08
4	98.5	1.23		0.12	0.15
5	98.42	1.58			
6	99.51	0.42			0.07
7	99.5	0.41		0.09	
8	98.84	1.05			0.11
9	99.14	0.79			0.07
10	99.12	0.8		0.08	
11	98.85	0.75		0.11	0.29
12	99.11	0.7			0.19
13	98.2	1.61		0.19	
14	98.92	0.99		0.09	
15	99.65	0.26		0.09	
ჯალალ კლდინი					
1	95.81	0.91	3.21		0.07
2	95.37	1.36	3.27		
3	99.08	0.6			0.32
4	98.42	1.58			
5	97.86	1.44	0.7		
6	98.6	1.4			
7	99.68	0.32			
8	99.15	0.56	0.18	0.11	
მეფე გიორგი III					
	Cu	Pb	Sn	Ar	Fe
1	97.05	1.33	0.22	1.4	
2	96.67	2.44		0.89	
3	95.73	3.04	0.95		0.28
4	93.38	3.83	0.17	2.62	
5	81.36	17.34		0.75	0.55
6	99.37	0.63			
7	89.95	8.33		1.72	
8	68.22	30.66		1.12	
9	87.88	6.47	0.56	5.09	
10	90.17	8.94	0.89		
11	93.58	6.29			0.13
12	95.14	4.19		0.67	
13	97.48	0.75		1.77	
14	85.68	11.76		2.56	
15	88.3	0.99		10.71	
16	80.66	16.9		1.39	1.05

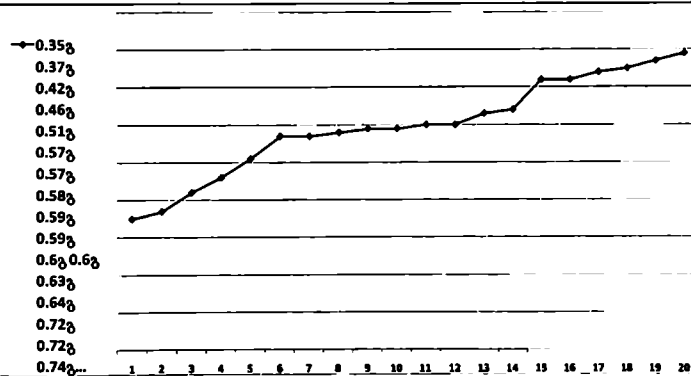
[illegible]

კოლხურები ცაიშის განიდან					
N	შემადგენლობა %				
	Ar	Pb	Cu	Zn	Sn
1	92.2	0.19	7.61		
2	95.06	0.56	4.38		
3	94.48	0.92	4.6		
4	93.37	0.42	6.21		
5	92.05	0.6	7.35		
6	88.71	4.01	7.28		
7	93.11	1.92	4.97		
8	85.03	0.27	14.7		
9	88.35	0.37	11.28		
10	78.91	0.68	20.41		
11	89.6	0.21	10.19		
12	69.71	0.11	30.18		
13	82.71	0.15	17.14		
14	88.4	0.65	10.95		
15	27.99	0.15	71.86		
16	14.27	0.33	85.4		
17	83.21	0.73	16.06		
18	86.15	0.94	12.91		
19	91.95	0.62	7.43		
20	91.06	0.28	8.66		
21	90.27	0	9.73		
22	88.35	0.49	11.16		
23	93.77	1.41	4.82		
24	88.07	0.53	11.4		
25	96.74	0.16	3.1		
26	58.98	0.21	40.02		0.79
27	84.69	0.78	14.53		
28	86.49	0.46	13.05		
29	55.78	1.13	43.09		
30	95.14	0.24	4.62		
31	73.75	0.43	25.82		
32	69.38	0.13	29.5		0.99
33	81.15	0.34	17.53		0.98
34	67.14	0.17	32.69		
35	71.65	0	28.35		
36	87.48	0.98	11.54		
37	49.18	1.76	43.04		6.02
38	42.26		57.04		0.7
39	54.62	0.67	42.39		2.32
40	78.09	12.93	8.49		0.49
41	92.84	0.46	6.7		
42	74.22	0.1	24.61		1.07

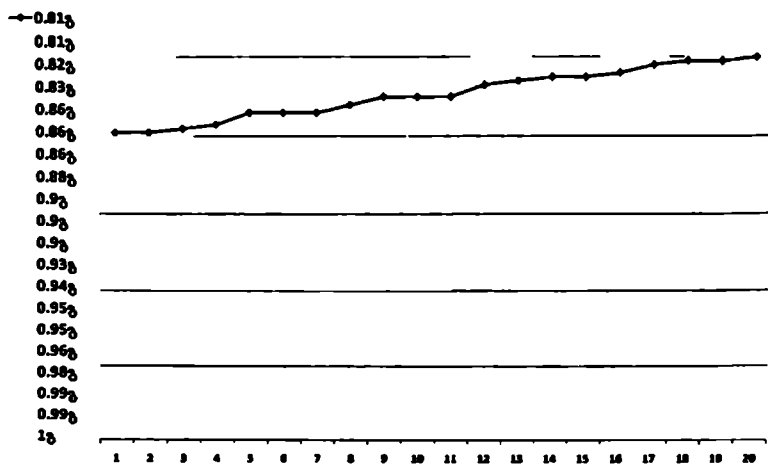
ცხრილი VI

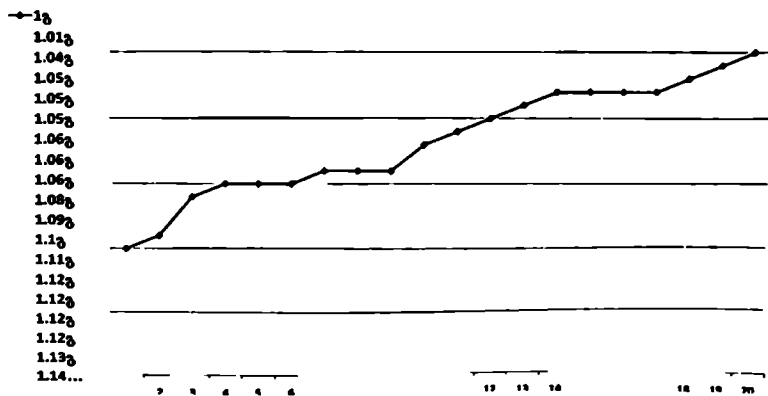
ცხრილი VII

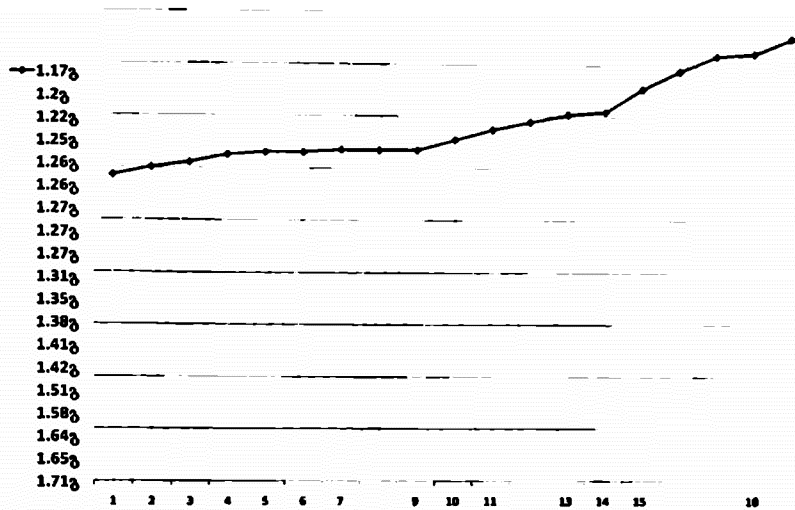
ცხრილი VIII

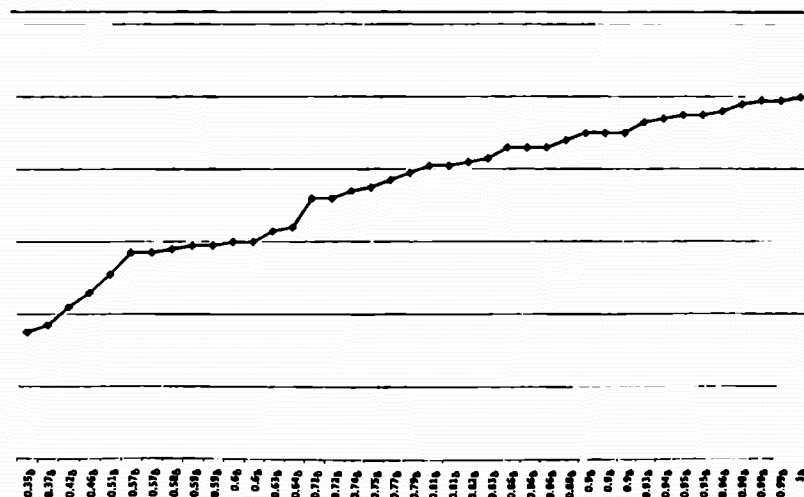
ცხრილი IX

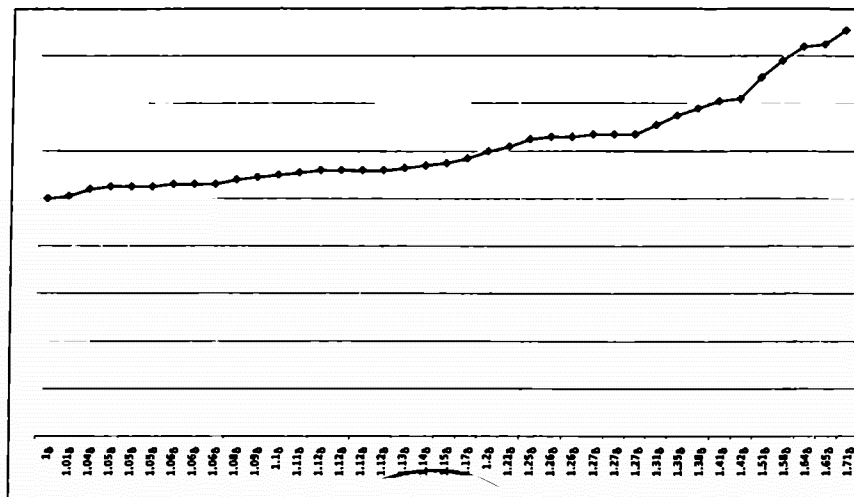

ცხრილი X

ცხრილი XI

კომპიუტერული უზრუნველყოფა:
 გარეკანის დიზაინი:
 გოგა გაბაშვილი
 ფოტოები: გოგა გაბაშვილი

Technical support:
 Design:
 Goga Gabashvili
 Photos:Goga Gabashvili